ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

HER AYIN BİRİNDE ÇIKAR KULTÜR MECMUASI

DİREKTÖR : M. FUAD KÖPRÜLÜ

SAYI : 60

ŞUBAT 1938 CİLT : X

ANKARA — ULUS BASIMEVİ

İÇİNDEKİLER

Yazılar Direktör adına gönderilmelidir. İdareye aid işler için ULUS Basımevinde ÜLKÜ İdare Direktörlüğüne müracaat olunmalıdır.

ABONE ŞARTLARI

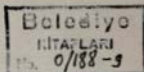
ÜLKÜ'ye yalnız yıllık abone yazılır ve abone çıkış yılı başından sayılır. Abone parası 250 kuruştur; İlk mekteb muallimleri ile bütün talebeler için abone parası 175 kuruştur. Abone paraları Ankara'da ÜLKÜ Direktörlüğüne gönderilmelidir.

Sayı : 60 ŞUBAT 1938 Cilt : X

ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

Dirrktör. M. FUAD KÖPRÜLÜ

BÜYÜK BİR EKSİĞİMİZ

Prof. M. FUAD KÖPRÜLÜ

Ankara, günden güne, yeni Türkiye'nin ilim ve sanat merkezi haline geliyor. Daha yıllarca evvel açılan Hukuk Fakültesi'nden sonra, türlü fakültelerile büyük bir Ziraat Enstitüsü, oldukça geniş ölçülü kadrosile Tarih-Dil-Coğrafya Fakültesi kuruldu. Siyasal Bilgiler Okulu -eski adıyle Mülkiye Mektebi- Ankara'da yeni yapılan binasına getirildi.

Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi iki büyük cemiyet, yıllardanberi Ankara'da çalışmaktadır. Konservatuar ve Tiyatro Mektebi, Şehir Tiyatrosu gibi sanat müesseseleri de yavaş yavaş kurulmaktadır. Büyük bir Tıp Fakültesi'nin tesisi için de hararetle çalışıldığını biliyoruz.

Bütün bunlardan çıkan mâna şudur : « Yeni Türkiye'nin başşehri, yalnız siyaset ve idare bakımından değil, millî kültür bakımından da, tam mânasile başşehir olmak azmindedir. Memleketi baştan başa saracak olan yeni ruh ve yeni kafa burada yoğurulacak, ATATÜRK rejiminin ideolojisi burada yapılacaktır. Bir kelime ile, Ankara, yalnız yeni Türk kültürünün en büyük kaynağı olmak niyetinde değil, mecburiyetindedir de !

İşte bu vaziyette bulunan Ankara'nın, bugün için en büyük eksiği, büyük bir Millî Kütüphane'nin bulunmamasıdır. Gerçi, me -

selâ bundan on yıl eveline nisbetle, yukarıda saydığımız kültür ocaklarının ayrı ayrı kütüphaneleri, sonra Halkevi Kütüphanesi, Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, azçok ihtiyacı karşılayor. Lâkin, bir başşehir için, bir Üniversite şehri için, yeni Türkiye'nin kültür kaynağı olmak azminde bulunan bir merkez için, büyük bir Millî Kitapsaray ihtiyacını asla tatmin edemez.

Bize öyle bir Millî Kitapsaray lâzımdır ki, yalnız münevver halk değil, türlü ilim şubeleri üzerinde çalışan mütehassıslar orada bütün ihtiyaçlarını tatmin edebilsinler; kendi şubelerine ait bütün dünya neşriyatının en mühimlerini orada kolaylıkla bulabilsinler! Hakikati açıkça söylemekten çekinmeyelim : genç Ankara değil, imparatorluğun yüzlerce yıllık merkezi olan İstanbul bile hakikî ve geniş mânasile ilmî bir çalışma imkânını temin edecek umumî bir kütüphaneden mahrumdur. Yalnız, eski Şark müslüman yazma eserleri bakımından yeryüzünde İstanbul'la mukayese edilebilecek ikinci bir şehir mevcut olmadığını söyleyebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş zamanlarında, dedelerimizin, İstanbul'u bütün İslâm dünyasının en yüksek kültür merkezi haline getirdiklerini anlatmağa, bundan daha açık, daha kat'î bir delil olamaz. Tanzimat'tan Cümhuriyete kadar geçen zamanlarda ise, imparatorluk modern bir kütüphane ihtiyacını hiç duymamış, bu hususta en ufak bir adım olsun atmamıştır.

Kültür Bakanlığı'ndan, büyük bir sabırsızlıkla, bekleyoruz : Ankara Otobüs Garajı'nın bulunduğu yerde, Türkiye'deki kültür inkilâbının büyüklüğünü canlandıracak haşmetli bir sanat âbidesi şeklinde, bir Atatürk Kitapsarayı kurmak için şimdiden hazırlıklara girişsin. Bu teşebbüste, en büyüğümüzden başlayarak, bütün Türk milleti kendisine yardımcı olacaktır.

BEY BÖYREK HİKÂYESİ

PERTEV N. BORATAV

I

Başlangıç

Dede Korkut kitabının 12 hikâyesinden üçüncüsü « Bay Böre Bey oğlu Bamsı Beyrek » hikâyesidir. Bu hikâyenin çok eski ve âlemşümul destan ve masal motiflerini taşıması, mevzuunun güzelliği ve zenginliği ve bilhassa beşerî vasıfları, onun zamanımıza kadar yaşamasını, ve türk illerinde çok yayılmasını temin etmiştir.

Muhtelif yerlerde, muhit ve zamana göre muhtelif şekiller alan hikâye bazan ilk destanî vasfını oldukça muhafaza etmişse de umumiyet itibarile masal ve meddah hikâyeleri mahiyetini almıştır. Destanların mahallileşmesi ve masallaşması hâdiselerini izah edebilecek güzel misâller veren bu hikâyenin hem bu cihetten tetkikini yapmak ve yapılacak araştırmalara yol açmak hem de onun Anadolu halkı tarafından nasıl sevildiğini ve dinlendiğini anlatmak bu küçük eserimin gayesi olacaktır.

İlk plânda hikâyenin şimdiye kadar basılmamış rivayetlerini ve parçalarını neşredeceğim. Bunlar şu sırayı takip edecektir :

A — Hikâyeye ait manzum parçalar (cönklerden toplanmış).
B — Beyşehir rivayeti.
C — İstanbul - Üniversite Edebiyat kütüphanesi, 239 numaradaki iki rivayet.

Metinleri neşrettikten sonra da bunların mukayese ve tahliline, ve nihayet « Bey Böyrek » misaline dayanarak umumiyetle destanların mahallîleşme ve masallaşması hâdisesinin tetkikine girişeceğim.

Bu kısa tetkik Dede Korkut kitabının zamanımıza kadar tesirini nasıl devam ettirdiğini göstermek itibarile tasarladığım daha büyük bir işin, yâni Dede Korkut kitabının üzerinde yapacağım araştırmaların bir parçasını teşkil edecektir.

I — METİNLER

A — Cönklerden toplanmış metinler [1]

Hâzâ Bey Beyri [a ve b de müşterek].

[Bey Beyri]

Ey Bezirgân kangı semtten gelürsün
Padişah babamdan sen ne bilürsün
Sen benüm gönlümün gamın alursun
Amanın bir haber verin hocalar.

[Bezirgân]

Hindilen Yemeni gezüp gelürüm
Her ne kadar haber sorsan bilürüm
Ben senin derdine derman olurum
Sorma dilim varmaz haber vermeğe.

[Bey Beyri]

Yanlarımı deldi zindanın taşı
Sana derim sana Bezirgân başı
Sele revân oldu çeşmimin yaşı
Amanın bir haber verin hocalar.

[Bezirgân]

Kâr etti bağrıma Ağam sözlerin
Görmez oldu Padişah babanın gözleri
Birıyan edüp ciğerciğim tuzlarım
Sorma dilim varmaz haber vermeğe.

[Bey Beyri]

Ey Bezirgân ben isterdim vâdemi
Görmedin mi anam ile babamı
Issız kodum sarayımı odamı
Amanın bir haber verin hocalar.

[Bezirgân]

Yad bülbüller kondu ağam(bütün)bağlara
Girintiler girdi al tavanlı evlere
Anan deli oldu düştü dağlara
Sorma dilim varmaz haber vermeğe.

[Yalnız a da]

[Bey Beyri]

Ey Bezirgân konca gülüm soldu mu
Nişanlımı iller aldı mı
Anam deli oldu babam öldü mü
Amanın bir haber verin hocalar.

[Bezirgân]

Babanın tahtına saman basıldı
Kırk kurnalı çeşmelerin kesildi
Kahraman pehlivanların yayı asıldı
Sorma dilim varmaz haber vermeğe.

---

[1] Bu metinler Konya'da bulduğum iki cönkten istinsah edilmiştir. Bunlardan biri muhtelif yerlerinde 1252 ve 1282 tarihlerini taşımaktadır. Bu parçaların sonunda da (yalnız a cöngünde) şu ibare vardır: 1252 tarih, Seyid Ali Efendi. ( ) işaretleri içinde nusha farklarını, [ ] işaretleri içinde de benim tahmin ettiğim şekilleri gösterdim.

[a ve b de] [Bey Beyri]

Bezirgânlar verin yolun bacını
Görmedin mi anam ile bacımı
Çeken bilür ayrılığın gücünü
Amanın bir haber verin hocalar.

[Bezirgân]

Al tavanlı sarayların yıkıldı
Yârinin koynuna yadlar katıldı
Bacın vardı ile tutma tutuldu
Sorma dilim varmaz haber vermeğe.

[Bey Beyri]

Dinle imdi ey Bezirgân zârımı
Görmedin mi anam ile yârimi
Ben bildirmek dilerim anın zârını
Amanın bir haber verin hocalar.

[Bezirgân]

Gayri ben de vaz geldim dünya varından
Bengli Bozun kalkmaz oldu yerinden
İnileşir dağlar ahu zârımdan
Sorma dilim varmaz haber vermeğe.

[a ve b de müsterek] [Bey Beyri]

Yedi yıldır şu zindanda yatırım
Kıral kızını yamacıma getürün
Esen yeller yâre selâm götürün
Kul azad etmeğe var mı kız imdadın.

Eğleneyim ilinizde kalayım
Ölenedek kapunuzda kul olayım
Yedi yıl ağladım bugün güleyim
Kul azad etmeğe var mı kız imdadın.

[Kız]

Kanlar katma Ağam çeşmim yaşına
Seni inşallah tac edeyim başıma
Karışılmaz bir Mevlânın işine
Kurtarayım bir duacım ol benim.

[Bey Beyri]

Kan [ırmağı] revân oldu gözüme
Genç yaşımda kail oldum bazıma
Hicran ateşi düştü özüme
Kul azad etmeğe var mı kız imdadın.

[Kız]

Boğazıma [dar tokdar] takayım
Bugün Kıralın kalesini yıkayım
Aman Ağam dinin haktır tapayım
Kurtarayım bir duacım ol benim.

[Bey Beyri]

Yedi yıldır yatırım şu kalede
Senin gibi bir yârim var sılada
Başım kaldı türlü [türlü] belâda
Kul azad etmeğe var mı kız imdadın.

[Kız]

Söyleme Ağam dayanamam zârına
Ağam yalan sığmaz benim şanıma
Seni inşallah gönderirim yârine
Kurtarayım bir duacım ol benim.

[Bey Beryi]

Başımın traşı indi dizime [gözüme]
Bugün baş umudum Kıralın kızında
Mevlâm kem yazılar yazmış yazıma
Kul azad etmeğe var mı kız imdadın.

[Kız]

Nereden geldin şu zindanın içine
Sundurayım yapış çık (gel saçıma)
Gidi kâfir nice baktı suçuna
Kurtarayım bir duacım ol benim.

[Yalnız b de] [Kız]

Hind ile Yemeni gezip gelmişsin
. . . .
Gelip te bir tuzlu etmek almışsın
Derviş sana Kardeş desem nic'olur.

[Oğlan]

Hind ile Yemeni gezip gelmedim
. . . .

[Yalnız a da] [Kız]

Kâr etti bağrıma Ağam sözlerin
Agamın gözlerine benzer gözlerin
Biber attım ciğerciğim tuzlarım
Aptal sana Agam desem nic'olur.

[Oğlan]

Güç mü geldi ablam sana aptalın sözü
Ben bir aptal sen bir Padişah kızı
Mevlâm böyle eyledi bizi
Ver gideyim ben ağan değilim.

[Kız]

İnşallah gelir çıkar babamın düşleri
Bey Beyramın kaşlarına benzer kaşların
Mevlâm etti bize bu işleri
Aptal sana Ağam desem nic'olur.

[Oğlan]

Bildik ablam incinirsin sözüme
Amel olunmaz kaşımıdan gözüme
Mevlâm kem yazılar yazmış yazıma
Ver gideyim ablam ben senin agan değilim

Hiç ben de bağlanırım aşkın canına[bağına]
Yedi yıllık hasret geldim bugüne
İller gitti sen de git düğüne
Ver git ablam ben senin ağan değilim.

[Kız]

Aptal beni bülbül gibi şakıttın
Yedi yıldır akmayan çeşmemi akıttın
Cümle âlemi de bana bakıttın
Aptal sana ağam desem nic'olur.

[Oğlan]

Haktaalâ muradını yetirdi
Sizin çeşmeniz[e su] getürdü
Ağan geldi tahtına oturdu
Ver git ablam ben senin ağan değilim.

[Kız]

Aptal beni kasavete daldırdın
Yedi yıldır kalkmayan Bengli Boz'u kaldırdın
Cümle âlemi bana güldürdün
Aptal sana ağam desem nic'olur.

[Yalnız a da] [?]

Bakacağım Bey Beyranın yüzüne
Al şu elmayı ver baban sürsün gözüne
Âşık olmuş dediler Padişah kızına
Siz de muradınıza erdiniz bugün.

B — Beyşehir rivayeti*

Evveli vaktin birinde Oğuz İli Padışahı derler bir padışah varmış. Bir de Khanımı varmış. Birgün ikisi karşı karşıya oturuyorlar, muhabbet yaparlarken Padışah pek derinden müteleye varıyor. Padışaha Khanım: « Senin derdin var, söyliyeceksin » diyor. Padışah: « Sen benim derdime derman olamazsın » diyor. Khanım: « Söyle, belki, diyor, olurum ». « Benim keder edip marak ettiğim, Allah bana bir oğlan çocuk ile bir atlık tay vermedi » diyor. Khanım: « Gel, seninle yasdıkları minderleri alalım, gülbahçaya gidelim ».

Varıyorlar gülbahçaya, alma ağacının altına . . . .

Bir derviş, elinde asa, arkasında post... Padışah ayağa kalkıyor. Derviş : « Otur, diyor; senin gibi Padışah, benim gibi dervişe ayağa kalkması doğru olmaz » diyor. Onun Padışah olduğunu biliyor demek... Uzatmayalım... Padışah oturuyor. Gelelim dervişe: « Ben senin müteleye edip keder ettiğini işittim, derdini söyle » diyor.

— Evet Derviş baba, diyor; benim marak ettiğim, Allah taalâ bana bir oğlan çocukla bir atlık tay vermedi... Tavlada küfeylân kısrak bağlı ya, ondan da bir tay isteyorum . . .

— Adam sen de, marak ettiğin işe bak . . . Al şuradan bir daş, at, üç alma düşür, birini sen yi, birini Khanıma vir, birini de Küfeylana . . . Bir oğlun olacak.. Bir de atlık tay... Oğlunun adını ben gelmeden koyma! » diyor. Derviş sıroluyor.

Padışah dervişin dediklerini yapıyor. Üç alma düşürüyor, birini kendi yiyor, birini Khanımına, birini de kısrağa... Allahın haznasında çokh ya, aylenin boyuna bir çocukh, kısrağa da bir tay... Ayleden bir oğlan çocuğu oluyor, kısrakhdan da bir atlık tay meydana geliyor.

Çocukh üç beş yaşına giriyor. Çocuğu mektebe viriyorlar... Altı ay, bir sene, ismi felan yokh... Hoca çocukhları zekleniyorlar: « Öte Atsız, beri At-

---

[*] Hikâyeyi 1. 10. 1934 tarihinde Beyşehir'de Karabet Ağa isimli 40 yaşlarında bir Ermeniden dinleyip tesbit ettim. Karabet Beyşehirlidir, sepetçilik ve at ticaretile geçinir. Kendisi bu hikâyeyi Arakel Ağa isminde, şimdi ölmüş bulunan bir Ermeni âşığından öğrenmiştir. Arakel saz çalar şiir düzermiş. Onun hikâyeyi nereden aldığı belli değil ise de kitaptan öğrenmediğine Karabet emindir. Karabetin anlatmasile — bana yazmak için vakit bıraktı — iki saat sürdü. Arakelinki tabiî anlatma ile iki saat sürermiş: O hikâyeye kendinden bir çok ilâveler yaparmış. Karabet hikâye içindeki beyitleri ağır bir makamla ve sade sesle söyledi. Arakel buna sazlada refakat edermiş.

Karabe'tin talâffuzunda, bilhassa arap acem uzunsâitlerinin kısa okunması gibi Ermenilerin konuştukları Türkçenin bazı hususiyetleri varsa da cümleleri, kullandığı tabirler itibarile lisanı düzgündür. Ben mümkün olduğu kadar hikâyecinin şivesinin fonetik hususiyetlerini göstermiye çalıştım. Bunun için kullandığım işaretler şunlardır:

خ = Kh; ڭ = Ng.

sız » diye . . . Günlerden birgün çocukh canından eciz kalıyor. « Baba, diyor, ya bugün bu saat adımı isterim, yahut kendimi telef edeceğim » diyor.

— Aman oğlum, senin deden gelecek, şöyledir, böyledir... » dediyse de çocukh: « Katiyen istemem, bugün bu saat . . . »

— Peki oğlum, diyor; madem böyle, git sürünün içinden bir iki etlik davar tut; keselim, yimek yapalım, adını belli idelim... » diyor.

Uzatmayalım, çocukh gidip iyicelerinden üç dört davar tutup geliyor. Alıp geliyor.. Elinizin artığı, kesiyorlar, yiyip içiyorlar.. Cuma gün imiş, câmiye gidiyorlar... Kimi Ahmet, kimi Mehmet koyalım derken, bir iki saat sonra Derviş geliyor, peyda oluyor; seğirdiyor babası, eğilip ayağını, doğrulup elini öpüyor. Derviş Padışahtan emanetlerini istiyor. Padışah çocuğu teslim ediyor. Nasıl bu derviş tutuyor, çocuğun arkasını üç defa sıvazlıyor... Çocuğun adını Bey Böyre, tayın adını Bengi Boz koyuyorlar.

Uzatmıyalım, Derviş oradan sırroluyor. Bu çocukh devam ediyor bir, iki, üç sene daha maktebe. Üç dört sene sonra yine Derviş meydan alıyor. Çocukh dedesini belledi ya, seğirdiyor: « Nasıl Dede, diyor, adam olabilmiş miyim? » diyor. « Ah ay oğlum, diyor; ilim okumakla adam adam olsa cemi cümle âlem adam olur.. Sen bugüne gelesiye atlık tayına binmedin. Bineceksin, havaya bir alma atacağım. Almayı düşmeden kapabilirsen adam olduğunu bilirim. » diyor.

« — Peki, diyor çocukh, Allah utandırmasın ». Varıyor.. Çocukh tay ne misillü bildiği yokh. Akhırda kendi başına nâra vurup duruyor. Akhıra sığmaz bir tay.. Usulu kayide ile okhşayarak tayı tutuyor, gemi bağlığı takıyor. Akhır direğine bağlayıp bir timar geçiyor. Eğeri kapayıp kolanı yedi yerinden sıkıştırıyor. Çekiyor hayadın içerisine, basıyor özengiye üzerine biniyor.

Tay o yanna, bu yanna kavramakta olsun, bir özengi ediyor. İkinci özengide al emanetini, zapteyle kulunu.. Nasıl diyor, tay hayattan dıvarı atlayor, kendini öte yana atıyor.. Dedesinin yakın semtine vararaktan, bir o yanna oynatıyor tayı, bir bu yanna... « At Dede almayı » diyor. Dedesi almayı bir atıyor, alma yedinci kat havanın yüzüne çıkıp gidiyor. Çocukh bir özengi çıkharıyor taya, bir tozu havada, bir tozu tavada. Alma yere düşmeden, buradan Seydişehr'e . . . Almayı alıp geliyor.

— Nasıl Dede, diyor; adam oldum mu ?

Dede : « — Eğer bir alma kapmayla adam adam olsaydı cemicümle âlem adam olurdu » diyor.. « Yâ ! » diyor. « Yaası diyor, Çinmaçin şehrinde Elkavak-kızı derler bir kız var, bu kızı getirirsen senin adam olduğunu bilirim » diyor. « Peki Dede, diyor; Allah utandırmasın ». Karar veriyor gitmeğe. Varıyor, babasının mağazasından terki heybesinin iki gözünü altınla dolduruyor. Babasının bir kel kötü kılıcı varmış, onu da terkisine sıkıştırıyor.

Vardı babasının khanesine, bakalım burada ne dedi, babasından müsade alacak :

Dervişin elinde olur teber
İzin almaya da geldim peder
İzin almayada geldim peder ... Of ...

Aldı babası :

Git oğlum git uğurlar olsun,
İnşallah sevdiğini arap bulursun ...
Dede bâriye de yardımcın olsun,
Git oğlum git uğurlar olsun .. Of ...

deyip kesti.

Aldı anesine

Aman ane de canım ane,
Vir izin de anem bane,
Südün emdim kane kane,
Vir izin de anem bane-n Of ...

deyip kesti.

Aldı anesi :

Git oğlum git te uğurlar olsun,
İnşallah sevdiğini de arap bulursun ..
Dede bâriye de yardımcın olsun,
Git oğlum git te uğurlar olsun .. Of ..

deyip kesti.

Hısım, akrabası, yedi yaşından yetmiş yaşına kadar biriktiler. Ağlamak, sızlamak ...

Bey Böyre : « Ey Ağalar, allahısmarladık sizi, düvadan unutmang bizi, sağ olursak yine arap buluruz sizi ». Bengi Boz'a bir özengi vurdu. Bir tozu havada, bir tozu tavada gitti.. Ele rehvan yola düştü. Yalnız bir özengi çarptığını gördüler.

Devam etti.. Vardı bir çöl ovanın yüzüne.. İl yokh, eşik yokh.. Tilkinin bakır sıçtığı bir yer.. Bir Allahtan başka bir kimse yok.. Altı ay bir güz gitti bu çöl ovanın yüzünde. Haymana ovası gibi bir yer.. Altı ay bir güzden sonra açlık aklına geldi, terki heybesine elini soktu, ekmeğin eseri yok. Altın ... Para yinmez ki yisin.. Kimden alsın, bir çöl ovanın yüzü.. Devam etti üç dört gün daha. Üç dört gün sonra düldülü ele aldı, bir baktı. Bir sürü davar, ucu dönmez, başında bir çoban, heykişleyip durur.. « Allahın yanında, dedi, zerre kadar sevgili bir kul isem çoban bana bir lokma ekmek virir » dedi. Bir dönüm kadar yaklaştı. Aldı, bakalım çobana ne diyecek :

Uzak yoldan da geldim de bilmez misin,
Bane de bir kayfelti de virmez misin..Ah...
Bane de bir kayfelti vir Çoban, ah Çoban .. Of ...

Aldı Çoban :

« Hey Yarabbi, dedi Çoban, ben bu çöl ovanın yüzünde ekmek diye kendi kendimi yiyorum.. Ben bunu ya kastedip öldüreceğim, veya ekmek vireceğim ...

Makamda gördüğüm de sevdalı düştür,
Öldürürüm çocuk yoktur sorucu,
Bilmem hey arslanım da bu nasıl iştir.
Öldürürüm çocuk yoktur ilâcı .. Of ...

Aldı Bey Böyre :

Makamda gördüğüm de sevdalı düştür, Bilmem hey arslanım bu nasıl iştir.
Mevlânın aşkına öldürme Çoban, ah Çoban hey . . .

diyip kesti . . .

At Hak tarafından lisana geldi. « Bire yiğit, dedi, kendini deng al. Bu Çoban'da yedi camıs kuvveti vardır, çomağı vurunca bizi yere geçirir ».

Bey Böyre kılıcı çekti, atın sağ tarafına dingeldi. Çobanın bir çomağı vardı, yetmiş batman ağırlığında. Bey Böyrenin üzerine yürüdü, bir adım, üç adım vararaktan yaklaştı. Bey Böyre kılıcı çekti, bir salladı, bel okuna bir vurdu, kıl kadar tutarı kaldı bel okunda.. Khabarı yok Çobanın.. « Al yiğit hemlini » dedi. Bey Böyre : « Yiğit hemlisini bir tefa alır, dedi; bir adım daha at ta sana göstereyim » dedi. Çoban bir adım daha atınca bir beliği bir yana, bir beliği bir yana gitti.

Sürünün içinden bir siyah koç ayrıldı, hücum etti: « Ağam gitti, ben durur muyum?» diye.. Hak tarafından at yine lisana geldi. At dedi ki: « Bire yiğidim iyi dur. Bu Koçun bir boynuzu zehir, bir boynuzu panzehir. Karnının altına girerise, yedinci kat havanın yüzüne savurur ». « Adam, anasını yiyen, tanasını da yir, dedi. O da gelsin . . . » Koç gelip te dalacak sırada, bir dokundu, kuyruk tarafından çıkardı kılıcı, beldirivirdi.. Bindi ata . . .

Beş altı dönüm aralaşınca at yine lisana geldi, Hak tarafından: « Bire yiğidim, dedi, bunların ölüsünü bir yere getir, kepeneği üstüne dik, kurt kuş görsün de sürüye hücum etmesin » dedi. Ölüsünü bir araya getirdiler, kepeneği üstüne diktiler, bindi ata, yine depti. Sürünün içinden bir beyaz koç ayrıldı. Aldı koç; bakalım Bey Böyreye ne diyecek :

Ağam sen gidersen ben de kalırım, Çöllerin yüzünde pelli perişan olurum,
Dön gel ağam koyup gitme beni . . . Beni . . Ah . . .

diyip kesti. Hak tarafından at lisana geldi. At dedi ki: « Bire yiğidim, bu koçun türküsünün mânisini vir, biz gelesiye bu koç sürüyü güder » dedi.

Aldı Bey Böyre :

Dön Koçum da güt sürüyü, İnşallah gelirsem sadıkan da çoban bulurum
Dön Koç'um da güt sürüyü . . . Of . . .

Bir daha bakarsın yirmi beş yaşında delikanlı gibi, sürünün etrafında dönmeğe başladı koç. Eski çobandan daha kuvvetli . . .

Depiyor atı, geçiyor. Az gidiyor, uz gidiyor, dere depe düz gidiyor, altı ay bir güz gidiyor, altı ay bir güz sonra varıyor, bir çifciye tesadüf ediyor. Çifciye selâm veriyor, çifci selâmını almayor. « Baba, selâmı almadın ya zararı yok. Şu Çinmaçin şehrinin yolu nereden ayrılır, bana bir tarif et » diyor. Çifci : « Dur, diyor, öküzleri dönek başına döndüreyim, Çinmaçin şeh-

rinin yolu kaç arşın, kaç metire ben sana şimdi gösteririm » diyor. Öküzleri dönek başına gönderiyor, « dokhakh! » diyor. Yetmiş batman ağırlığında öğenderesinin ucundaki opsa. Çifci kendine güvenirmiş, ünglü pehlivan imiş, öküzlerle sabanı kaldırır, yol tarif edermiş bir eliyle . . Uzatmayalım, öğendereyi bir omzuna vuruyor, hücum ediyor Bey Böyre üzerine. Öğendereyi vuracağı sırada, Bey Böyre çifciyi bir eliyle boynundan dutup bir sallayor, sabanın kuyruğu boynundan girip kuyruğundan çıkıyor. Öküzlerle beraber ora bırakıyor onu, doğrulup ata biniyor.

Geliyor, devam ediyor, üç beş gün sonra, Bağırsak Dere gibi bir dereye giriyor; bir öğlenin ısısı. Kaleden bir yılan « vızzz » diyor, havaya çıkıyor. At bir o yanna, bir bu yanna, yılan atın terkisindeki torbaya giriyor, oğlanın khabarı yok. Üç dört gün sonra yılanın boğazı dışarı çıkıyor. Bir çeşmeye tesadüf ediyor. « Karnım aç, hiç olmazsa şu ata bir yem kestireyim » diyor. Torbayı söküyor, bakıyor ki zoba borusu gibi yılan. Derhal torbanın ağzını bağlayor, bir meydan ataşı yakıyor, içine torbayla yılanı bırakıyor, biniyor ata.. Bir özengi.. Bir tozu havada, bir tozu tavada, gitmekte olsun . .

Vara vara varıyor Bey Bostan Ağa isimli bir Beyin evine misâfir oluyor.. Hoş geldin.. El etek. Bey bunun atını alıyor. Üç tabaka yukarı çıkarıyor bunu. Hoş beşten sonra bir kayfe getiriyor, arkasından bir kayfelti geliyor, hafif yollu.. Kayfeltiyi yiyorlar, bir kayfe daha. Cıgaraları yakıyorlar. At bir nağra vuruyor. Konağın taktalarını birer birer saymağa başlayor. Oğlan derhal ayağa kalkıyor. Bey Bostan Ağa diyor ki : « Ben bakayım ». « Hayır, benim atım yabancı kimseyi yanına vardırmaz ».

Atın yanına indi. At lisana geldi : « Bire yiğidim, burda uyku uyurum dirsen bu Ağanın bir atı var, yirmi saatı bir saatta alır, gider kıza khabar virir » dedi. « Hayır atım, dedi; dünya alt üst olsa, ben burada bir saat uyku almadan hareketim yoktur » dedi. At : « Öyle ise, gel bacağımın arasından bir avuç sinek al, Beyin boynuna sarıl, koynuna koy, yandım dir, fırlar, ondan kerri bir saat uyu, fazla uyuma, gidelim» dedi. Peki, dedi. Tuttu, atın bacağının arasından bir avuç sinek oldı, atın didiği gibi yaptı. « Oyanam » dedi. Merdiven aşağı gitmekte olsun... Bu kafayı yere vurdu, uykuya daldı. Bir saat, bir buçuk saat.. Konak sahibi aklı başına geldi, ata eğeri kapadı, bindi gitti kızın olduğu yere. Yirmi saatlik yermiş. Vardı kıza: « Bire Khanım, senin için benim konağa bir yiğit geldi, görmelere muhtaç bir şey » dedi. Kız: « Haydi git sen, ben şimdi varırım » dedi. Kız ordan bir gürz yüklendi, omzuna vurdu, gürzü aldı yürüdü. Hemen geldi, o konağa bir salladı, konağı pilâv gibi yığıvirdi. Gürzü bıraktı : « Yiğit bu gürzü alsın gelsin » dedi.

Bey Böyre kalktı uykudan, baktı ki konağın üzeri açılmış. Baktı ki gürze Bey Böyre gibi dokzan dokuz olsa tokasının bir tanesini kıpırdatamayacak. Bılaştı Bey Böyre ağlamağa. Ağlarken at ağladığını gördü, lisana geldi: « Bire yiğidim ne ağlayorsun ». « Ben ağlamayayım da kim ağlasın » dedi.

« Ben sana söylemedim mi, dedi, sen sözüme giriftar olmadın. Zararı yokh, dedi. Çek beni dışarıya ». Atı dışarıya çekti, at gürzün yanına yanaştı, iki dizininin üstüne geldi: « Şu gürzün tokasını benim eğer kaşıma takmağa bak » dedi at.. Sabahtan öğlen geçesiye kadar takamadı. Saat on sularında taktı.. At aldı gürzü, doğruldu.. Altı saat yol kestirdiler: « Benimkisi bu kadar, ben gidemiyeceğim » dedi, dayandı at.. Oğlan bılaştı ağlamağa. Ağlarken « Ah Dede ! » dedi. O da sağ tarafında imiş, çıktı: « Ne oldun? » dedi. « Bak benim halime, bak atımın haline! » dedi. « Bunlar için marak keder ettiğine yana-rım; dedi, al şu kamçıyı eline, yum gözünü, vur götüne de âlem irbat alsın! » dedi. Oğlan kamçıyı eline aldı, bir sağına bir soluna vurdu. Gürzü yumurta gibi oynadarak gidiyor, at kuş gibi uçuyor.. Hemen varışıyla beraber gürzü bir salladı. Dokzan amele, bir usta ile bir senede yaptıramaz konağın bir yerini bırakmadı Bey Böyre Ağamız.. Kız dedi ki: - kızın başında da otuz kırk hizmetçi - « Bire gidi kızlar, bunun atını gezdirin, bu hayırlı bir yiğit değil » dedi. Atını alıp gezdirmek istediler. « Benim atım gezmek istemez » dedi. Atın dizginini eğer başına kaytardı. Kendi girdi, at arkasından, beş altı kız yiğidi aldılar, üç tabaka yukarı çıkardılar.

Masalar kuruldu, sandalyaları attılar. Irakı, konyak, bira, şamponya, her çeşit mezeyle masanın üzerine koydular. Aşağıdan at bir nağra daha virdi, konağın tutar yerlerini de o döktü. At lisana geldi: « Bire yiğidim, dedi; ırakı virirlerse alma, sakın içme dedi; kızın yüzüne de bakma, dedi, kalk gidelim » ... Uzatmayalım, oğlan merdivenden yukarı çıktı. El Kavak Kızı, bir sandalya bir omzunda, bir sandalya bir omzunda kapıdan camız ineği gibi salınarak geldi. Karşı karşıya geçtiler. Kız kadehi takdim etti, almamazlık ol-maz; omzundan öteye döktü. Bir daha doldurdu, yine içmedi. Bir daha . . . « Ben içeyim de öleyim » dedi. Bey Böyre seyre daldı, düştü öldü. « Bire kızlar, atını tutun, kendi öldü » dedi. At bunu duyunca kapı dışar zamkinos. Otuz kırk atlı . . . Tutamadılar . . . Dereleri sel gibi, depeleri yel gibi.... Kimini Hanyada, kimini Konyada bıraktı, geldi oğlanın yanına, suratına işedi, di-riltti. Bindirdi sırtına, Bey Bostan Ağanın konağına ....

— Devamı var —

Ortazaman - Türk İslâm Dünyasında

HIRİSTİYANLAR VE YAHUDİLER

Prof. A. MEZ

— Başı 59 uncu sayıda —

Yukardanberi bahsedilen bu vergiler çok defa taksitle bu da bazan altı, beş, dört [96] ve iki [97] taksitle oluyordu. Bidayette Babilonyalılar tarafından heray başında tahsil ediliyordu [98]. Bunun sebebi aşikâr olarak Müslümanların aylıklarını heray başında almaları idi. 3./9. uncu asırda İspanya'da da böyle olmuştu [99]. Daha sonraları 366/976 da ise vergiler her senenin ilk ayında tahsil edilirdi; fakat kadınlardan, reşid olmıyanlardan, alınmazdı [100]. Alelâde olarak bir kâğıt senet ita edilirdi. Buhranlı zamanlarda ise ehli zimmetin boyunlarına senet pulları asılır ve ellerine damga vurulurdu [101].

Bu âdet eski Babilonya âdeti idi; orada kölenin daima yanında bulunan kilden küçük bir mahrut mühürde kölenin ve efendisinin isimleri mahkûk bulunurdu [102]. Kalmut Yahudileri de kölelerini boyunlarına veya setrelerine vurdukları bir mühür ile işaretlerlerdi [103]. Milâdî 500 senesinde Edessa valisi hergün bir Pund ekmek almak mecburiyetinde olan fakirlerin

---

[95] Michael Syrus, s. 516 Surâra'da sonradan domuzdan hususi hiristiyan vergisi aldılar: Venedik balyozu Tyrus da bildiriyor ki şimdiye kadar bir domub-ğazlama kvaya satmakz isteyenler kirala *quatuor denarios* ödemeye mecburdur. Venedikiler bunu kaldırdılar. T a f e l u. T h o m a s, *Urkunden zur älteren Handels-und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, Wien 1856 II, s 360).

[96] İran devletinde olduğu gibi T a b a r i, *Nöldeke* s. 242 *Karabacek*'ın fıkrasına (Samul. Rainer II/III, 163.

[97] Mi teil 1/111, 168.

[98] *Yahjâ b. Adam*, s. 56.

[99] *Leovigildus De habitu clericorum* (Esp. sagr. XI): *vectigal, quod omni lunari mense pro Christi nomine solvere cogimur. Eulogius* Memoriale 1, 247; *quod* lunarit r sovimus cum gravi moerore tributum (*Graf Baudissin und Alvar*'a göre s. 10)

[100] *Ra-â'il Sâbî*, s. 112 ed. Bâ'abdâ 1898. Yukarda geçen katholikos un nasb fermanına bak.

[101] Meselâ Mısır'da son Emeviler zamanında her bir papasın eli demir bir çembere geçirilir ve her bir hıristiyanın elinin üstüne aslan şeklinde bir mühür vurulurdu. M a q r i z i, *Chitat* I, 492.

[102] Maşchriq V, 651.

[103] Krauss, Talmudische Archaeologie II, s. 89.

boynuna teneke bir mühür vururdu [104]. Eski fakıhlardan Abu Jûsûf ile Yahyâ ibn Adam hiç bu nevi malûmat vermemektedirler.

Bu hareketlerin pek nadir olarak icra edildiği de anlaşılmaktadır; hiç değilse *Dionysius v. Tellmachre* (vefatı 845 Milâd) vergi memurlarına, şehrinin ismi ile köyünün ismini herkes damgalamak suretile işaret etmek üzere birer mühür verildiğini ve bunun cemaatın işdilmemiş bir tetkiki için yapıldığını anlatıyor. Sağ ele şehrin ismi yazılıyor sol ele de Mezopotamya kelimesi. Herkesin boynuna da iki sikke asılıyordu ki bunun birisinde şehrin ismi diğerinde de o kimsenin mensup bulunduğu mıntaka mukayyed bulunuyordu. Beher üç kişi için bidayettenberi (herhalde damka resmi olarak) bir dirhem tarhediliyordu. Bunlar aynı zamanda herkesin ismini, künyelerini ve vatanlarını da yazıyorlardı. Bu yolda hareket edilerek birçok yabancıların mevcudiyeti meydana çıkınca büyük heyecan hasıl olmuştu ve beyan ettikleri mahaller, bu mahallere hiç ayak basmamış olsalar dahi kaydediliyordu. Eğer bu yolda sonuna kadar devam edilmiş olsaydı evvelce vukubulan birçok hâdiselerden çok tesir etmesi muhtemeldi. Damgacılar işlerinin kifayet etmiyeceğini anladıklarından düz bir sahaya gittiler ve önlerine geleni çevirdiler. Yirmi defadan fazla bu sahayı gezdiler ve hiç istirahat etmediler ve nihayet bütün mahallin sâkinlerini yakaladılar ve onların elinden hiçbir kimse kurtulamadı. Tıpkı peygamber Danyel ve havarisi Johannes'in söylediği gibi oldu : « Her insan elinin üstüne, göğsüne ve sırtına bu hayvanın mühürü vuruldu » [105]. Maamafih Abbasî halifelerinin ilk zamanlarına ait bir Basralı şair de şöyle terennüm ediyor :

« Onun aşkı benim ensemde,
Ehli zimmetin mühürlü olduğu yerde mühürlüdür » [*106*].

Herhalde Câhiz'in (vefatı 255/869) bir ravisine göre bir ehli zimmetin ensesinin mühürlü olması onun hakikî bir meyhaneci olduğunu gösterir [107] ve 4./10. uncu asrın ilk senesinden Hamdan civarından bir damga bize kadar gelmiştir [108], halbuki aynı asrın ilk çeyreğinde bu verginin tediyesine ait mühürlü bir senedin mevcut olduğu bildirilmektedir [109]. Hıristiyan ruhaniler de baş vergisinden istisna edilmiş değildiler, yalnız sadaka ile geçinen papaslar cismanî dilenciler gibi bu vergiden azâd edilmişlerdi [110]. Nazarî ahkâma göre -zira Mısır'da ancak 312/924 senesinde papas ve piskoposlara nüfus vergisi tarhedilmişti- « Aşağı ve Yukarı Mısır'daki bütün manastırlar

[104] *Josua Stylites* ed. Wright § 42. 14. asırda Strassburg'ta da şehrin fakirleri açık bir işaret taşırlardı. (Brucker, Strassburger Zun tund Polizeiver ordnungen, s. 6 f.) Çin de 9. asırda vesikalı fahiş-lır-ki fahişe vergisi öderlerdi - imperatorun bakır mührünü boyunlarına da taşırlardı (Renaud, *Relation des Voyages*, s. 69.)

[105] *Dionys. V. Tellmachre* ed. Chabot, s. 148 f.

[106] *Agânî III*, 26.

[107] *Bajan* I, 41; aşaya bak.

[108] *Mitteil. aus der Samml. Rainer* II/III, s. 176.

[109] *Mas.* IX, 15.

[110] *Abû Yusûf*, s. 70.

ve Sinaî manastırı da beraber olmak üzere bu vergiyi vereceklerdi. Bunun üzerine bir kısım papaslar Bağdad'a gelerek Halife Muqtadir nezdinde şikâyette bulundular. Halife, eskisi gibi papas ve piskoposlardan hiçbir vergi alınmamasını emretti » [111]. 1664 Milâd senesinde Mısır'da şunlar vergiden muaf tutulmuşlardı : « Bütün Avrupalılar, evli olmıyan kıpti ruhaniler, patrik ve bütün Türkler » (yani Müslümanlar) [112]. Baş vergisinin istîfası diğerlerinden daha yumuşak bir şekilde vaki olmayordu, fakat kanuna bakılırsa daha sert da olmıyacaktı. Herhalde mutad ve eskidenberi mücerrep vasıtalar olan mükellefleri dövmek, onlara işkence yapmak, güneşe tutarak başlarına yağ dökmek ahkâmı şeriye iktizası yasaktı. Mükelleflerin vergilerini ödeyinceye kadar sadece hapsedilmeleri lâzım geliyordu [113].

Elbiselere ait talimat pek eskidenberi mevcuttu : Harünürreşid [114] 191/807 senesinde ehli zimmetin örülmüş cinsten kemer, iğne ardı dikilmiş kasket ile kunduralarını Müslümanlar gibi taşımıyacaklar, bindikleri hayvanların egerlerini hayvanın sırtını kavisvarî kapayan nevi yerine tahta saplı cinsini kullanacaklar; kadınları beygirlere mahsus egerlere değil eşek eğerlerine binecekler [115]. Yahudiler 2./8. inci asırda yüksek bir şapka taşıyorlardı ki bunları izah için uzun sınır taşları ile [116] destiler misâl gösterildi [117]. Hıristiyanlar o zamanlar bornüs taşırlardı; fakat Qalansuwah Müslümanlar nezdinde moda olmaktan çıkınca bu serpuş Hıristiyanlara tahsis edildi [118]. Eski elbise ahkâmı arasında renklere ait bir hususiyet görülmeyor; bu hususiyetin daha ziyade eyaletler arasında mevcut olduğu anlaşılıyor. Câhiz (vefatı 255/869) bu hususa ait olmak üzere Babilonya'dan şu yolda bahsediyor : « Hakikî bağcı mutlaka ehlî zimmetten olmalıdır, Actîn, Mâzbâr, Mîşâ veya Slûmâ adlarını taşımalı, siyah - beyaz karışık elbise giymeli ve boynunu mühürlemiş olmalıdır » [119]. Hârûn al - Raşîd zamanında Müslümanlar nefret ettikleri kadıya Masr Camiinde küfrederlerdi; Kadı ise pervasız olarak kapının eşiğine çıkarak şöyle haykırırdı: « Bal renginde palto giyen herifler nerede, orospu oğulları nerede ? Niçin hiç kimse ne istediğini söylemiyor, kendisinin görülmesini ve duyulmasını istemeyor ? » [120]. Bu bal rengindeki baş örtüsü ile kemer, gayri müslimlere ancak 235/849 tarihinde Halifenin iradesi ile umumî olarak tahsis edildi. Kimki Müslümanlar gibi bir sivri kasket *Qalansuwah* taşırsa üzerine Müslümanların taşıdıkları renkten başka bir renkte iki düğme takacaktı. Hıris -

[111] *Yàhyâ ibn Sa'îd*, s. 83.

[112] M. Wanslebs *Beschreibung von Aegypten*, s. 57.

[113] *Kit. al - charâc*, s. 69.

[114] *Tab* III, 713.

[115] *Kit. al - charâc* s. 75.

[116] *Kindi* ed. Guest, s. 424. Mısır'da *burtullah* derlerdi; şarkta katolikos'un kıyafetine dahildir.

[117] Ali Dede'nin *Kit. al - awâ'il'* inde *Abu Dulâmah*'nin manzumesinden *dınan jakûd* fol. 135 b.

[118] *Mustatraf* II, 222 a. R., *Mutid al - ulûm* 200 a R.

[119] *Bajan* I, 41.

[120] *Kindi* ed. Guest, s. 390.

tiyan köleler ile Yahudiler hiç olmazsa bal renginde bir ekleme, takriben dört parmak kutrunda göğüs veya sırtında taşıyacak; dar asker kemeri *(Manâtiq)* taşımıyacak belki zinnâr taşıyacak. Bunların ev kapılarına tahtadan şeytan resimleri çivilenecek [121]. 239/853 de verilen bir emirde bunların artık beygir üstünde gidemeyecekleri, ancak eşek ve katıra binebilecekleri bildirilmişti [122]. Bütün bu emirler gülünç derecede az nazara alınıyor, ehli zimmet cüret göstererek bu emirleri dinlemeyorlardı.

272/885 senesinde Bağdad ahalisi Hıristiyanlar aleyhine kalktılar; bu kalkışın sebebi ise onlerin verilen emirlerin zıddına olarak ata binmeleri idi. Bu kıyam esnasında ise Kelil Jesû yani Eklili İsâ yıkıldı [123] ve yine İbn al - Mu'tazz, Hıristiyanların katır ve at egerleri üstüne kurulduklarından şikâyet ediyor [124]. Bütün bu talimat 4./10- uncu asrın başlamasından dört sene evvel yeniden şiddetlendirildi. Bütün 4./10. uncu asrın cereyanında ise bu nevi ahkâm hakkında hiçbir söz söylenmez olmuştu, bu hükümler herhalde uyumuşa benziyordu; fakat ancak ehli sünnetin 5./11. inci asırda tekrar kuvvetlenmesi ile beraber bu hükümler de tekrar ciddiyet ile ele alındılar. 423/.1031 senesinde Hıristiyanların katolikos ve Yahudilerin Ra'sel - Câlût'una yeniden talimat verildi; bunlar kendilerini Müslümanlarla bir tutan dindaşlarına farıkalarını tekrar kullanmalarını tebliğe memur edildiler [125]. Ancak bunu takip eden zamanda ehli zimmetin Müslümanların evlerinden daha yüksek evler inşa edememeleri hakkındaki hüküm ortaya çıktı Bu hüküm, bana kalırsa, evvelâ *Mâverdî* (vefatı 450/1058) tarafından zikrediliyor [126]. Bu fikir garbta da çabucak yerleşiyor: 1205 de Papa üçüncü İnnosan, Sens Yahudilerinin Civarında bulunan kiliselerden daha yüksek sinaguklar bina ettirdiklerinden şikâyet ediyor [127].

Dinler arasında istihza ve halkın kötü hükümleri ırklar arasında da olduğu gibi pek mevcut değildi. Yahudilerin koktuklarından bahsedilir [128] - di; Hıristiyanlar şarap sarhoşu idiler [129], rahibelerle koro teşkil eden ço -

[121] Tab. III, 1389 ff. Maqrizî Chitat II, s. 494; burada *alâ darâri 'ihim* yani *"setreleri üzerinde"* yanlıştır; halbuki *Abulmahâsin* II, 181 inde olduğu gibi *"alâ durârı'jjihım"* yani *"hizmetkârları üstünde"* olacak. Sâbiiler de bilhassa renkli libas giyerlerdi (İatimah II, s. 45) Garpte yahudi işareti ancak Miladî 1215 de Lateran konsili (papaslar meclisi) tarafından talep edilmişti ki her halde şarktaki ahkâma vakıf olunduktan sonra.

[122] *Tab.* III, 1419. milâdî 12. asırda İstanbul'da hiç bir yahudî ata binemezdi. *Benj v. Tudela* s. 24.

[123] *Elias Nisibenus,* s. 188. *taberiye* göre 272 senesinde vukua gelmişti

[124] *İbn al - Mu'tazz,* Diwan II, 9. *Ab-l-ahâsin* II, 181.

[125] *İbn al - Cauzi,* fol. 192 b.

[126] ed. Enger, s. 428.

[127] Car - I, 296.

[128] Mesela İbn Qotaibah, *adab al - kâtib,* s. 26.

[129] Bilhassa paskalyada' *Jatîmah* III, 97.

cuklara kolayca yanaşılabilmekle şöhretlidirler, Saibilerin katı kalpli oldukları söylenir [130].

Hıristiyanlığın diğer dinlerden daha ziyade sevgi ve hilmiyet tavsiyesinde bulunduğunu münevver Müslümanlar pek iyi bilirler. *Câhiz* (vefatı 255/869 dünyada yapılan bütün sünnetlerin Greklerden geldiğini ve onların merhamet tavsiye eden dinlerinde bunun ne fevkalâde birşey olduğunu tekyiden söyler [131]. *Biruni* caketi alana gömleği de vermek, bir yanağına vurana sol yanağını da uzatmak, düşmanları takdis etmek ve herkese dua etmek felsefesinin ne kadar asilâne olduğunu izah ediyor; fakat insanlar feylesof değildirler ve Kayser Kostantin'in hıristiyan olduğundanberi hükûmet daima kılıç ve kamçı kullanmıştır [132].

Şayanı hayret olan şey ise gayri müslim memurların çokluğudur. Müslüman kendi öz memleketinde Hıristiyanlar tarafından idare edilir [133]. Ehli zimmetin, Müslümanların mal ve bedenleri hakkında karar ittihaz edebilmelerine ait şikâyet eskidir [134] ve tâ İslâmiyetin ilk zamanlarında Hıristiyan veya Yahudilerin devlete kâtip tayinine ait ilk ikaz Birinci Ömer'e isnad edilmektedir [135]. 3-/9. uncu asırda hattâ Hıristiyanlar iki defa Harbiye Nazırı olmuşlardır : « Öyle ki din muhafızları onların elini öperler ve onlardan aldıkları emirleri icra ederlerdi » [136]. Hıristiyan ve Yahudi memurları da müslümanlar gibi yemin ederlerdi. 840/1436 da yazılmış olan *Diwân el - inşâ* (Paris yazması 4439) o zamana ait Yahudilerin tâbi olduklari yemin şekline ait formülü yazdıktan sonra birinci formülün Hârûn al - Raşid'in veziri al-Fadl ibn al-Rabî tarafından tanzim edildiğini ve daha sonraki formüller için esas teşkil ettiğini bildiriyor [137]. Hıristiyanlık aleyhine tevcih edilen hareketler bilhassa asıl müminler için tahammül edilmez olan gayri müslimlerin bu hâkimiyetine karşı yapılmakta idi. Halifa, 235/849 tarihinde resmî bir vazifenin hiçbir gayri müslime tevdi edilmemesini emretti; meselâ Nil'in mesahası vazifesi Hıristiyanların elinden alınmıştı [138]. Fakat bizzat kendisi on sene sonra sarayının inşasını yüksek bir Hıristiyan memurun eline teslim etti [139], ve 296/909 senesinde ise « Hıristiyan Devlet Kâtipleri » o kadar fazla bir kudrete sahip oldular ki Halife Muqtadir onlara karşı olan emirnameyi yenilemek mecburiyetinde kaldı [140]. Hıristiyan ve Yahudiler sadece doktor veya vergi tahsildarı ola-

[130] *İbn al - Kiftî*, s. 298
[131] *Kit. al - hajawân* I, 56.
[132] *India*, Translation II, 161.
[133] Surya için *Muq.* 183; Mısır için *jahjâ ibn Sa'îd* Paris, fol. 1?? a.
[134] İbn Qotaibah *ujûn. el - ahbâr*, s. 99.
[135] İbn Qotaibah *ujûn.* s.62
[136] *Wuz.* s. 95.
[137] Fagnan *Rev. Et juives*, Bd. 1910, s. 229.
[138] *Kindî* ed. Guest, s 203.
[139] *Tab* III, 1438.
[140] *Arib*, s. 30.

rak hizmet edebileceklerdi [141]. Muqtadir'in verdiği emir ise o kadar gülünç bir şekilde tesirsiz idi ki, bizzat kendi veziri hergün hanesinde misafiri olarak bulunan müşaviri içinde dört tanesi Hıristiyandı [142]. Her tarafta hıristiyan kâtipler mevcuttu; Tahirîler zamanında 3./9. uncu asırda da vardı [143]; hattâ 319/931 senesinde de vezir olmak isteyen bir zat Emirin kâtibi İbrahim hıristiyan ve Marşal Mûni'in kâtibi Stephan ile iyi geçinmek mecburiyetinde kalmıştı [144]. Bir kimse meslekte terakki edebilmek için Hıristiyanlar ile olan münasebetlerini ortaya koymak mecburiyetinde kalırdı: « Benim ailem aslen sizdendir» bir memuriyet talibi devlet kâtibine «benim ceddim sizin büyüklerinizden biri idi. Büyük babam Ubaidallah ibn Sulaimân'ın eline vaktile Mu'tedid'in günlerinde bir haç geçmişti ve adamlar bunu görünce dedi ki: bu bizim kadınlarımızın bir muskasıdır, onlar bizim haberimiz olmadan bunu elbiselerinin altında saklarlar » [145]. O zaman hesap uygun bir netice ile kapanırdı; Hıristiyanların elinden resmî vazifelerini almak istiyen Muqtadir'in zamanında Hıristiyan memurlara bu yolda dalkavukluk eden bir zat vezir olmuştu. Hâkim mutlak olan Marşala karşı intrika çevirenlerin başında bulunan Tavşî Muflih -ki aynı suretle hadım bulunan hıristiyan bir kâtibi vardı- büyük bir nüfuza sahibdi [146]. Halifenin hazinei hassasının müdürü Hıristiyan Stefan 324/935 de öldü [147]. Buyîlerin ilki de bir Hıristiyan kâtip ile işe başlamıştı [148]. İzzeddaulah'nın veziri 357/967 de Basra'ya gittiği zaman hükûmet merkezinde kendisine vekâlet etmek üzere bir Hıristiyan bırakmıştı [149]. Halife et - Tâ'î'nin (363-381/973-991) bir Hıristiyan kâtibi vardı [150], ve asrın ikinci nısfında gerek 'Adudeddaulah (vefatı 372/982) Bağdad'da, Fatimîler'in Halifesi el - 'Aziz Kahire'de hattâ bir Hıristiyan vezire maliktiler. Evelkisi kiliselerle manastırların yeniden inşa edilmesi ve yardıma muhtaç olan dindaşlarına para ile yardımda bulunulması için Halifeden müsaade almıştı [151]. Daha sonraları muhtelif mezhepten Müslüman fukuha, mutlak surette salâhiyete sahip olmıyan vezirin (*Wizâret ettaufit*) hıristiyan veya yahudi olabileceğini içtihad etmişlerdi [152]. 3./9. uncu asrın başında Mısır'daki Bûrah'da Hıristiyan mıntaka âmiri cuma günü siyah Abbasî elbisesini giymiş, kılınç kuşanmış ve maiyeti ile beraber debdebe ile atına binerek camia gitmişti. Orada durduktan sonra ve-

[141] Abulmahâsin II, 171. Hıristiyan vergi memurlarının Mısır'da çok, miktarda mevcut olduğunu papirüs'ler göstermektedirler; hatta bunlardan biri 349/960 senesinde vergi makbuzuna haçlı mührünü basmıştı. (Karabacek, *Mitteilungen* II/III, s. 168.)

[142] *Wuz.*, s. 240

[143] *Şabuşî*, Berlin, fol. 51 a.

[144] *Misk.* V, 352.

[145] *Arîb*, s. 164.

[146] *Arîb.* s. 112

[147] *al - Sûlî Aurâq*, Paris, s. 96

[148] *Misk.* V, 465.

[149] *Misk.* VI, 310

[150] *İbn al - Haccâc Diw.* X, s. 18.

[151] *Misk.*, VI, 511; *Ibn al - Athir.* VIII, 518

[152] *El - iqd el - ferîd*, Abû Sâlim' in (vefatı 6.1) s. 147.

kili olan Müslüman camiden içeri girmiş ibadet ve duada bulunduktan sonra tekrar dışarda bulunan şefine iltiahk etmişti [153]. Emirin Hıristiyan kâtibi atına binmiş olarak geldiği zaman bir Müslüman sofi attan inmesini emrettiğinden ve bundan dolayı hükümdar tarafından arslanların önüne atılmıştı [154]. 389/999 tarihinde Mısır'ın Hıristiyan müsteşarı Fahd, kadının ölümünde yetim paraları ve sairenin meydana çıkmış olan ihtilâsını takip etmek emrini almıştı. Kadının terekesini sattıktan sonra meselede ilişiği olan memleketin en ziyade itibara mazhar ruhanilerini teşkil eden mahkeme âzasını işlerinden uzaklaştırmıştı [155]. Bu gayri tabiî ahvale rağmen -bizzat hıristiyan tarihlerinden- 4./10. uncu asra ait olmak üzere islâm ve ehli zimmet arasında pekâz kavgalar çıktığı nakledilmektedir ki burada bu vukuatı birer birer sayalım: 312/924 senesinde ahali Şam'da büyük bir kiliseyi soyuyor ve iki yüz bin dinar kıymetinde, haç, mukaddes şarap içilen kadeh, kap, günlükdan, yastık gibi eşya çalmışlar ve ayrıca birçok manastır da yağma etmişlerdi [156]. Ramleh'de de bu zamanlarda üç kilise tahrip edilmişse de Halifenin emrile tekrar inşa edilmişti [157]. Buna mukabil piskopos, Askalon'da Meryem kilisesinin yakılmasını şikâyet etmek üzere Bağdad'a gittiği zaman bu teşebbüsten bir netice alamamıştı. Söylendiğine göre Yahudilerin yardımile odun yığını tutuşturulduktan sonra âlet vasıtasile kilisenin damına çıkarılmış kurşun eriyince sütunlar çökmüştü [158]. 325/937 de Kudus'da birkaç kilise İslâmlar tarafından yağmaya uğramıştı [159]. 381/991 de iki Müslüman, taşıması icabeden işareti taşımadığı için bir Hıristiyan « Müneccim » e hakaret etmişler ve şefine müracaatı üzerine şef iki Müslümanı da hapsetmişti. Bunu müteakip iki kilise yağma edilmiş ise de katolikos meseleyi bahşiş dağıtmak suretile yatıştırmıştı [160]. Bir cami içinde bir domuz kafası bulunduğundan, bu iş Hıristiyanlara atfedilmiş ve bu yüzden heyecan husule gelmişti [161]. 392/1002 de Bağdad ahalisi bir katil hâdisesi yüzünden isyan etmişler ve bir kiliseyi ateşe vermişler ve bir takım halk kilisenin enkazı altında ezilmişti [162]. 403/1012 de Hıristiyan bir doktorun kızı -ki asil aileye mensup bir zatın Hıristiyan kâtibi ile evli bulunuyordu- « nevhakerler, papaslar, haçlar ve mumlar, mezamir ve kudumları eksik olmamak üzere » güpegündüz gömüldüğü için bir Haşimî bunu münasip görmemiş ve tabutu taşlamıştı; bunun üzerine o ailenin uşaklarından biri elindeki sopa ile Haşimî'nin kafasını yarmıştı. Hıristiyanlar cenaze ile bera-

[153] Eutychius Corpus script. christ. orient., s. 58.

[154] *Abulmahâsin* II, 233.

[155] *Kindi'ye zeyl ed.* Guest, s. 595 596.

[156] *Jahjâ ibn Sa'îd*, fol. 81 a; Maqrizi *Chitat* II, 494.

[157] *Jahja*, fol. 81 a.

[158] *Jahjâ*, fol. 84 b.

[159] aynı eser, fol. 82 a.

[160] Barhebraeus *Chron. eccl.*, III, 259.

[161] *Barhebraeus*, ayni yerde.

[162] *Wuz.*, h. 413; *Ibn al-Cauzi*, fol. 147 b; Barhebraeus *Chron. eccles.* III, 26? ff.

ber Rum mahallesindeki kiliseye sığınmışlardı. Halk galyan etmiş, pazarlarda kuranlar değnekler üstüne çekilmiş, cuma namazı kılınan camilerin kapıları kapanmış ve Halifenin sarayı önüne gidilmişti. Halife, asıl zattan kâtibin teslimini istemiş ise de o zat vermek istemediğinden bunun üzerine Halife atının hazırlanmasını emretmiş, Haşimileri bir arya toplamış ve Bağdad'ı terketmek ile onları tehdit etmiştir. Diğer taraftan hâdiseye sebebiyet veren asil zatın evi önünde döğüşülüyordu; Alevî olduğu söylenen biri öldürmüş, onun üzerine büyük bir kıyamet kopmuş, artık kimse namaza gitmeyordu; birkaç Hıristiyan bu arada öldürüldü. Nihayet uzun müzakerelerden sonra kâtip teslim edildise de bir müddet sonra serbest bırakıldı [163]. Bütün bu hâdiseler geniş sahaya yayılan şark dünyası için pek azdır. O zamanlar bu münasebat yalnız Mısır'da gergin bulunuyordu. Müslümanların karşısında orada bir dil ve birkaç kilise, Arabların karşısında ise başka lisan ile konuşan ırkan yabancı bir halk bulunuyordu. Mısır Hıristiyanları ancak asrın sonuna doğru kıptı dilini unutmıya başlamışlardı [164]. İlk iki asır içinde iki kıptı isyani birbirini takip etmişti. Sonuncusu ancak 216/831 de bastırılmıştı. Şimdi de Mısır'ın bütün orta vaziyette bulunanları Hıristiyandir, evvelce nasıl Yunanlılar Mısırlıların dillerini anlamıyor idiseler, Arablar da kıptılarin dillerinden öylece anlamıyorlardı; halbuki kıptılar, peygamberin kıptiliğe dost hadislerini an'aneler arasına geçirme khususunda muvaffak da olmuşlardı. Bu hadislerden birinde kıptı kâtibin devlet için deki rolü tamamile soğukkanlı olarak tesbit edilmişdi: « Kıptiler mümin lerin sofiliğine, onları dünya endişelerinden kurtarmakla hizmet ederler » [165]. Ve bu vazifeyi onlar o kadar esaslı surette icra ederlerdi ki Mısır'ın ekser Hıristiyan kavgaları Kıpti memurlarının kibir ve gururları yüzünden husule gelirdi. Daha sonra Bizanslıların 4./10. uncu asrın ortalarında başlayan Mısır'daki harp şansları tesirini gösterdi. Bizanslılar 389/960 tarihinde Suriye'yi tahrip ettikleri zaman Kahire'nin eski camiinde cuma namazından sonra halkın isyani vuku geldi ve iki kiliseyi tahrip etti [166]. Kayser Nikephoros müteakip senede Girid'i Hıristiyanlara tekrar kazandırdığı zaman

---

[163] *Ibn al - Cauzî*, Berlin, fol. 159 a.

[164] Bu mes'elenin en iyi izahı 4./10. asrın ucuncu Cyreginde orada bulunmuş olan *Muqaddasî*' nın şu yolda malumat vermesiledir: Hıristiyanlar kıptice konuşurlardı (s. 203;) halbuki hemen 400/1010 da yazan Aşmunain (Mışır'da) piskaposu, ekseriyet kâfi derecede anlamadığı için, kıpti ve gerek raporlarını arapçaya tercüme ettiğini bildiriyor. (Historia Patriarcharum Alexandrinorum ed. Seybold, Beirut 1904, s. 6). Miladî 10. asırda bilinen kıpti halk şiiri A. Erman'ın ve H. Junkers'in tercümelerini gözden geçirdim; sırf dinidir.

[165] *Abî Sâlih* ed. Evetts, fol. 28 b Kindî' nin *Fadâ'il masr*'ından. Maqrizî *Chitat* I, 24 f.

[166] *Jahjâ ibn Sa'îd*, fol. 92 a.

Mısır'daki Hıristiyan Kayser Mihael kilisesi tahrip edildi ve kapılarına toprak yığmak suretile uzun zaman kapalı kaldı [167].

Fatimîler ilk zamanlarında ehlî zimmete karşı bilhassa kendileri gibi mezhep rüesası için garip gelecek bir tesamüh göstermişlerdi. Bu sülâlenin Yahudi doktoru vardı ki ihtida etmesi icap etmiyordu [168]. Muizz'in sarayında Yahudiler vasıtasile maksadında muvaffak olabileceğini anlayan eski ve kurnaz mühtedî İbn Killis eski dindaşlarile birleşmişti [169]. İsmaililerin rasyonalist mahiyeti ve kendi diyalektik burhan zikretmeleri ilk defa olmak üzere İslâmiyette Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında umumi münakaşaları mucip olmuştu [170]. 'Aziz zamanında sarayın Hıristiyanlara karşı olan dost vaziyeti ziyadeleşti. Sarayın sıhriyetine girenler arasında Hıristiyan rühbanileri de vardı ki bunlar arasında Kahire ve Masr'da Aristes baş piskopos tayin olunmasında ve Halife nezdinde büyük bir itibara sahip bulunmuştu [171]. Tevekkeli vaktile bir şair şöyle dememişti :

« Hıristiyan ol ! Zira Hıristiyan olmak hakikî dine sahip olmaktır, bunu zamanımız ispat ediyor. Üç Allaha iman et ve diğerini bırak ! O nafiledir : Ja'qub baba, 'Aziz oğlu ve Fadl da ruh kudsidir ».

Şairin cezalandırılmasını Halifeden istedikleri zaman Halife onu affetmelerini diğer istihzaya uğrayan veziri ile Fadl'dan rica etmişti [172]. Daha sonra aynı Halife Nestorius'un oğlu hıristiyan İsâ'yı vezir nasbetti ve bu vezir Suriye'de kendisine vekil olmak üzere de Yahudi Manasse'yı tayin etti. Fakat bu artık çok oluyordu, halk her ikisinin de azillerini istedi ve Halife bu arzuya tebiyyet etmiye mecbur oldu [173]. Bu Hıristiyan vezir zamanında bir Hıristiyan kavgası ortaya çıkmıştı. Kayser Basilios'un Suriye'deki fütuhatı ile huzuru kaçan Mısır Halifesi 386/996 de bir donanma yaptırdı ise de bu donanma Masr tersanesinde yandı. Grek tâcirlerinden şüphelenen halk bunlardan 160 kişiyi öldürdü. İsyan ecnibilerden yerli Hıristiyanlara da sıçrıyarak kiliseler yağma edildi ve Nasturilerin piskoposu ölüm derecesinde yaralandı. Vezir asayişi iade ederek 63 yağmacı yakalanarak uçuzlu bir talia bağlandılar, yani bunlardan beheri bir bez içinden kura çekecek ve üç talihden birine kavuşacaktı: Üçte biri: sen öldürüleceksin, diğeri: sen kamçılanacaksın ve üçüncüsü: sen serbestsin, ve kura mucibince de hareket edilmişti [174]. 393/1003 de al - Hâkim'in taassubu şakımıya başlamıştı [175].

---

[167] Aynı yerde, fol. 92 b.

[168] Graez *Geschichte der juden* V, 4. aufl , s. 266.

[169] *de Goeje* Z D M G 5?, s. 77 *Ibn al - Cauzi* ye göre (Bodl. vri 679, Jahr 830).

[170] Goyard, *Grand Maître des Assassins*, s. 14.

[171] *Jahjâ ibn Sa'id.* fol. 108 a.

[172] *Ibn al - Athîr* IX, 82.

[173] *Ibn al - Athîr* IX, 81 f.

[174] *Ja'jâ ibn Sa'id*, fol. 113 a; Magrîzi *Chitat* I, 195. Bu sadece hulasa olarak, fakat şu fıkranın ilavesiyle *Cezalılar boyunlarında öldürülenin kafası ile şehirde dolaştırılıyordu* Bu moamele 4. 110. asırda herhalde tek olsa gerek.

Dizginlerinin salıverildiğini farkeden halk kiliseleri tahrip etmiye başladı ve Halife bu kiliselerin yerlerine camiler yaptırdı ki meşhur Azhar cami bunlardan biridir. Daha sonra eski elbise nizamatı tekrar diriIdikten başka ahkâmı da ayrıca şiddetlendirildi : Hıristiyanlar boyunlarına tahtadan haç takacaklardı, umumî surette yortularını kutlamak, çan çaldırmak yasak edildi, kiliselerin dışındaki haçlar kaldırılarak izleri yokedildi. Kudus'daki mezarlı mâbed ve Mokattam dağındaki büyük al - Qosair manastırı gibi meşhur kiliseler tahrip edildi.

Bu manastır içinde büyük kilise avlusundaki mezarlara taarruz edildi ki herhalde halife al-Hâkim bunu arzu etmiş değildi ve keyfiyeti haber aldığı zaman önünü aldı. Buna rağmen halife aynı senede hıristiyan 'Mansur ibn Sa'dûn'u vezir yaptı ve her zaman için hıristiyan hususî doktor kullandı. Hizmete kabiliyetli, müslüman yazıcılara ait bir liste tanzimi emredildi; maksat bunları hıristiyanlar yerine kullanmaktı; « çünkü bu halife idaresinde memurlar ve doktorlar pekâz istisna ile hıristiyan idiler ». O zaman 403/1012 senesinin ikinci rebiyi ayının on ikinci perşembe günü kâtipler, vergi memurları ve doktorlar piskoposları yanlarında olduğu halde yalınayak, başıkabak ağlayarak ve yerleri öperek sarayının önüne geldiler. Al-Hâkim bunların murahhasları eliyle istidalarını aldıktan sonra onlara münasip şekilde tatminkâr cevaplar verdi; fakat 15 inci pazar günü bilâkis verilen bir emirde hıristiyanların boyunlarına taktıkları haçın daha büyük olmaları, yani bir arşın uzunluğunda ve genişliğinde ve bir parmak kalınlığında (*) olması lüzumu bildiriliyordu. Şimdi yahudiler de beş Pfund (**) ağırlığında bir kelle taşıyacaklardı ki gûya bu, takdis ettikleri dana başını hatırlatmak içindi. Asıl hıristiyan memurlardan bir çokları ihtidâ ettiler ve bunları diğerleri takip etti; öyle birçok günler sokaklarda hiç hıristiyana rastlanmaz oldu. Bunlardan bazıları sureta ihtidâ etmişlerdi: 415/1024 Maliye Nazırı iken öldürülen Muhassin ibn Badûs bu nevidendi. Müslüman olduğu zaman sünnetçi çağırıldığı halde cenazesi sünnetsiz bulundu [176]. Buna mukabil yahudilerin çoğu dinlerinde kaldılar. Vilâyetlerdeki hıristiyanlar da dinlerini muhafaza etmişlerdi. Binlerce kilse ve manastır tahrip edildi ve hattâ hıristiyanlar bu tahrip işinde çalışan işçilere bizzat para vermek mecburiyetine kondular. Mısır'da yalnız İskenderiye'de iki manastır oraya sığınmış olan iki bedevî tarafından korunduğundan tahrip edilmekten kurtulmuştu. Si -

[175] Al - Hâkim'in tarihi en mufassal olarak S a c y ' nin *Exposé de la Religion des Druzes* ında (s. CCLXXVIII ff) vardır. De Sacy yalnız *Chronik Eutychius*' in mabâdinden (Ki Yahyâ Sa'id tarafından) istifade etmemiştir, al - Hâkim'in asırdaşı olan bu zat bitaraf ve itimada şayandır. Bilhassa hadisatın kronolojik sıralanması ancak onun yardımı ile mümkündür. Diğer asırdaşların, piskopos Severus'un yazıları daha ziyade safiyane efsaneden ibarettir.

[176] *Al - Muhassin* (vefati 420/ 1029 bei C. H. B e c k e r, *Beiträge zur Geschichte* Agyptens I, s.61

tayı manastırı ise bütün hazinelerini teslim etti ve yıkılıp gitmemesi ehemmiyetli para vermesinden başka kuvvetli dıvarlara malik olmasından ileri gelmiştir [177]. Halife, akaidini yeniden yeniye yapmakta olan Dürzü dininin mukaddes kokusu burnunda tüttüğü için ve bundan başka bu dini eski islâm dinine karşı tahkim etmeye çalıştığı için himaye gören diğer dinler câzibelerini kaybettiler. 419/1019 da Hıristiyanların evlerinde toplanarak dinî maidede bulundukları ve bu dinî merasime islâmiyeti kabul etmiş olan eski Hıristiyanların da iştirâk etmiş oldukları Halifeye bildirildiği zaman halife bu ihbara hiç ehemmiyet vermedi. Aynı sene Sina manastırı vakıflarını iade etti ve al-Qasair manastırı da yeniden bina edildi [178]. Halefleri zamanında herşey tekrar eski yolda devam etti; hıristiyanlar tekrar dinî âyinlerini âleni olarak icraya başladılar ve çılgın halifenin zamanından yegâne hatıra olarak siyah sarık ve kuşak kaldı ki o zamandanberi ekser kıptılar bunları taşımaktadırlar [179]. 215/1024 senesinde haçı suya atma *(Epiphanie)* yortusu eski parlaklığile ve Halifenin iştirâkile kutlandı [180]. 436-439/ - 1044-1047 senesinde mühtedi bir yahudi Kahire'de vezir bulunuyordu ki bunun zamanında İran'ı yahudi Abû Sa'd ile et-Tustarî saltanatı idare ediyorlardı. Bir şair bu münasebetle şöyle söylüyor :

> *« Bugün yahudiler umudlarının tepesine çıktılar ve asil oldular.*
> *Onların nüfuzu ve paraları var, müşavir ve hükümdar oldular.*
> *Mısırlılar, size şunu tavsiye ederim : Yahudi olunuz, zira gök te yahudi oldu »* [*181*].

Almancadan çeviren : CEMAL KÖPRÜLÜ

DÜZELTME :

1) Ülkü sayı 59, sayfa 463 de 8. satırda (okunamadı) yerine (l'art pour l'art) konulacaktır.

2) Bu makaledeki [95] nota geçen sayıda çıkan metine ait olup bu metin nota [96] ile başlıyor.

---

[177] Jahjâ, fol. 122.

[178] Jahjâ, fol. 131 a.

[179] Jahjâ, fol. 133 b. Elbise nizamnameleri daima zaman zaman tekrarlanmaktadır. Qalâ'ûne'den en-Nâsir zamanında 8.14. asırda Hıristiyanlar'ın mavi taşımaları ve yahudilerin sarı ve Samaritenler'in kırmızı sarık sarmaları emredilmişti *Kit. al - awa'il,* fol. 137 b). Sarı sarık hâlâ Samaria da taşındığı gibi Yezidlerde giyerler.

[180] Yortu faslına bak.

[181] Sujutî *Husn al - muhâdarah* II, 129.

O İHTİLÂL BAYRAĞI

— Ankara'nın 18 inci Atatürk gününde —

On sekiz yıl . . . ne zorlu, ne emsâlsiz, ne çetin . .
Ferd halinde bir timsâl azmine bir milletin :
Işık saçlı, gök gözlü, tanrı sözlü bir timsâl;
Sıvas'dan Ankara'ya geldi Mustafa Kemal.
O gün Türk milletinin şahlanan hıncıydı o;
O gün mazlûm Asya'nın kahhar kılıncıydı o.
Tutuşturmuş değdiği fikri, hissi, toprağı,
Alev saçlı, gök gözlü o ihtilâl bayrağı;
Dolmuş boş gönüllere, kör gözlere fer olmuş;
Girdiği her savaşta en son muzaffer olmuş;
Çıkmış meydana türkün en çok daraldığı gün;
Odur yenen son makûs talihini türklüğün :
Pirene'den, Tuna'dan, Mahaç'dan, Plevne'den
Tâ Sakarya'ya kadar gerisin geri giden
Müthiş, makûs bir bahtı yenebilir ancak o.
En haklı ihtilâlin en başında sancak o;
Ona tâ can evinde yer vermeli insanlar.
Osmanlı anlayamaz onu, ancak türk anlar :
Ateşinde erimek, yeniden şekle girmek,
- Ona ram olmak değil - biraz o olmak gerek;
Her halile örnek o türk için, erkek için;
Onu anlamış olmak ve onu sevmek için
Daralınca gönülde o azmi bulmak gerek;
Ona diz çökmek değil, ona doğrulmak gerek;
Şarklılık, osmanlılık, gerilik bir tarafa !
Garplı kafa, türk gönül; ak alın, olgun kafa . .
İstediği hasada bu yerde rençberiz biz;

Onun « Mustafa Kemal » dediği gençleriz biz !
Ankara ! bayramını gönülden kutlularız.
Birdaha bunalırsan « o » vardır ve biz varız . .
Atatürk ! burçlarında bekleyoruz biz nöbet;
Bizce birdir seninçin yaşamak, ölmek; emret !
Emret : kanı çekilmiş damarlara dolalım;
Biran senin izinden saparsak kahrolalım . . .

BEHÇET KEMAL ÇAĞLAR

ÜLKÜ YOLCULARI

Bu dağlar, adak ister, geçitsizdir aşılmaz
Gurbet uzak yol çetin, duraklar değil yakın
Gitmek mi güç, dönmek mi . . . Sordum, hızlı yolcular
Dönüş nedir, dediler : Onu; sen anma sakın
Hicrân ömür kamçılar, gönül hasretten yılmaz
Varsın dağlar şahlansın, yolları bassın sular
Ne gökten yardım umduk, ne ellere baş eğdik
Biz tarihler yarattık, Güneşten miğfer giydik.

Ülküye tapan ruhlar yıldırımdan hız aldı
Şimşekler ışık tuttu, yol gösterdi geceler
Tan yerleri ağardı, uzun yollar kısaldı
Koç yiğitler geçerken yüce dağlar öptü yer.

İnandım ben, özbenlik varlığa kudret katar
Her inançlı yürekte bir büyük arslan yatar.

SITKI AKOZAN

AMATÖRLER SAHNESİ

NURETTİN SEVİN

III

Dramatik duygudan bahsederken yine ilkin çocuğu gözönüne getirelim. İhtiyaçları, arzuları, zevklerile çocuğun inkişafında bütün ifade iştiyakı başlı başına dramatik duygunun bir tecellisidir. Bu itibarla dramatik ifade bahsine girerken bir çocuğu tâ ana sınıfından alıp ilk, orta, yüksek mektepte ve nihayet hayattaki oyun ve münasebetlerile tetkik etmeliyiz; çünkü en büyük dramatik faaliyetlerin özünü belki çocuğun bize pek basit görünen mütevazı oyunlarında buluruz.

Bu girift hayatımızda tiyatro içtimaî, ahlâkî ve mektebî bakımından tetkike değer fevkalâde müessir bir kudret haline gelmiştir. Hattâ bugünkü mektepler tiyatroya eskisi gibi yan bakmak şöyle dursun bugünkü hayatımızda onu iyilik veya kötülük hakkında faydalı telkinlerde bulunan fevkalâde kudretli müessir bir yardımcı telâkki etmektedirler. Tiyatronun sahası hiçbir zaman bu kadar geniş olmamıştır; çünkü bugünkü sahnede hemen hemen beşerin bütün meseleleri halledilmekte ve hayatın tekmil safhaları gösterilmektedir. Tiyatro sayesindedir ki ferdin iç hayatı, dışına akseden ses tonu, yüz ifadesi, vücut hareketleri, tavurlarla sözlerden öğrenilip inceden inceye tetkik edilir. Tiyatro bu gizli kalmış esrarın düğümlerini çözer. Her günlük hayatımızda niçin ne yaptığımızı bilmediğimiz halde bunları bir metoda sokan, ve elle tutulur hale getiren tiyatrodur.

Günlük hayatımızda biribirimizin iç âlemimize bu dış ifadelerile nüfuz eder, biribirimize karşı, hattâ farkında olmadan içerden hüküm verdiğimiz zaman bize ancak bu haricî vasıtalar rehberlik eder. Jhon Merill ile Martha Flemig « sahne aktörünün de hayat aktörünün de ister hakikî olsun, ister muhayyel, başka kimselerin iç âlemine girebilecekleri kapı taklit kapısıdır » diyor. Biz başkalarının nasıl düşündüğünü, nasıl yaşadığını görmek istiyorsak kendimizi onun yerine kor, bir zaman öyle olduğumuzu düşünürüz. Onun düşüncesini benimsemekle iç âlemini tetkike yol buluruz. Bütün bu gibi taklitlerde harekete geçmeden evvel hiç şüphesiz ki düşüncemizle başbaşa kalırız. Zaten her taklit bir düşüncenin mahsulüdür. Binaenaleyh tiyatro san-

atı,esasını bir kimsenin başka bir şahsın hüviyetine girmesi için fikrini harekete getirmesinden alıyor demektir.

Tiyatro insanda, kendini başka bir insanın yerine koyup, onun görüşü gibi görüp, düşünüşü gibi düşünüp duyuşu gibi duymak kudretini göstermesini ister. Şu halde ferdlerin kıymetlerini gözönünde tutup hukuk ve şahsiyetlerini insiyakî bir surette gözetmemizi bize öğretir.

Yer yüzünde şimdiye kadar büyük inkilâplara önayak olan liderleri düşünürsek hepsinde dramatik kudretin hâkim olduğunu görürüz. En büyük kumandanlarla devlet adamları gibi muvaffakiyetli hocalar da bu kudretlerinin büyük bir kısmını dramatik kabiliyetleri sayesinde kazanmışlardır. Bilhassa pedagokların muvaffakiyetlerindeki büyük sır çocuk seviyesine inip, kendini çocuk yerine koymalarındadır. Çocuk gibi gören, çocuk gibi duyan, çocuk gibi (muvakkat bile olsa) düşünen mürebbi en muvaffakiyetli hoca olabilir. Pestalozzi, Froebel, Parker bütün çocukların hayalile düşünüp o hayali benimsedikleri için muvaffak olmuşlardır. Asırlardan beri yer yüzüne yayılıp bugün de bütün genişliğile yaşamak kudretini gösteren dinleri çıkaran peygamberlerin de en kuvvetli cepheleri aktörlükleri deği midir ? Ancak iyi ve muvaffakiyetli rehberler dramatik kabiliyetlerini gaye değil vasıta diye kabul ettikleri için başına geçtikleri çocuk veya büyük kütlelerine doğruyu göstermek için şuurlu bir yol çizmişlerdir. Çocuk bundan hoşlanıyor diye yalnız o hoşlanma safhasında kalırlarsa asıl vazifeleri olan terbiye işinden uzaklaşmış, vasıtayı gaye edinmiş olurlar ki bu surette temsil faaliyetleri hoşca bir vakit geçirmekten başka pekâz bir fayda temin eder.

İptidaî cemiyetlerde dramatik duygu

İptidaî insanlarda dramatik duygu pek aşikârdır. Çocuklar gibi bunların da faaliyetleri taklit, dramatik oyunlar ve danslar halinde görünür. Fakat zaman ile bu danslar o kadar değişmiş ve mânaları o derece kaybolmuştur ki bugün hariçten seyredenler gibi kendileri de bu hareketlerin ne demek olduğunu bilmek hususunda âciz kalırlar. Bu ateşli coşkun hareketlerin elbet kuvvetli bir duygu kaynağı vardır. Fakat bu hareketler, bugün ancak nesilden nesile geçmiş bir antika gibi eskimiş ve hakikî mânasını kaybetmiş bir baba yadigârı halini göstermektedir. Bu danslar, hiç şüphesiz en büyük merasimleri tesid etmek gayesile çıkmıştı. Tohum atma, ekin biçme, bağ bozumu,zafer, harp toplantıları gibi sulh şenlikleri hep hareketin, sesin, coşkunluğun sayısız ifadelerile bezenmişlerdir ki bugünkü hallerile bunları bulup çıkarmak bazan çok müşkildir. Bunlar ritmikti ve ekseriya şarkı, musıki, söz, kaba ve bariz jestlerle karışıktı. Her ne kadar bu dansların bir çoğu hissiyatı ifade maksadile çıkarılmışsa da bir kısmı yalnız sağ olmanın şevkile, sırf canlılık ifadesi için çevik birtakım hareketlerden ibarettir.

İptidaî kabileler aşk, nefret, kıskançlık gibi beşerin ihtiraslarını, yahut da hayat, ölüm veya ebediyet hakkındaki fikirlerini ifade için pantomimik temsiller de vücuda getirirler. Beşerî ihtirasları aksettiren danslar belki diğer kimselerin ihtiraslarını ifade etmek hattâ o ihtirasları uyandırmak için görünür.

İptidaî insanların bu temsilleri elbette çocuğun gayri muntazam ve zuhurata tâbi oyunlarından daha şuurlu, ve daha etraflı düşünülmüştür; fakat her ikisi de aynı unsurları ifade eder. Hareket, jest, ton rengi ve söz.

Dramatik ifade ve duygunun beşer ruhunda insiyakî olduğuna ve beşer nevinde yayılmış bir halde bulunduğuna bu birkaç misâl kâfidir.

Çocuklarda dramatik duygu ve ifade

Dramatikduygu ve ifade çocuklarda pek erken başlar. Bir, birbuçuk yaşlarındayken vücudunu idare etmeyi öğrenir; bunda en ziyade hâkim olan yine etrafındakiler gibi hareket edebilmek, büyükleri taklit etmektir. Dün - yaya âciz bir mahlûk halinde gelen bu varlık etrafındaki büyüklere karşı kendi varlığından övünülecek birşey göstermek arzusile doludur. O kadar göstermek meraklısıdır ki hattâ yürümeye bile sırf gösteriş gayesile herkesi hayrete düşürmek zevkile cesaret eder. Oğlum tam bir yaşındaydı, birgün birkaç misafir gelmişti, çocuk odada sıralayıp duruyordu, misafirler mütemadiyen çocukla meşgul oluyor, onun en küçük hareketini takdirle karşılayorlardı. Çocuk bu takdirlerden o kadar mütehassis oldu ki ilk defa olarak sandalyenin kenarını bırakıp odanın ortasına doğru saldırdı, üç, dört adım attı. Ve herkesin hayret ve takdirinden o kadar şevk duymuştu ki kahkahaları bahçeye aksediyordu. Çocuk bu sevinçle artık korkusuzca bir daha or taya atıldı; fakat bu sefer muvaffak olamayıp düşünce hemen sürüne sürüne dışarı kaçtı, utancından bir müddet kimsenin yüzüne bakamadı. Az önceki neşesinden eser kalmamıştı, misafirler gidinciye kadar bu hâl devam etti.

Bu çağlarda çocuğun lisan müktesebatı pek mahdut olduğu için hareket ve sesleri taklit ederken pantomimik ifadelere kaçar; çünkü onun için pantomim daha kolaydır.

Çocuklarda çok defa münakis, şuurî, gayri şuurî, kasdî, karşılıklı veya dramatik taklitler o kadar girift bir halde tecelli eder ki aralarındaki hududu bulmak, hangisinin bittiği yerde hangisinin başladığını tayin etmek âdeta muhaldir.

Mün'akis (Reflex) taklitler, fizyolojik tesirlerle yaptığımız taklit - lerdir. Esneyen birini gördüğümüz zaman biz de esneriz; öksüren birini duyduğumuzda gayri ihtiyarî biz de öksürürüz. Ekseriya kalabalık bir yerde sükûtü ihlâl eden bir öksürüğü birçok öksürükler takib eder; ilk öksüren ök - sürmeseydi, ötekiler de öksürmezdi.

Kasdî taklitler

Çocuk karşısında görüp hoşlandığı yahut garip bulduğu şeylere dikkat edip hemen takilt eder. Bu taklit ekseriya aynile gördüğü hâdiselerdir. Sırtında yük taşıyan bir hamal, taburla giden asker, çocuğunu araba ile gezdiren anne, yemek pişiren ahhçı hep çocuk için tetkik ve taklit edilmeye hazır mevzulardır.

Kasdî taklitler, harekete yol açan zihnî tecrübeleri elde etmek için yapılır. Bunlar adetâ görülen birtakım hareketlerin aynile tekrarından ibarettir, bu vesile ile çocuk bir taraftan malûmatını genişletirken diğer taraftan Enfüsi (Subjective) tecrübeler kazanır ve muhtelif hareketlerle ifade kudretini elde eder.

Hattâ bunu çok defa çocuğun kendisinden öğrenmek bile kabildir. Bu vadide uzun uzadıya tetkikatta bulunan (Martha Fleming) ile (John Merill) in getirdikleri misâller arasında şunlar çok dikkate değer :

Küçük Marjoire dört yaşlarındayken bir akşam misafirler arasında gülüp oynayormuş. Bir aralık gözden kaybolmuş, az sonra da merdiven tarafından birtakım iniltiler, ahlar, oflar duyulmaya başlamış, herkes ne olduğunu öğrenmek için o tarafa koşmuş, bir de bakmışlar ki Marjorie inleye inleye bacağını tutarak hakikî ıstırabın bütün jestlerini yaparak merdiveni çıkıyor. Kendisini seyre gelen kalabalığı görünce hemen dönmüş : « Halam merdivenleri işte tıpkı böyle çıkıyor, şimdi onun ne duyduğunu öğrendim » demiş. Bu, çocuğun romatizmalı halasının hüviyetine bürünerek kendisini gerçekten ıztırap çekiyormuş gibi yapıp hakikî hüviyetini terketmesi ve onun gibi duyması demekti. Zaten çocuk mütemadiyen hüviyet değiştirmekle kendi kendine oynamaz mı ? Dramatik duygu bundan başka nedir ? Şu halde çocuğun yaşadığı âlem baştan başa dramatik bir âlemdir. Bunun gibi misâlleri herkes kendi çocuğunu tetkik etmek suretile bulup terbiyede tiyatro meylinin ne kadar büyük rolü olduğunu anlayabilir. Oğlum daha üç yaşındaydı, kendisine ilk defa o yaşa göre uzunca bir masal söylemiştim. Daha masalı bitirmeden o dramatize etmiye ve evdeki kendinden büyükçe bir kız çocukla sahneye koymaya başladı. Hikâyenin esası şuydu :

« Keçi anne çarşıya giderken yedi yavrusuna : « sakın ben yokken kapıyı kimseye açmayın sonra kurt gelir sizi yer » der. Çocuklar kurtu sorarlar, keçi anne tarif eder, nihayet keçi anne gidince kurt gelir yedi yavrunun altısını yutar, ormana gider. Yedinci yavru dıvar saatinin içine saklandığı için kurtulur. Keçi anne gelince yedinci yavru olanları anlatır. Keçi anne de yüksüğünü iğnesini alıp yavrusile beraber ormana çıkar. Derenin kenarına gelince kurtu su başında uykuya yatmış bulurlar ; keçi anne dikiş makasıle kurtun karnını keser, altı tane yavru diri diri çıkar. Sonra anne keçi, kurtun karnına taşları doldurup diker. Ve yavrularile ormanın kenarına çekilip kurtun uyanmasını bekler. Kurt biraz sonra uyanıp suya doğru iner fakat kar-

nındaki taşların ağırlığından kendini tutamaz dereye yuvarlanır ve batar. Keçi anne ile yedi yavrusu gizlendikleri yerden çıkıp oynar, şarkı söylerler :

Kurt öldü artık hah, hah, hay,
Biz gene çıktık hah, hah, hay . . .

Çocuk bu hikâyeyi duyar duymaz eline annesinin makasını alıp hemen faaliyete geçti. Evvelâ evdeki küçük kızın karnını yarıp taş doldurmak ona câzip görünmüştü; bunu yapabilmek için önce keçi anne oluyor kızı yavru yapıyor, sonra kurt olup yavruları yiyor, yine keçi anne olup eve geliyor. Bu sefer yine kızı yedinci yavru yapıyor, nihayet yavrusunu alıp ormana gidi - yor, ve nihayet dereye yuvarlanınca, âvazı çıktığı kadar şarkı söylüyordu. Bu hâl birkaç sene devam etti. Yalnız çocuk seyredildiğini görünce oyundan vaz geçerdi. Biz onu seyretmek için odanın bir köşesine çekilir ekseriya birşey okur gibi yapıp dinlerdik.

Çocuk yalnız insanlarla hayvanların hüviyetine bürünmekle kalmaz onun nazarında bütün mevcudat, sandalye, masa, kapı birer şehsiyetsiz şahıstır ki bazan insan, bazan hayvan olur. Yine o sıralardaydı, elinde bir çıban çıkmıştı, doktora gidiyor birçok ilâçlar enjeksiyonlarla çocuğu tâzip edip duruyorduk. Birgün odada otururken yavaş yavaş kapıya doğru gitti, kapının tam yanındaki sandalyenin önünde selâm verdi: « Doktor -dedi- çocuğun elinde çıban var, ilâç verir misiniz ? » bu sefer doktorun ağzından : « Çocuk kaç yaşında efendim ? » sualine « üç yaşında efendim » diye kendi o anda doktor rolünü yapan sandalye ağzından cevap veriyordu.

Çocuk mütemadiyen ilk gördüğü şeyleri öğrenmek için kendini onun yerine koyar ve baştan başa öğrenme âlemi olan dünyada her bilginin sırrına hüviyet değiştirmek suretile ermenin yolunu tabiat ona öğretmiştir. Karşısındakinin hüviyetine girmek onun düşünüşünü, huyunu, ahlâkını, zevkini, acısını paylaşmak, daha yakından duymak demektir ki bu da biribirimizi anlamak ve karşımızdakinin arzu ve düşüncelerine göre sözlerimizi idare et - mekle geçen bütün hayatımızda bize rehber olan fikrimizi çocukluğumuzda hayalin zengin fideliğinde yetiştiriyoruz demektir.

NEDİM'İN BİR TERKİBİBENDİ

R. M. MERİÇ

Topkapı Sarayı'nda tasnif edilmekte olan evrak arasında Nedim'in meçhul bir terkibibendi zuhur etti. İfadenin kıvraklığı, diğer eserleri derecesinde olmadığı gibi birçok teknik hataları da muhtevidir. Hattâ

Seni sevdikçe beyim nâzı sen efzun ettin

gibi bazı mısralarda tenafür bile vardır.

Bu terkibibendi Nedim'in şuh ve serâazad eserlerinin başlangıcı addedilebilir. Bu vadideki şiirlerinin ilk tecrübelerinden biri olduğuna, beğenmediği için divanına dercetmediğine hükmetmekle hiç te hata edilmiş olmaz sanırım.

Bu terkibibend, 52×8,5 ebadında, bir yüzü aharlı, ince tahrirli kalın Ali Korne kâğıdı üzerine rika hatla yazılmıştır. Birçok imlâ hatalarını muhtevidir.

Terkibibend

Ey lebi gıbte keşi câmı cemi bezmi cihan
Ruhı rengı âveri mindâyi mey i meclisi can
Âteşi aşkın olub hanei dilde mihman
Yaktı ser tâbekadem cismimi billâh inan
Gel bu hâlini dil'i hastamıze hande künân
Gelür uftâdei biçâreye belki derman
Yetişür cevrü cefa eyleme ey şuh aman
Ki ferâmuş ider isen de bizi kânice an

Yoksa lâyık mı Felekler işide efganım
Bu kadar cevre tahammül mü olur sultânım

Beni meftun eden ey şuhı cihânım sensin
Mürdei cismime can işte acânım sensin
Bağı âlemde dahi gonca dehanım sensin
Güzelim sevdiğim ey kaddi fidânım sensin
Bendene lütfedici tatlu zebânım sensin
Bezmi uşşaka gelür servi revânım sensin
Sensin o akl alıcı mây meyânım sensin
Hasılı sinedeki nazlı civânım sensin

Bana lütf eyle meded ey şehi hûnî meşreb
Nice bir ağlayayım cevrü gamınla her şeb

Ey cefa pişe niçün bendeni mahzûn ettin
Akıdub cevrin ile eşkimi ceyhûn ettin
Seni sevdikçe beğim nâzı sen efzûn ettin
Giryeü mihneti üftâdene kanûn ettin
Yine hembezm olub âdâları memnûn ettin
Beni minâkeşi gam didemi pürhûn ettin
Fikri leylii visâlin ile mecnûn ettin
Âşıkı sermez idin çünkü ne meftûn ettin

Ey levendâne reviş yosma edâ nolsun bu
Ettin uşşakı rehi gayre fedâ nolsun bu

Nedir ey perteri hurşidi cihan noldu sana
Nedir ey lem'ayi mihrûyi zaman noldu sana
Açılurdun bize ey goncai dehan noldu sana
Eyle üftâdene bu hali beyan noldu sana
Eylerim küşuna girmez bu figan noldu sana
Ne bu âzâdelik ey servirevan noldu sana
Söyle ketm etme beğim söyle aman noldu sana
Senden ey şeh talebim bu ki hemen noldu sana

İşte dergâhına geldim deme şöyle böyle
Bâri lûtfetmez isen hışm ile olsun söyle

Eyleme derdi gamınla dili zârım gamhâr
Bedeli merhametin olmasın ey şeh âzâr
Ah efendim hele üftaden olma gaddar
Ettiğin vadı bize eyleme cânım inkâr
Fikri zülfün ile zulmette iken bu dili zâr
Yakışur mu bizi gördükçe gazebnâk etmâr
Dili zârım nice mümkün ki ola hiç biddâr
Çeşmi mestin göreli olmadım aslâ huşyâr

Merhamet eyle Nedim aşıka ey goncai ter
Sarıla hâle gibi sen mehe şeb tâbeseher

TÜRKLER VE KAYAK

HASAN ORTEKİN

Avrupa'da kayak sporunun taâmmüm ettiği malûmdur. Bu spor bilhassa kışı uzun ve karı çok memleketlerde daha fazla rağbet görmektedir. Son senelerde bu spora bizde de ehemmiyet verilmeğe başlandı. Uludağ'da her kış birçok kayak sporcuları kafile halinde giderek eğlenmektedirler. Birkaç vakit sonra bu sporun kışı uzun olan şark vilâyetlerimizde dahi taâmmüm edeceğine şüphe yoktur.

Bütün sporlar içinde en güzellerinden biri ve belki de birincisi olan kayak sporu, Türklerde en eski zamanlardanberi mevcuttur. Fakat kayak Türkler için hem spor ve hem de mayişet vasıtasıdır. Ve bu âlet en ziyade karı çok olan türk diyarlarında taammüm etmiştir; ve hiç şüphe yoktur ki bu âletin bânisi Türklerdir. Altay dağlarının şimal eteklerinde Mras ve Kondoma ırmakları boyunda yaşayan türk kabileleri vardır. Her uruğun kendine mahsus bir adı varsa da bunlar ilim dünyasına Şor türkleri adıyle maruf olmuşlardır. Bu havalide demir mâdenleri çoktur. Buranın türkleri en eski zamanlardan beri demir elde etmeyi ve bununla birçok âletler yapmayı bildiğinden (Bozkurt efsanesindeki demirciyi hatırla) ruslar onlara « demirci tatarlar » namını vermişlerdi. İşte Altay dağlarının bu eski sekenesi dünyanın en maruf kayakçılarıdır. Altay dağlarının şimal yamaçlarında Tayğa namı verilen geniş ormanlarda avcılıkla iştigal eden bu eski Altay türkleri ayaklarına taktıkları kayaklarla avlarını takip ederek avlarlar.

Altay dağlarında seyahatı ile meşhur olan Adrianov diyor ki :

« Kar yağıp kış bastırınca av mevsimi gelmiş olur. Şor türkleri birkaç kişiden ibaret gruplarla ava çıkarlar. Avcılar, yiyeceklerini ve sair levazımatını Şanak namını verdikleri kızağın üzerine yerleştirirler. Ayaklarına Şana namını verdikleri kayağı takarlar. Büyük bir meharetle kayağı idare ederek ormanlar içinden yel gibi geçerken bir ip vasıtasile bellerine raptettikleri

kızakta aynı hızla onları takip eder. Dik yamaçlardan süratle inildiği zaman kayağın hızını hafifletmek yahut büsbütün durdurmak için kayın ağacından yapılmış ve Küreçek (bazı yerlerde Kosok) adı verilen bir kürek kullanır - lar. Bu küreğin sırt tarafından kaburga kemiği gibi bir çıkıntısı vardır. Sapı eğridir. Genişliği 15 ve uzunluğu 25 santimetre olup sapıyla beraber 2 ¹/₂ ar-şın uzunluğundadır. Avcılar konakladıkları yerdeki karları da bu kürekle temizlerler [1].

Şor türklerini hıristiyan yapmak maksadile o taraflara gönderilen rus misyonerlerinin meşhurlarından olan V. İ. Verbitiski bu kayak hakkında diyor ki [2] :

Kış gelip kar yağınca av hayvanlarının derileri güzelleşir. Artık av zamanı gelmiş demektir. Avcılar, beraberlerine tüfenk, kapan, kazan ve yiyecek alırlar ve bütün bunları haif bir kızağın üzerine yerleştirirler. Bu kızak hiç kara batmaz. Ayaklarına kayaklarını takmış olan avcılar bir ip vasıtasile kızağı bellerine bağlarlar ve bu sayede onu kolaylıkla ve süratle çekerek götürürler.

Avcıların; yüksek dağlardan ve dik yamaçlardan bir yılan gibi kıvrılarak büyük bir süratle kaymaları görülecek en hoş bir manzaradır. Kayakların altına Kıs dedikleri bir deri raptederler ki bu deri ya at ve yahut geyiklerin ayak taraflarından soyulmuş deridir. Birkaç parça deri bir araya dikilir ve yünleri yukarı yukarı gelmek üzere kayakların altına sıkı bağlanır. Avcı, böyle bir kayakla hem daha süratle kayar hem de dağa çıkarken zahmet çekmez. Altına deri bağlanmayan kayakların hiçbir kıymeti yoktur. Derisiz kayaklara « Çıplak » derler ve onları yalnız ilkbaharda don olduğu vakit kullanırlar. Bu gibi kayaklar çam ağacından yapılır. Ayağında kayağı olmıyan Şor türkü piyade addolunur. Kayak onun en yakın arkadaşıdır. Onlar birbirinden ayrılmıyan iki uzuvdur. İlkbaharda bir türk günde hiç zahmet çekmeden 70-80 kilometre yolu kateder. Kışın en kısa günlerinde dahi 50-60 kilometre yol alır. Fakat avcı avını takip ettiği ve onun yolunu keserek vurmak istediği vakit 100-150 kilometre yol aldığı görülür ».

Şor türklerine dair mühim bir eser yazan diğer bir muharrir [3] diyor ki :

« Şor türkleri ekseriyet üzere ava kışın çıkarlar ve ayaklarına kayak takarlar. On altı yaşına giren bir delikanlı büyüklerle beraber sürek avına çıkar ve avdan büyüklerle beraber hisse alır. Fakat 12-14 yaşlarındaki çocuklar

[1] A. N. Adrianov. *Altay ve Sayan taraflarında seyahat 1881.* s. 172.

[2] V. İ. Verbitiski : *Altayskiye inorodtsi*, s. 18.

[3] D. P. Potapov : *Oçerki orii şorii*, 1936, s. 24.

ayaklarına kayak takarak babalarile beraber ava giderler; orada babâlârınâ yardım ederler ve çetin bir avcılık dersi alırlar. Uçsuz, bucaksız (Tayfa) denilen ormanlarda büyükler av takip ederlerken bu çocuklar da konak ye - rini hazırlar, ateş yakar, su ve saire tedarik ederler ». «Şor kadınları da erkekler gibi kayakla ava çıkarlar [4] ». Şor türklerinin kayakla av takip ederken gösterdikleri çeviklik ve mehareti şu delillerle de ispat edebiliriz :

« İlk kar yağınca Kunçek denilen ve porsuğa benzeyen bir hayvanın avına başlanır. Bu hayvanın izine tesadüf eden avcı kayakla onu takip eder. Yorgun düşen hayvanı avcı değenekle vurup öldürür ». « Vaşak avına dahi ilk karda çıkılır. Avcı kayakla bu hayvanı takip eder. Kaçmak ile kendini koruyamayan hayvan nihayet bir ağaca çıkar. Avcı onu orada atıp öldürür ». Tilki ve sair hayvanlar da böylece takip edilerek avlanır. Bu da Şor türklerinin kayakla kaymak husussundaki meharetlerine açık bir delildir.

Şorlular, kayağa Şana derler (Garbî türkler buna Çana derler). Onlar kayağı kayın, akdiken, burgulu söğüt ağaçlarından yaparlar. En iyileri ak - dikenden olur. Kayağın uzunluğu, onu kullanacak olan adamın sakalına kadar olması umumî bir kaidedir. Orta hesapla kayağın uzunluğu bir buçuk metre ve genişliği 12-16 santimetredir. Ön taraftan uca doğru gittikçe kayak incelmekte olup burnu yukarıya doğru kalkıktır. Karda kolayca gezmeyi temin etmek maksadile kayakların altına ceylân, geyik ve at derisi kaplarlar ki bu deriler zikrettiğimiz hayvanların ayak kısımlarından alınır. Deri kayağa sıkı olarak sarılır ve çivilerle perçinlenir. Daha eski ve daha iptidaî diğer bir usul daha vardır ki şimdi de çok tatbik olunmaktadır: kayak, biçilmiş, dikilmiş ve hazırlanmış derinin içine konulur ve iplerle bağlanır. İpin bağları kayağın altına gelmeyip yayan yahut üst tarafına gelirler. Derinin karla temas eden tarafı yünlü kısmıdır ve yünlerin uçları muhakkak aşağı gelmeli - dir. Avcılar bu sayede en dik yamaçlardan kaymayıp çıkarlar ki bu da Şor türklerinin avcılık tekniğinde gösterdikleri muazzam bir terakkidir.

Fakat bu tip kayakları Sibirya'nın şimali şarkî eyaletlerinde yaşayan diğer türk kavimleri de kullanırlar. Kayağın altına raptedilen deriye Şorlular Pısak derler. Şor dağları çok dik ve ağaçlı olduğundan Şorlular kayarken kürke benzeyen bir ağaç kullanırlar. Kayın ağacından yapılan « Koçek » yahut « Koşek » dedikleri bu kürkü körte kürkü gibi kullanarak hareketlerini tanzim ederler. Dik yamaçlardan kayarken vücudunu arkaya doğru eğer ve ağırlığını bu kürke vererek onun sayesinde hızını yavaşlatır ve tesadüf ettiği ağaçlar arasından kolaylıkla ve süratle geçer.

[4] Aynı eser s. 23.

Yukarıda da kaydettiğimiz gibi ilkbaharda karların sertleşerek buz olduğu vakit « Çıplak » kayak kullanırlar ki Şor türkleri bu gibi kayaklara *(Kalbırak)* derler.

Bütün şimali Altay türkleri için « Kayak » denilen bu hareket vasıtasının icadı çok mühim ve çok ehemmiyetli bir hâdisedir. Bu sayede avcıların av avlamak sanatı hayli terakki etmiş ve çok iş görmeğe muvaffak olmuşlardır. Kayak ilk icat edildiği zaman Tayga dağlarında avcılık sanatı ile geçinenler arasında hakikî bir inkilâp husule getirdiğine şüphe yoktur. Çünkü bu dağlarda kayaksız kış avcılığı yapmak imkânsızdır. Bu kayak sayesindedir ki avcılar derin karlarla örtülü olan bu amansuz dağlarda bütün kış vahşî hayvanları takip etmek ve en uzak mahallere kadar giderek günlerce oralarda kalmak imkânını bulmuşlardır. Buralar için kayağın icadı da ok âletinin icadı kadar mühimdir.

Şimali Altay dağlarında kayak ne vakit peyda oldu ? Bu suale cevap vermek güçtür. Kayak ağaçtan yapıldığı için toprak altında uzun müddet çürümeden kalamaz. Bunun için arkeoloji araştırmalar bu meseleye cevap veremez. Biz bu hususta ancak halk rivâyetlerine müracaat edebiliriz ki bu meseleyi azıcık tenvir edecek te budur.

Ora türklerinde yaşayan bir rivâyete göre, eskiden kayakların altına su samuru derisi raptederlermiş. Bu rivâyet müteaddit kabilelerde vardır. Bundan anlayoruz ki kayak icat olunduğu vakit kürk ve ziynet için kullanılan kıymetli derilerin henüz bir kıymeti yoktu. Yâni av, hayvanların kıymetli postekileri için değil et için yapılırdı. Eğer su samuru gibi kıymetli bir deri alelâde bir deri parçası gibi kayak altına raptediliyordise bu çok eski zamanlara giden bir vakıadır. Sayana - Altay dağlarında, hububat ziraatının en azdan üç bin senelik bir maziye malik olduğu yapılan hafriyatlardan anlaşıldığına göre bura ahalisinin asıl sanatını teşkil eden avcılığın ve avcılık sanatının en kıymetli âleti olan kayağın daha eski bir maziye malik olduğuna şüphe edilemez.

MİR-ALİ-ŞİR VE SİYASÎ HAYATI

V. V. BARTOLD

IV

İlk dargınlığa kadar Mir - Ali - Şir ve Baykara *[1469 — 1487]*

Mir-Ali-Şir, Sultan Hüseyin hâkimiyetinin kuruluşundaki süratten beklediği asayiş ve huzuru Herat'ta bulamadı. Çünkü, hâkimiyetin yenileşmesi ve değişmesi, ihtirasları teşvik eden yeniliğe bağlı idi: Nitekim, yeni idâre, 12 imamın ismile şii hutbesinin okunmasına müsaade etmişti. Bilhassa 22 Hazirana müsadif kurban bayramı münasebetile ihtiraslar daha fazla teşvik ediliyordu. Bugün münasebetile mutaassıp bir şiî vaizi, şiiliğe dair vaizde bulunmuş, bundan müteessir olan sünnî ahali de Sultana şikâyete gitmiş ve ona büyük caddede dua mahalline giderken mülâki olmuşlardır. Bunun üzerine, Sultan tarafından bu işin halline memur edilenler haysiyetşiken bir tarzda vaizi minberden indirmişlerdir; bu hareket Sultanın âdetlerinin ahali arasında bir kat daha artmasına vesile olmuştur. İşbu, muasırı [1] tarafından tesbit edilen vaka, XVI ıncı asır Safeviler zamanındakine nisbeten, bu devirdeki dinî ihtilâfların ne kadar sâde ve ehemmiyetsiz olduğunu sarahaten göstermektedir. Babur'a göre [2] bu vakadan sonra Sultan Hüseyin'in bütün harekâtı, her nekadar ihtiyarlığından mütevellit hastalığı dolayısile namaz kılmaktan âciz idise, tamamile sünnilik ahkâmı üzerine idi; oruç dahi tutmazdı. Evvelce gördüğümüz veçhile Babur, Sultan Hüseyin'in sünnî mezhebini kabul etmesi için üzerinde tesir icra edenler arasında, Mir-Ali-Şir'i de zikretmektedir.

Anlaşılıyor ki, Sultan Hüseyin ve Mir-Ali-Şir dinî otorite mümessillerinin kendi taraflarında bulunmasını lüzumlu görmekte idiler. Üstelik şanslarına, vaktile Semerkand Timurî'lerinin halktan türeme « köylü bir Şeyhle » [3] geçirdikleri macerayı görmediler. Bu zamanlarda, Herat nakşbendî'lerinin başında, kendisi ile müşterek bir lisanın bulunması ve uyuşulması kolay olan, yüksek tahsilli, şair ve sofi Abdürrahman Câmi (doğum tarihi

[1] *Abd-ar-Rezzak*, 349 b.
[2] GMS, I, 164 b.
[3] *Ulugbek*, 144.

1414) buunmakta idi. Mumaileyh, hattâ mesele şiilerle sünnîler arasındaki ihtilâfa dayandığı zamanlarda bile, kendi harekâtı ile, Herat şehrinde [4] teessüs etmiş olan müsamahaya tamamile riayetkâr kalmakta idi. Şiiler aleyhine müteveccih yazdığı şiirler dolayısile, 1472 - 1473 yılı Mekke seferi esnasında kışı geçirdiği Bağdad'ta mesuliyete davet edildiği zaman, Câmî, kendi müttehimlerine karşı, bu eseri ile daha fazla Horasan sünnî'lernin memnu - niyetsizliğini kazanacağından korktuğunu söylemekten asla çekinmemiştir [5]. Câmî ile Hoca Ahrar muakkipleri arasında iyi bir münasebetin mevcut olduğunu hem Câmî'nin eserleri, hem de onun kendine tahsis edilen رشحات عين الحيات sahifaları tasdik etmektedir. Hattâ Hoca Ahrar bizzat Câmî'yi, kendisi ile Herat hükûmeti arasında tabiî bir vasıta olarak telâkki etmekte idi. 11 Eylûl 1496 tarihinde Sultan Hüseyin, ordusu ile, âsi şehzade Muhammed Yadigâr'a karşı, Astrabad seferine çıktı; tam bu sırada Câmî Semerkand'tan Hoca Ahrar'ın gönderdiği mektubu aldı. Bu mektubunda Hoca Ahrar, Sultan Hüseyin'in Herat'ta yerleştiği zamanlarda ondan müsa - adesiz Herat'ı ve emlâklerini terketmiş olan Semerkand beyleri için tavas - sutta bulunmakta idi. Hoca Ahrar'ın arzusunu yerine getirmek için Câmî, derhal yenice sefere çıkmış olan Sultanın karargâhına gitti ve burada Sultan tarafından müstesna bir ihtiramla kabul edildi [6]. Daha sonraları ölümünü mucip olan hastalığından biraz evvel 1490 tarihinde, Hoca Ahrar bir defa daha, doğrudan doğruya Mir-Ali-Şir'e mektup göndererek Herat'tan doktor göndermesini reca etmişti. İhtimâl bu zamanlarda, diğer sahalarda olduğu gibi tababet sahasının da, diğer yerlerde bulunmasına imkân olmayan en ileri gelen simaları Herat'ta toplanmışlardı ve kitap iliminin [7] düşmanı kesilen geçkin ihtiyar ne de olsa bu sefer ilme müracaatı lüzumlu görmüştür. Bunun üzerine Mir-Ali-Şir, hekim Nizam-ed-din Abd-al-Hay'yi, Şeyhin nezdine gönderdi. Fakat geçkin ihtiyarın tedavisine muvaffak olamadı. O, bu muvaffa - kiyetsizliği yüzünden ne Mir-Ali-Şir'in, ne de hekim olması dolaysile hare - mine serbestçe girip çıktığı ve bütün ailesi ile beraber kendisini tedavi et - tiği Sultanının kendisine karşı beslediği hürmet ve iltifatı asla kaybet - medi [8].

1469 yılında Mir-Ali-Şir, Herat'ta Sultan ordusunda bulunuyordu. Sonraları da bu kabil vaziyetlerde kesretle vaki olduğu gibi, Herat'ta Sultanın

---

[4] Bouvat (*IA.* CCVIII, 268) da Câmî (muayyen bir tekste istinad, etmeden) mutaassıp sünnî olarak gösterilmektedir. Aksine olarak Belin (*Notice*) Mir-Ali-Şir'in rivayetine istinaden Câmî'nin ölürken 12 imamın isminin zikretmesile, şiî olduğunu kabûl etmekted r.

[5] E. G. Browne, aynı eser, 510. Burada Câmî'nin Hac'dan dönmesi bahsolunmaktadır. Fakat Mekke'den dönerken, Câmî, Bağdad'a uğramamıştır. (daha fazla malûmat için رشحات a bakmalıdır).

[6] *Abd-ar-Rezzak*, 350 a.

[7] *Ulugbek*, 100.

[8] *Habibüs-Siyer*, 339.

hemşiresinin kocası ve Miranşah'ın torunu olan Ahmed bırakılmıştı. Mumaileyh, kendisine baba nazarile bakan Sultan Hüseyin'den galiba daha yaşlı idi [9]. Birincikânunda Sultan Hüseyin Astrabad'a varmadan geri döndü; oraya ise ancak ordu göndermekle iktifa etti. Fakat 1470 yılının Martında [10] tekrar sefere çıktı. Çünkü Türkmenlerden yardım görmüş olan Muhammed Yadigâr'ın bu zamanlarda tehlikesi daha fazla tehditkâr bir mahiyet almıştı. Aynı zamanda Herat'ta, ahalinin memurlar tazyikine karşı çıkardığı isyan dolayısile, kargaşalık başgöstermişti. Sultan, işin tetkikine Mir-Ali-Şir'i memur etti. Sultanın tamamile müstesna bir itimadını [11] haiz olan « Emir Nizameddin Ali-Şir » bir cuma mimberden, bütün ahaliyi teskin etmesi lâzım gelen Sultanın fermanını okudu. Bu, umumun nazarı dikkatini celbeden ve Abdürrezzak'ın yegâne olarak kaydettiği, MirAli-Şir'in ilk ahali huzuruna çıkışıdır.

Mir-Ali-Şir'in ayrılışını müteakip, vezirin hapsile yerine diğer birisinin tayinini âmir diğer yeni bir emir geldi. Haziranda Sultanın kendisi de Herat'a döndü. Ahali onu mutad merasimle istikbâl eyledi. Lâkin ordunun hiyaneti yüzünden biraz sonra payitahtı terke mecbur oldu. Temmuz başlangıcında [12] ise Herat tahtına Muhammed Yadigâr suud etti; fakat Ağustosta [13] âni bir hücuma kurban oldu. Bu hâdisede Mir-Ali-Şir'in de rolü olmuştur; ve ihtimâl bütün hayatı müddetince, her nekadar bu vaka dolayısile de kılıncının kullanılmasına fırsat olmamıştır, yegâne silâhla hareket ettiği vaka olarak kaydedilmektedir. Hondemir'in rivâyetine göre, Sultan Hüseyin'in ordusu sabahın erkeninden, taht rakibinin bulunduğu şatoyu muhasara etmiştir. Püskürtülmekten korkan askerler kalenin zaptından çekinmekte idiler. Bunun üzerine Mir-Ali-Şir Sultanın müsaadesile atını emir Baba-Ali'ye terketti ve elindeki yalın kılıcını elağacı makamında kullanarak, eğriti yolla kaleye doğru çıkmağa başladı. Onu, emir Kul-Ali takip etti. Bu emir Hacı-Ali'nin piyadeleri ile beraber, şehzadeyi uykuda buldular, yakalayarak Mir-Ali-Şir'in takip ettiği yolla Sultanın nezdine getirdiler. Sultan idamını emretti. Bu hâdiseden bahseden Abdürrezzak, asla Mir-Ali-Şir'in adını zikretmeyor, ancak Sultan Hüseyin ordusunun, hiçbir kayıb vermeden, âni hücumu neticesinde vakanın cereyan ettiğini kaydetmektedir; bunlar

---

[9] *Mecalis*, Belin'e göre *Notice*, s. 294. Üniversite yazmasında 618, varak 79 a ve Asya müzesi yazmasında 281, varak 120 b. [bu yazma, galiba daha öncekinden istinsah edilmiştir] سلطان احمد میرزا da kelimeleri bulunmaları icab eden yerde değildirler?

[10] 874 yılı Ramazanı başlangıcında (*Abd - ar - Rezzak*, v. 316 b.).

[11] *Abd - ar - Rezzak*'ın ifadesi şöyledir: کمازکمال اخلاص واختصاص وغایت اختیار واعتبار صدق، کس رامقام منزلت بو تراب نیست، برو صادق است.

[12] *Abd - ar - Rezzak*'a göre, 352 b: hutbe 875 tarihinin 6 muharreminde cuma günü okunmuştur.

[13] 23 Safer (ibid. 353 a).

şehzadeyi bir hademe ve iki hizmetçisi ile beraber dam üzerinde yatarken bulmuşlardır [14].

İşbu rakibin itlâfından sonra, Sultan Hüseyin'in Herat üzerindeki hâkimiyeti ölüm tarihi olan 4 Mayıs 1506 yılına kadar asla hiçbir sarsıntıya uğramamıştır [15]. O, birçok defa garba, şarka ve şimale (şimalde o, hükümdar olarak galiba Merv'den daha ilerisine varamamıştır) karşı, her daim zaferle neticelenmiyen seferler icrasına mecbur olmuştur. Ve heyet umumiyesile sonuna kadar Herat gibi parlak bir payitahta malik muazzam bir imparatorluğun hükümdarı olmuştur. Babur'un sözlerine bakılırsa [16] onun imparatorluğuna Harezm'den itibaren şimalde Kandahar'a cenupte Seistan'a, Balh ve Gazna'dan itibaren şarkta Damagan'a garpte Bistam'a kadar uzanan saha dahil olmakta idi. Onun payitahtı, tıpkı Ortazaman Asya ve Avrupa medenî merkezleri gibi, hem ince medeniyet ve hem de sefahat merkezi idi. Bundan dolayıdır ki, Sultan Hüseyin Herat'ının hayatı, hattâ bazan ayni eserde, tasvir edilmek istenen hayat safhası cihetine göre, birbirinden tamamile farklı şekilde takdir edilmekte idi. Galiba Babur'un [17] Sultanı ve payitahtını methetmek için kullandığı işbu : « *Bütün dünyada Herat'a muadil diğer bir şehir yoktur; Sultan Hüseyin'in devrinde, onun gösterdiği alâka ve müdrik idaresi sayesinde bu şehrin güzelliği on, hattâ yirmi defa daha fazla artmıştır* » cümlesindeki yüksekten atmalardan daha iyisi düşünülemez. Eserinin diğer bir yerinde [18] Babur diyor ki : « *Sultan Hüseyin'in devri şayanı dikkattir; Horasan ve bilhassa Herat meşhur ve gayri kabili kıyas insanlarla dolu idi; herhangi bir işle meşgul olan ferdin esas gayesi ve arzusu elindeki işi tekmiline vardırmaktı* ». Yine ayni Babur, Sultan Hüseyin'le oğullarının, ordusunun ve hattâ bütün şehrin aşağı yukarı ayılmak bilmeden serhoşluğa daldığını söylemektedir [19]. Hâkimiyetinin yalnız ilk 6-7 yılları zarfında Sultan zahidâne bir hayat sürmüş; ondan sonraki kırk yıllık devlet reisliğinin sonuna kadar hergün, öğle namazından sonra içmiştir. Maamafih, sabahleyin içtiği asla vaki olmamıştır. Diğer Timurî'ler içerisinde en iyi kılıca hâkim ve « kazaklık » günlerinde birçok zaferler elde etmiş olan Sultan Hüseyin, her daim zaferlerinden sonra keyfe ve eğlenceye dalardı. Onu, yakınında bulunanlar da taklit ederlerdi : « *Fütuhat ve sefer müşküllerini bunlar kendi üzerlerine almazlardı; tabiidir ki bu yüzden nökerlerin ve imparatorluğun mesafesi artmayordu, aksine olarak eksilmekte idi* » [20].

---

[14] Bütün bunlar B e l i n'in (*Notice*, 188) M i r - A l i - Ş i r hakkında kullandığı: "*de sa propre main il arrêta le prince, qu'il fit conduire au roi*" mantıkına az tevafuk etmektedir.

[15] H o n d e m i r'in *Habibüs-Siyer*'inde (326) tarih olarak: 11 Ramazan 911 yılı, gösterilmiştir.

[16] *GMS*, 165 b.

[17] *GMS*, I, 188.

[18] *Ibid*, 177.

[19] *Ibid*, 164 b.

[20] *GMS*, I. 166

Büyük ihtimâlle Sultan Hüseyin'in devri saltanatının iki ciheti de, bahusus ikincisi, Babur'ca bazı mübaleğalarla tasvir edilmiştir. Sultan Hüseyin, hattâ geçkin yaşlarında bile, ordu göndermekle iktifa edilmesi icab ederken, bizzat kendisi seferlere çıkmış ve muvaffakiyetle kendi oğullarının isyanını dahi bastırmıştır. Babur, Sultan Hüseyin'in Özbekler istilâsının defi için Timurî'ler riyasetini deruhte etmeğe teşebbüs bile etmemesinden mütevellit bu istilâya karşı gösterilen zayıf mukavemet tesiri tahtında kalmıştır. Artık fazlasile ihtiyarlamış ve hasta Sultan, bütün ümidini müdafaa harekâtına bağlamıştı ki, bu tarz Babur'un şöyle bir itirazını mucip olmuştur : *« Eğer Timur Bey'in tahtında oturan, Sultan Hüseyin gibi büyük bir imparator, düşmana karşı askerî harekâta geçeceği halde, yalnız tahkimatı emrederse, bundan ahali nasıl ümitlenebilir ? »* [21]. Artık Harezm'i kaybettikten sonra, Sultan Hüseyin ölümünden biraz evvel ordusu ile beraber Özbeklere karşı harekâta geçti. Fakat bu sefer çok geçikmişti ve seferinin daha başlangıcında iken ölmüştür. Bu suretle ne kendisi ve ne de oğulları Şeybânî'lerin lâyık düşmanı olamadılar. Gerçi Harezm'deki ve Balh'daki askerî kuvvetleri, bu gibi ahval ve şeraitte kendilerinden beklenen vazifeyi mükemmelen ifa etmişlerdir.

Bidayetlerde Mir-Ali-Şir, Sultan Hüseyin'in sarayında « mühürdar » vazifesini ifa etmekte idi. Onun ehemmiyeti işgal ettiği mevki ile değil, Sultana karşı olan yakınlığı dolayısile takdir ve tayin edilmekte idi. Bundan dolayıdır ki, o mümkün olduğu kadar süratle bu vazifeyi üzerinden atmağa çalışıyordu. Hattâ bir malûmata göre, o çabucak mühürdarlık vazifesini şair ve şüara hâmisi bulunan Nizameddin Suheylî [22] lehine olmak üzere uhtesinden atmıştır (Devletşah [23], bu zatı Câmi ve Mir-Ali-Şir'e muadil tutarak, eserinin sonunda ona bir bahis tahsis eylemiştir). Suheylî'nin adını Hüseyin Vaiz'in *« Envarı Suheylî »* adlı meşhur bir eseri taşımaktadır. Buna rağmen 1472 yılı Şubatında [24] resmen Mir-Ali-Şir, evvelce de tesmiye edildiği *emir* yahut *bey* ünvanını ihraz eylemiştir. Malûm olduğu veçhile, Sultanın emrile, ancak Muzaffer Barlas, Mir-Ali-Şir'den üstün mevki işgal edebilirdi. Babur'un rivâyetine bakılırsa [25], Muzaffer, «kazaklık» devrinde Sultan Hüseyin'e fevkalâde büyük yararlıklar göstermiş, fakat şimdi ise lüzumundan fazla iddialar talebinde bulunduğunu izhar eylemiştir. Rivâyete göre, gûya Sultan Hüseyin Muzaffer'le bir muahede akdetmiştir. Bu muahedeye göre, Muzaffer'in icra ettiği herhangi bir fütuhat neticesinde kazanılan yeni arazinin iki kısmı Sultan Hüseyin'e, bir kısmı ise kendisine kalacaktı. Muzaffer'in me-

---

[21] *GMS*, I, 122 b.

[22] Belin, *Notice*, 187; Hondemir, *Habibüs - Siyer*, 230.

[23] *Dawlatshah*, 509.

[24] Şaban 876; *Habibüs-Siyer* 130; 231 - inci sahifada ise şabanın sonu gösterilmiştir; Karşılaştır: Belin, *Notice*, 188.

[25] *GMS*, I, 170.

selesi, ölmesile çabucak halledilmiş oldu; Maamafih Babur, zehirlenerek öldürüldüğüne dair yayılan rivâyeti de nakletmektedir. Hondemir'e göre tabiî ölümle terki hayat etmiştir [26]. Selefi bu zamanlarda Türkistan'dan Horasan'a gelmiş olan, Barlas beylerinden Burunduk'un oğlu Şücaeddin - Muhammed idi. Keza bu zat, kendi mührünü bütün şair beylerinkinin üstüne basmak hakkını haiz idi. Bu bey Mir-Ali-Şir'den daha fazla yaşamıştır.

Mir-Ali-Şir'le beraber ayni günde emirlik yahut beylik rütbesini Seyid Hasan-ibn-Ardeşir [27] de almıştır. Bu zat, ihtimâl, kendisine babası sıfatile bakan Mir-Ali-Şir'den yaşça daha büyük olmuştur; Mir-Ali-Şir, bu zatı Türk ve Tacikler içerisinde en iyi adam olarak göstermektedir [28]. Onun bütün fikri işten uzak olup yalnız tasavvufa müteveccihdi. Sultan Hüseyin onu ancak kısa bir zaman için memuriyete celbe muvaffak oldu. Seyid hayatında hem rind ve hem de zühtü takva çağlarını yaşamıştır. Malûm olduğu veçhile sofilerin hayatında bu iki tarzı maişetin birleşmesi hiç te istisna teşkil etmeyordu. Mumaileyhin bu iki hayat çağlarını tasvir eden şiirleri mevcuttur. *Mecalis*, şeyhi ölü olarak kaydeder. Onun devlet işlerine celbi, devlet umuru üzerinde asla nafiz olmamış ve kendisine bu memuriyet sırf meşhur mutasavvufa hörmet nişanesi olmak üzere tevdi edilmiştir. Maamafih, ayni 876 yılında, yani 1472 yılının haziranına kadar, daha ehemmiyetli neticeler veren diğer iki tayin daha vaki olmuştur; evvelâ, önceleri kendi ana yurdunun bir şehrinde kadılık vazifesini yapan Şehabeddin İsmail oğlu Nizamül-mülk vezir olarak tayin edilmiş; saniyen de Şahruh devrinin meşhur devlet ricalinden bulunan Giyaseddin Pir-Ahmet Havafi'nin [29] oğlu Hoca Mecdeddin Muhammed Sultanın nazarı dikkatini celbetmiştir. Mecdeddin, Abu-Said zamanında alelâde kalem memuru vazifesini ifa ediyordu (arkadaşlarından biri müstakbel doktor Abül-Hay idi), sonraları ise « *Küçük Mirza* » nın *(kiçik mirza* yahut *mirza-i kiçik)* veziri olmuştur. Bu isim Sultan Hüseyin'in yiğeni olan Ahmet oğlu Muhammed-Sultana verilmiştir. Sultan Hüseyin, Mecdeddin'in kendine terkedilmesini şehzadeden reca etmiş; recası isâf edilince, onu derhal, Ortazaman devlet teşkilâtında Sultan emirlerinin bizzat infazına memur edilen « Pervâne » memuriyetine, bütün bu mevkii işgal edenlerin fevkinde olmak üzere, tayin eylemiştir [30]. Sultanın iştirâk ettiği bilûmum divan meclislerinde, Mecdeddin bütün işleri arza, kararları zapta ve Sultanın mührü hizasına kendi mührünü vaza mecbur idi. Bundan dolayıdır ki, hükümdarın naibi olarak sayılıyordu. Hondemir'in verdiği mütemmim malûmata göre, Mir-Ali-Şir'in emirliği ve Mecdeddin - Muhammed'in naib -

[26] *Habibüs - Siyer*, 235.
[27] *Habibüs - Siyer*, 231.
[28] *Mecalis*, 32 a.
[29] *Ulugbek*, 71.
[30] *Siaset Nameh* (tekst) s. 81.

liği sayesinde bütün saltanat ve padişah umuru yeni bir inkişafa ve revnaka mazhar olmuş; taba ve ordu işleri yeniden tensik edilmiştir [31].

Böylece, devlet idaresi başına öyle iki rical getirilmişti, ki muahhar hâdiseler bunların birbirile uyuşamadıklarını göstermektedir. Üstelik 878 (Milâdî 1473 - 1474) yılında, yeni bir vezir olarak bir de, Mir-AliŞir'in sitayişle bahsettiği Hoca Afzal-ad-din Muhammed Kirmânî, tayin edilmiştir[32]. Hondemir'e göre [33] bu zat aslı itibarile Kirman vezirleri ailesine mensup olup, Abu-Said zamanında « *mustaufi* » yani maliye memurluğunda bulunmuştur. Nizamül-mülk'le Afzaleddin birleşerek, Mecdeddin'e karşı intrikalar çevirmeğe başladılar. Gayeleri onu Sultanın nezdinde müttehim mevkiine düşürmekti. Birgün Sultan nezdinde iki vezir birden, düşman vezir aleyhine hücuma başlayınca, Sultan, ayrı ayrı aleyhte konuşmanın adilâne olacağını ihtar etti. Sultanın bu nisbî himayesi düşman vezirin vaziyetini daha sağlamlaştırdı ve Sultan mukarribininden bu iki ricalin susmasına sebep oldu. Sonunda mesele, Mecdeddin'inin beklediğinden daha iyi bir şekilde halledildi. O, 60.000 dinar ödemeğe mecbur edildi; divan işlerine müdahale etmemek şartile de « Pervâne » rütbesini muhafaza etti. Yine Hondemir'e göre, Mecdeddin'in istifasından, 1487 yılı ikinci defa memuriyete celbine kadar on yıl geçmiştir [34]. Bundan anlaşılıyor ki, vezirler arasındaki nifak ve geçimsizlik ancak 1478 yılında nihayet bulmuştur. Burada, Mir-Ali-Şir'in adı, şayet « *mukarribin* » tâbiri tahtında yapılan telmih nazarı dikkata alınmazsa, asla zikredilmemektedir. Yalnız, muhakkaktır ki, Mecdeddin'in en kuvvetli düşmanı Mir-Ali-Şir olmuştur. Çünkü, 1487 yılında Mecdeddin'in tekrar devlet memuriyetine avdet etmesi için Mir-Ali-Şir'in muvakkaten vazifesinden uzaklaşması icabediyordu.

Afzaleddin'in tayininden ve bunu takiben emir Muzaffer'in ölümünden kısa bir zaman evvel, Mir-Ali-Şir, Türkistan Timuri'lerinden Sultan Ahmet ve Sultan Mahmud'la münasebete girişen Belh'in âsi valisi Ahmet Müştak'a karşı yapılan sefere iştirâk eylemiştir. Belh'in muhasarası çok uzadı ve 3-4 ay sonra Mir-Ali-Şir orduya erzak tedariki için Herat'a gönderildi; galiba bir daha orduya iltihak etmedi. Maamafih, şehzade Abulhayr'in Herat'ta çıkardığı isyanı muvaffakiyetle tenkil ederek, şehzadeyi kaleye hapsetti [35]. Belh'in muhasarası ise sulhla neticelendi. Ahmet Müştak, Belh'i teslim etti

---

[31] Hondemir *Habibüs-Siyer*'inde (231) şöyle zah ediyor: الغصه بسبب امارت امیر علیشیر ونیابت خواجه مجدالدین محمد امور سلطنت وپادشاهی تجدید رواج و رونق گرفت ومهام رعیت وسپاهی بسازکی صفت نظام وانتظام پذیرفت. Belin'de (*Notice*, 191) bu sözler yalnız Ali-Şir'e racidir.

[32] *Mecalis*, 73 b.

[33] *Habibüs-Siyer*, 235.

[34 *Ibid.* 244.

[35] Bu tafsilât Belin'de (*Notice*, 107) bırakılmıştır. Karş. *Habibüs-Siyer*, 234.

ve bu yüzden affedildi. Şehir Sultan Hüseyin'in büyük kardeşi olan şehzade Baykara'ya verildi [36].

Câmî'ye göre, onun vasıtasile Nakşbendî tarikatına intisab eden Mir-Ali-Şir, 881 (1476-1477) tarihinde kendi arzusu ile şöhret ve rütbelerden vaz - geçerek fakir bir hayata intisab etmiş; bu suretle kendi şahsiyetini de feda etmiştir. Bu « *târiki dünyalık* » ancak bir gösterişten ibaret olabilirdi. Daha sonraki yıllarda Mir-Ali-Şir devlet içerisinde fevkalâde büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. O bu dereceyi ne evvelleri ve ne de bundan sonraki yıllarda kesbedebilmiştir. Sultanın bulunmadığı zamanlarda payitahtın idaresi onun elinde bulunuyordu. Sultan Hüseyin'in hizmetine girip sonraları şimalî Efganistan'da isyan eden ve mağlûbiyeti üzerine Astrabad'a doğru ricat eden Abu-Said oğlu Abu-Bekr, Gürgen nehri yakınlarında Sultanın da iştirâk ettiği takip kolu tarafından yakalanarak öldürülmüştür; kafası, Herat'a gönderildi. Bu vaka 884 yılının recebinde (1479 yılının ilk teşrininde) cereyan etmiştir. Bunu müteakip Sultan Hüseyin kendi payitahtına döndü ve burada o zamanlarda Herat hâkimi bulunan Mir-Ali-Şir'in tertip ettiği muazzam bir merasimle istikbâl edildi [37].

883 yılında (1430-1481) Sultan Hüseyin şiiliğe karşı beslediği sempa - tiyi tekrar hatırlamak fırsatını elde etti. Bu meselede Mir-Ali-Şir galiba ona mumaniat etmeyordu. İslâm *akdesleri kültünün* en kaba yalanlarından birini de, ilk defa XII inci asırda Sultan Sencer zamanında Belh şehri civarında halife Ali'nin mezarının sihrî bir tarzda açılışı teşkil etmektedir. Halbuki halife bilerek buralarda hiçbir vakit bulunmamıştır [38]. Mezar, Cingiz Han zamanındaki Belh'in ve civarının tahribatı üzerine tamamile unutulmuştu. Şimdi ise, Kâbil ve Gazna'dan gelen, Beyazidi Bistâmî neslinden Şemseddin Muhammed'in eserleri üzerine, mezarın yeri yeniden keşfedildi. Gösterilen yerde beyaz taştan yapılma bir kapak bulundu. Bu kapağın üzerinde şöyle bir kitabe hâkedilmiştir : « *Bu-allah mukarribininden, allah sefirinin karde - şi, tanrı arslanı, Ali'nin mezarıdır* ». Mezarın açılışına iştirâk eden şehzade Baykara, derhal keyfi kardeşine bildirdi. Ve Sultan Hüseyin ümera ve mu - karribini ile beraber Belh'e geldi. Mezar, Ali'nin hakikî mezarı olarak ta - nındı; ertesi yıl [39] üzerine bir türbe yapılarak etrafında çarşı ve hamamları ile yeni bir köy kuruldu. Belh kanallarından biri de türbeye vakfedildi.

---

[36] Mir-Ali-Şir'in (*Mecalis*, 79 a) Sultan Hüseyin'in kardeşi hakkında verdiği malûmatı, Belin, yanlışlıkla onun dedesine atfetmiştir, *Notice*, 294. Sultan Hüseyin'ın ağabeysi olmak üzere, Babur da, Baykara'dan bahseder (*GMS*, I, 163 b).

[37] *Habibüs - Siyer*, 237.

[38] Bu meseleye dair Abu-Hamid Andalusî'nin (*Garnati*) hikâyesini de mukayese etmelidir; V. V. Bartold, *Mogol istilâsı altında Mogolistan Türkistan*, I, 21.

[39] Türbenin yapılış tarihi olan 886 yılını, C. E. Yate, *Northern Afghanistan*, Edinburg and London, 1888, s. 281, adlı eserinde kaydeder.

Sultan Herat'a döndü, yeni sevindirici hâdiseyi tesiden orduya ve ahaliye mükâfatlar dağıttı. Bu misal bazı mukallidler ve muakkipler doğurdu. Harika kabilinden olan mezarın biri de bir arabacı tarafından Belh'in tam içerisinde keşfedildi. Bu zatı da taklit edenler bulundu. Birbiri ardınca, tıpkı Belh ve civarında bulunan mezarlar gibi, aynileri diğer şehirlerde de keşfedilmeğe başlandı. Bunun üzerine, kendisini tehdid eden tehlikeyi anlayan arabacı saklanmakla hayatını kurtarabildi. Diğer sahtekârlar yakalanarak vücut cezalarına çarpıldılar. Böylece, bu mesele de kapatılmış oldu. Maamafih, Hondemir'in kaydına bakılırsa [40], Ali türbesiyle etrafındaki köy, ziyaretgâh olarak kaldı ve yakın, uzak yerler züvvarını celbe devam etti. Malûm olduğu veçhile bu köy XIX uncu asırda tamamile büyüyerek *Mezar-ı-şerif* gibi büyük bir şehri vücuda getirdi.

Hondemir'in kaydı gösteriyor ki, Sultan Hüseyin'in medeni payitahtı da kaba ve sun'î itikadat tezahüratına yabancı kalmamıştır. Kültür hayatı ahali tabakasından mücerret bir şekilde cereyan edemeyordu; Mir-Ali-Şir, bazan kendi şiirlerinde « *bütün milletlere* » [41] hitabesini tekrar ederdi. Tabiidir ki, geniş bir yaylım şöhretine mazhar olan bu kabil âni eserler ve ilhâmlar süratla unutuluyordu: Babur'un devrinde âdeta Semerkand'ın her bir evinde kuzini Baysunkar'ın (Sultan Mahmud'un oğludur) şiirleri bulunurdu [42]. Halihazırda ise, galiba bu şiirlerin bir nüshası bile mevcut değildir. Zürriyete, tahsis edilmiş eserler ise padişahların ve ekâbirin birbirine verdikleri hediye makamında kullanılırdı; bu kabilden olarak 1456 yılında Abu-Said'in sefiri, Herat'a, Abül-Kasım Babur'a mahsus olmak üzere Uluğ bey ziçinin bir nüshasını hediye götürmüştür [43]. Bir defa da Mir-Ali-Şir, Türkmen Sultanı Yakub'a, Câmi'nin külliyatını hediye olarak göndermeğe karar vermiştir. Hafızıkütüp, ciltlerin müşabeheti üzerine Câmi'nin külliyatına müşabih başka bir kitabı yanlışlıkla sefire teslim etmiştir (bu kitabın adı فتوحات مکی dür. İhtimâl bu ad tahtında İbn-al-Arâbi'nin : فتوحات المکیه si kastedilmiştir) [44]. Yanlışlık, ancak Sultanın sefire hitaben, seyahatı esnasında canının sıkılıp sıkılmadığını sorunca, sefirin kendi âlimliğini methetmek gayesile, yalnız olmadığını, refakatında bulunanla canının sıkılmayacağını ve kendisine terfik edilen şeyin Mir-Ali-Şir'in Sultana takdim edilmek gayesile, yalnız olmadığını, refakatında bulunanla canının sıkılmayadıkça da bu eseri mütalâa ettiğini söylemekle, anlaşılmıştır. Sultan mesele ile alâkadar olup, kitabı gözden geçirmek istemiştir. Neticede, anlaşılmıştır

[40] *Habibüs - Siyer*, 240.
[41] *Mecalis*, 35 b:
یوزت بسی شهرت توتی که همه خلق
بیله بیلادر.
[42] *GMS*, I, 68 b.
[43] *Abd-ar-Rezzak*, v. 304 a.
[44] *Brockelmann*, I, 442.

ki sefirin getirdiği kitap hiç te Câmi'nin eseri değildir. Bundan dolayı da zavallı sefir, Mir-Ali-Şir'in hüsnü teveccühünü kaybetmiştir [45].

Bu kabil, hakikata muhalif, kendilerini tahsilli ve münevver göstermek istiyenlerle yanyana, Herat'ta, bilhassa Türkler arasında öyle kimseler daha vardı ki, bunlar tabii olarak hiç te saklamağa lüzum görmedikleri kaba zevklerini, malik oldukları edebiyat bilgisile birleştirmekte idiler. Galiba, bu kabil insanlar sırasına Sultan Hüseyin de dahil olmakta idi. Hiç te fena olmayan türkçe şiirler yazan mumaileyh, ayni zamanda ihtiyarlık çağlarında bile, güvercin yarıştırmak ve ilâh... gibi kaba eğlencelerle zevkini tatmin ettirmekte idi [46]. Semerkand'ın karakteri ve ahlâkı Herat'ınkine nisbeten daha kaba sayılırdı. Mir-Ali-Şir, Ahmet Hacı-bey maiyetindeki bu tipte bir türkü dahi tasvir etmektedir. Bu zat için, şahın kuşu avile, cins yarış atlar da gezmekten daha yüksek bir eğlence ve zevk mevcut değildi. Bu türke atfedilen kaba şiirler dolayısile ileri sürülen iddialar, bu şiirlerin kabalığını, sırf Semerkand'ın ahlâki telâkkisi mahsulü olarak kabul etmektedirler [47].

886 yılında (1481-1482) [48], yani Mir-Ali-Şir'den on yıl sonra, *emir* ve yahut *bey* mevkiini küçük kardeşi Derviş-Ali işgal etti. Zira Mir-Ali-Şir, onu kütüphane memuru olarak yerleştirmişti. « *Kitabdâr* » yani kütüphane memuru kelimesi sonraları da Derviş-Ali'nin ismine izafe edilerek büyük ihtimâlle istihza ile telâffuz edilirdi. Halbuki, Herat gibi bol kitaplı bir şehirde kütüphanecilik büyük bir ehemmiyeti ve değeri haiz olmalı idi. Sultanın kütüphane memuruna dair olan bir bahiste اداروغهٔ كتبخانهٔ هايون gibi bir cümle kullanılmıştır. Bu cümle : « *Hümayun kütüphanesi kumandanı* » şeklinde izah edilebilinir (bu zat evvelleri Mir-Ali-Şir'in memuru olup, ancak onun ölümünden sonra Sultan Hüseyin'in hizmetine girmiştir). Daha sonra göreceğimiz veçhile, Derviş-Ali, *bey* olduktan sonra birkaç defa Sultanın itimat ve iltifatını kaybetmiş, Haca gitmiş, dönüşünde tekrar Sultanın iltifatına mazhar olmuştur. Kardeşinin ölümünü müteakip vazifesinden istifa ederek, Belh civarında serbest yaşamıştır. 1503 yılı Şeybâni'nin Belh'a karşı yaptığı seferde Özbeklere iltihak etmiş, ve Şeybâni'nin tavsiyesi üzerine Belh'a giderek yerli valiyi, Timuri'ler hâkimiyetinin artık sona vardığını ve Belh için yegâne makul çarenin şehir kapısını Özbeklere açmak olduğunu telkinle, kandırmağa çalışmış, fakat neticede red cevabile karşılaşmıştır [49]. Şeybâni'nin ölümünü müteakip Kunduz'da Babur'a iltihak etmiştir. Babur

---

[45] *Habibüs - Siyer*, 344.

[46] *GMS*, I, 165.

[47] *Mecalis*, 72 b:
سمرقندينك شوخ وحيث شوهلارى

[48] *Mecalis*, 53 a da bu tarih kaydedilmiştir ; karş. B e l i n, *Notice*, 192 ; B e l i n'in (*Notice*, 202) Derviş - Ali hakkındaki «*surnommé le frère d'Ali Chir*» cümlesi esassızdır. Bütün menbalar Mir-Ali Şir'in hakiki kardeşi olduğunu söylerler.

[49] *Habibus - Siyer*, 313.

üzerinde bıraktığı tesir hiç te lehinde olmamıştır [50]. Maamafih, 1511 yılına kadar, yani Babur'un tekrar Semerkand'ı elde etmeğe muvaffak olduğu zamana kadar, yanında bulunmuştur [51].

Babur'un sözlerine bakılırsa [52], Mir-Ali-Şir, Sultan Hüseyin'den hiçbir hediye almamıştır; aksine olarak heryıl Sultana hediye takdim etmiştir. Tabiîdir ki bu malûmattan, Mir-Ali-Şir'in kendi mevkiinden ve vaziyetinden istifade ederek hiçbir maddî menfaatlar temin etmediğini istidlâl etmemelidir. Çünkü, Mir-Ali-Şir, kaynakların bahsettikleri geniş ve bol himaye sistemini ve imâr faaliyetini kendi şahsî serveti ile yapamazdı. Buna Sam-Mirza'nın [53] Sultan tarafından Mir-Ali-Şir'e Herat'ta bahşedilen araziden ve bu sahada mumaileyhin *halâsiye* yahut *ıhlâsiye* gibi umum bu ad tahtında vücuda getirdiği birçok hayır müesseselerinden bahsettiği fıkra da delâlet etmektedir. *Halâsiye* ve yahut *ihlâsiye* tâbiri, Mir-Ali-Şir'in Sultanına karşı beslediği samimî bağlılığı « *ihlâs* » ifade etmektedir [54]. Sonraları, Mirhod *Halâsiye* yahut *ihlâsiye* medresesile hanikahından, kendi ilmî araştırmaları için istifade eylemiştir [55]. Mir-Ali-Şir kendisi dahi, bu zamanlarda, şairlik mahlası *Mümini* olup Semerkand'dan gelme Abd-al-Mümine adlı bir dervişin de *Halâsiye* hanikahında tahsil gördüğünü kaydeder [56]. Mir-Ali-Şir'in imârcılık faaliyetine yalnız Herat'ta tesadüf edilmeyor. Devletşah, ki eseri Mir-Ali-Şir'in mevkiini kaybettiği yıllarda yazılmıştır (892—1487), mumaileyhin bu devirden önce vücuda getirdiği ebniyeye dair malûmatı ihtiva etmektedir [57]. Bu ebniyeden ve müesseselerden Herat'ta bulunanları şunlardır : Cami, medrese, hanikah, hastane ve hamam; bütün bunlar hep *İncil* kanalı kenarında olup bir mahallede toplanılmıştır. Bundan da anlaşılıyor ki, mevzuubahis olan müesseseler, *Halâsiye* müesseseleri olmuştur. Diğer ebniye ve müesseselerden mevzuubahis olanları şunlardır : 1) Derbendi Şikkan nam mahal kurbunda, Horasan'dan Curcan ve Astrabad'a giden yol üzerindeki '*Işk* rıbat'ı; burası, vaktile Kabus ibn Vaşmigir tarafından yaptırılmış (« Kabus minaresini » [58] yapan meşhur zat), fakat harab olmuş ve Mir-Ali-Şir'in alâkası üzerine yeniden yapılmıştır [59], hâlâ bugün bile mevcuttur. 2) Nişapur'dan Merv'e ve Tus'tan Herat'a giden yolların birleştiği ma-

[50] *GMS* I. 173.

[51] *GMS*, I. 174 b,

[52] *Ibid.*, 171.

[53] Belin, *Notice*, 229.

[54] Belin'e, göre böyledir. Yalnız, eğer kelime خلاصي şeklinde okunmak istenirse, bu takdirde bu tâbir, âlimlerin bilûmum maddî düşüncelerden halâs oldukları fikrini ifa etmeidir.

[55] *Nikitskiy'en* teksti, 46.

[56] *Mecalis*, 72, a.

[57] *Dawlatshâh*, 105.

[58] Bu minare hakkında bak, benim : *Ejego'd. Ross. Inst. Istor. Isk.* I, 121 (192[illegible]) adlı eserime.

[59] *Dawlatshâh*, 54.

haldeki Sengbest rıbatı, bu bina, Gaznalı Mahmud [60] muasırlarından Arslan Câzib'in rıbatile beraber, harap bir hale geldiğinden dolayı Mir-Ali-Şir tarafından yeniden tamir edilmiştir; işbu binalar bakiyesi son zamanlarda mufassalan tetkik edilmiştir [61]. Bunlar haricinde o zamanlarda ayrıca yapılan binalar şunlardır: 1) Kasim-i-Envâr'ın türbesi; 835 yılında, İslâm mimarisi tarihinde [62] fevkalâde büyük bir ehemmiyeti olan *Harcir*'de (Herat'ın garbında) ölmüştür; 2) Nişapur'daki Ferid-ad-din Attar'ın (XIII asır) türbesi. Bu bina sonraları ikmâl edilmiş hâlâ bugüne kadar mevcuttur [63]. 3) Nişapur kurbundaki Dirabad rıbatı. Bunun haricinde Mir-Ali-Şir, ayrıca *Çeşme-göl* membaından Meşhed'e kadar on fersahlık bir kanal açtırmak isteyordu.

Mümkündür ki, Mir-Ali-Şir'in yaptırdığı bu binalar masrafı yüzünden, Sultan Hüseyin'in malî vaziyeti o zamanlarda müşkül bir hale gelmiş ve Mir-Ali-Şir'in kendisinin de muvakkaten gözden düşmesine bu hâdise sebep olmuştur.

Rusçadan çeviren : *A. CAFEROĞLU*

---

[60] Id. 176.

[61] Diez, E., *Churasanische Baudenkmaeler*, Berlin, 1918, 52. Burada Mir-Ali-Şir mevzuubahis olmadan, ancak Arslan-Cazib (54) hakkında malûmat verilmektedir.

[62] *Ibid*. 71; Mir-Ali-Şir burada da zikredilmeyor. Şayanı dikkattir ki, Hanıkov'a (*Mémoire*, 114) Kasim-i Envar'ın mezarını, *Lenger* gibi, diğer bir yerde göstermişlerdir. Halbuki, Diez (*Baudenkm*, 25) bu mahalle mahsus olmak üzere hiçbir âsarı atika bakiyesi göstermemektedir. E. Herzfeld, ZDMG. LXXX (1926) 274 de Şahruh medresesi ile, Nizamül-mülk medresesi bakiyesinden bahsetmektedir.

[63] Bu hususta bak: N. Khanikoff, *Mémoire sur la partie meridionale de l'Asie Centrale*, Paris, 1862, s. 95; A. V W. Yackson, *From Constantinople to the Home of Omar Khayyam*, New York, 1911, s. 240; V. V. Bartold, *Iran'ın tarihî - Coğrafi tasviri*, s. 69.

GENNADİOS'UN İTİKATNAMESİ*

RAGIP ÖZDEM

Geçen sene türkoloji âlemi yukardaki eserle yeni bir kıymet kazanmıştır. Genç macar türkoloğlarından *Halas*lı Kun Tibor, bu eserle İstanbul'un Türkler tarafından zaptı sırasında ortodoks patriği bulunan Gennadios Scholarios'un -Sultan Fatih'in talebi üzerine- Hıristiyan itikadlarına dair olmak üzere- önce mufassal, sonra da muhtasar olarak- kaleme almış olduğu itikatnamelerden, bu sonrakisinin zamanımıza kadar kalmış grek harfleriyle yazılı türkçe tercümesinin tenkitli (kritik) bir neşrini vermektedir.

Müellifin *bahse giriş* kısmında söylediği gibi, « İstanbul'un fethinden bir iki sene kadar evvel, 1455 de ve yahut 1456 baharında, II inci Mehmed, yanındaki ülema ve üdeba ile birlikte, o zamanın patriği âlim *Gennadios*'u ziyaret ederek, ona Hıristiyan dinine dair birtakım sualler sormuş ve aldığı cevaplardan o kadar ilgilenmiş ki, bu ziyarete bir kaçını daha ilâve etmiştir. Patrik, Sultanın sorularına cevap olarak *İnsanların necat yoluna dair* unvanlı grekçe bir risale kaleme almış ve bunun türkçeye tercümesi Sultana sunulmuştur. Fakat sultan, bu risale içindekilerini uzun ve mübhem bulduğu için, daha bir kısasını yazması için kendisine emir vermiş, patrik de bunun üzerine evvelkinin muhtasarını vücude getirmiştir [1].

İşte bu muhtasar veya hülâsayı, kâtip (anagrafevs) Mahmut Çelebi'nin babası, Karaferyeli Kadı Ahmet türkçeye tercüme etmiş ve bunu yeniden grek harflerine çevirerek Sultana takdim edilmiştir [2]. Hülâsanın ünvanı, aslınınkinin aynıdır. Bu aslın türkçe tercümesi hakkında eli-

[*] Halasi Kun Tibor. Gennadios, *Török Hitvallàsa. Budapeşte,* 1936, 8e, 247 sahife *(Körösi Csoma—Archivum mecmuası*ndan, ayrı basım. I- inci ekleme cildinden).

[İçindekiler : Giriş - metin - tercüme - deskriptiv gramer, - indeks]

[1] Bazı grekçe yazmalara göre itikatnamenin sunuluşu patrikin - 1456 daki - istifasından sonradır. (Bakınız: Martin zugie, *Ecrits apologétiques de Gennade Scholarios à l'adresse des musulmans* (Byzantion. V. s. 295, not. 2).

[2] Müellif bu ikinci çevirişin sebebini araştırmıya lüzum görmemiştir (R. Ö)

mizde hiçbir malûmat yoktur. Hülâsanın tercümesi ise edebiyatta *Patrik - Gennadios'un itikatnamesi* ünvaniyle maruftur. Kitabın mevzuu da bundan ibarettir.

Kun Tibor, bu münasebetle, Fatih'in bu teşebbüsündeki sebepler ne olacağı sorumuna dokunuyor ve bunun sadece şahsî bir merak veya bir hükümdar sıfatiyle birkısım tebasının dinini tanıması ihtiyacı veyahut da bütün milletini hıristiyan dinine döndürmek arzusu olabileceğini söylüyor.

İstanbul'un fethinden sonraki sıralarda *itikatname*'nin bu kadar meşhur oluşunun, hattâ Gannadios'un bütün eserleri arasında en çok neşir görmesinin de bu son ihtimâl ile ilişikli olduğunu„kaydediyor.

Müellif bu üçüncü ihtimale temas etmiş ise de pek durmamıştır. Eğer durmuş olsaydı, kendilerine Fatih'in, İstanbul'u fethederken herhalde bütün İslâm âlemince büyük peygambere istinad edilen : لتفتحن القسطنطينية فلنعم الامير اميرها ولنعم الجيش ذلك الجيش (İstanbul mutlaka fethedilecektir, bunu yapacak emire ne mutlu, orduya da ne mutlu.) sözünden kuvvet, ruh ve iman almış olduğunu hatırlatmaya lüzum görebilirdik. Şüphesiz ki Fatih'in tarihsel şahsiyeti tanındıkça, onun şarklı olduğu kadar garplı bir zihniyete de malik olduğunu görmekteyiz. Fakat yine şüphesizdir ki o, Kostantiniye fatihliği gibi, Müslümanlar nazarında en yüksek ve biricik bir mevkie yükseldikten sonra Hıristiyanlığa karşı şahsî bir temayülü bile olsa, milletini bu yola sevketmeği hatırına bile getirmeyecek derecede engin bir siyasî idi.

K. T. bu *itikatnameye* karşı Avrupa muhitinde gösterilen alâkanın belgesi olarak, tercümenin daha XVI ıncı asırda Tübingen akademisinde, grekçe ve lâtince profesörü Martinus Crusius'un *Türko-graecia* adlı eserinde (1584, Basel) grekçe [3] aslı ile birlikte neşredilmiş olduğunu söyleyerek, son zamanlara kadar bu tercümeye dair neşredilmiş olan metinlerin ve filolojik çalışmaların, Crusius neşrine dayandıklarını kaydediyor. Bu son neşirler de ilk önce meşhur J. Hammer, sonra da N. İlminski tarafından yapılmıştır.

Hammer ilk defa olarak itikatnameyi Arap harflerine çevirip şerhetmiştir. Fakat okuyuşları çok kere bozuktur, ve grekçesinden farklı olmakla beraber, türkçe metnin tercümesini de vermiyor [4]. İlminski'-

[3] Martinus Crusius. Tvrco graeciae libri octo a —, in Academia Tybingensi Graeco et Latino Professore vtraque lingua edita. Basileae 1584. (Türkçe metin II. nci kitabın 107 — 119. sahifelerinde ; Migne Patrologia Graeca, *CLX*, s. 334 51. Brassicanus *Gennadi Scholarii, Patriarchae Const de Synceritate christianae fidei...* Viennae, 1530.

[4] Jos. de Hammer. *Textus colloqui Patriarchae Gennadii cum Mohammede II.*(Fundgruben des *Orients* I, 461; II, 105 — 106, 164 — 166 316 — 318, 470 — 473.)

nin eseri ise, Hammer 'inkinden daha değerlidir, fakat o da çok yerleri okuyamamıştır. Okudukları az çok su götürür şeylerdir [5]. Metnin tercü - mesini vermiyor, kelimelerin vurgusunu nazara almıyor ve yazılış tarzını dikkatle incelemiyor; sadece bunun bozuk olduğunu ve birinin Paris'teki 1296 unmaralı yazmayı neşretmedikçe metnin tesbit edilmeyeceğini söyliyor (aynı yer, s. 2).

Müellif, bu iki neşir hakkında aydın bir fikir verebilmek için, her ikisinin de esas ittihaz ettiği grekçe metinden bir parça ile, bunların mukabil nakil tarzlarını (transkripsion), daha sonra kendi durgulayışını gösteriyor:

Hammer'in durgulayışı :

İa'ni nutq-ī bāri dzesed-i insan gizledigine hikmet ne deiü istifsâr olunursa muhkem dzvâbe qádiriz ol dzevablerden gairi iedi türlü hudzdzet hemsevar (!) dirkim bu dinin haqīqatī ise sahihdur.

İlminski'nin durgulayışı :

İa'ni nutq-ī bāri dzesed-i İsa kisveledigine hikmet nedür deiü istifsâr olunursa muhkem dzevâbi getürürüz ol dzevablerden gairi iedi türlü hudzdzetimiz vardur kim bu dinin hakīkatī sahihdur.

Müellifin — Vatikan yazmaları No 43, e nazaran — durgulayışı :

İani nutq-ī bāri ésaii kisfelediine hekimét nédür diiü istifsâr olunursa muh - kém dzovabé hâziriz, ól dzoablerdén gaïri ie-li türli hödzdzteimiz vardur kim bu dinin haqīqatīné sâhid-dur.

Görüldüğü gibi İlminski, « cevaba hazırız » şeklinde, « cevabı götürürüz » diye okumuş olduğu gibi, metindeki esas kelimenin son (K) sının yazmalara nazaran grekçe N=i de okunabileceğine dikkat etmemiş ve bunu akkuzativ yerine nominativ olarak kabul etmiştir [6]. Bu itibarla İlminski neşri de itimada lâyık değildir. Nitekim tetkiklerinde bu metinden örnekler almış olan Saleman [7], Foy [8], Brockelman [9], Babinger [10], Dmitriev [11] hep birağızdan bu metnin yeni bir kritik

[5] N. Ilminskiy. *Predvaritele, noe soobşçenie o tureckom perevodye izlozeniya vyeri patriarcha Gennadiya Scholariya.* Kazan. Üniversite 1880-231

[6] Elimizde gerekçe harfler bulunmadığı için, "éta = ita" harfini "N" ile göstermeğe mecbur olduk. (R. Ö)

[7] C. Salemann *Noch einmal die Seldschukischen Verse. Mélanges Asiatiques* t. X. St. Petersburg. 1894, s. 210.

[8] K. Foy. *Die ältesten osmanischen Transcriptionstexte in gothischen Lettern.* M S O S W. IV. 231; V. 276.

[9] C. Brockelmann *Zur Grammatik des Osmanisch - Türkischen.* Z D M G. LXX 192-193, Not.

[10] F. Babinger *Der Pfortendolmetsch Murâd und seine Schriften.* S. 43. (Ung. Bibl. d. Ung. Inst. Berl. Erste Reihe. XIV)

[11] Dmitriev *Materialy po. osmanskoy dialektologii. Fonetika karamalickago yazyka. ZKV. Tom III. 2 (1929). s. 456.*

neşrine lüzum göstermişler, fakat bunun için Paris'teki grekçe yazmalardan 1296 numaralısının orijinal me'haz olarak alınması lâzımgeleceğini sanmışlardır. Halbuki bu yazmanın, diğerleri arasında en lüks bir neşir olmaktan başka bir meziyeti olmadığı anlaşılıyor.

Filhakika, müellifin tesbitine göre türkce tercüme şu XVI - ıncı asır yazmalarında mevcuttur:

1. cod. Vatic. Reginae Suecorum 43. fol. 174 v— 186 r. (XVI as)
2. cod. Vatic „ „ 74. fol. 1r — 22 v („)
3. cod. Paris. Grec; 1296. fol. 1r — 23 v („)
4. cod. Paris. Grec; suppl 80.. (1762 — 1763 tarihli)
5. cod. Athous 4325 (Iberon 205). fol. 172 r 184 r (XVII. as.)
6. cod Constantinopolitanus Sacri Sepulchri 658 (1764 tarihli)
7. cod. Ambrosianus gr. 641 (P 123 Suppl). fol. 102 r — 109 r. (XVI. as.)

Değeli macar bizantoloğu J. M o r a v c s i k 'in, müellife bildirdiğine göre, bu tercüme daha başka "kod" larda da bulunmaktadır. Fakat müellif yalnız bu yedi parçanın bir kısmına istinat edebilmiş ve bunu maksada kâfi görmüştür.

Tercümenin grek harflisinden başka 1646 tarihli bir de arap harflisi vardır ki [12] bunun muharriri Y a n n a k i isminde bir Mısırlı rumdur [13]; bu, on varaktan ibaret olan eserini Macaristan'daki Havasföld voyvodası *Mati Bey* namına vücude getirmiştir.

Elimizdeki neşir için, müellif Crusius neşrinden başka yalnız 1-4 sayılı yazmalarla Mısırlı Y a n n a k i yazmasına müracaat edebilmiş, bunlardan 1-3 sayılarla Mısırlınınkinin fotoğrafik nüshalarından, 4 sayılısının ise aslından istifade etmiştir. 5 ve 6 ıncı sayılara Budapeşte'den ulaşılmıyacağı anlaşılmış, Milâno'da bulunan 7 inci A m b o r o s i a n u s nüshası için oranın kütüphane direktörlüğü cevap bile vermeye tenezzül etmemiştir.

Bundan sonra 1-4 sayılı yazmaların - yapılmış - tarifeleri veriliyor.

Bunların mukayeseli tetkikinden, ilk üç yazmanın birbirine çok yakın olduğu anlaşılıyor. Nitekim *Martin Zugie*, Vatikan 43 ve 74 numaralı yazmalariyle, Paris 1296 numaralı yazmalardaki grekçe metinlerin aynı aileden olduklarını söylemektedir [14]. Bunlardan en eyisi (Vatiç. 43) tür; çünkü içlerinde en tam ve en iyi okunuşu vermektedir. Kalan (Vatic, 74) ile 1296 Paris ve Crusius yazmaları ise çok defa müvazi bir surette aynı yanlışlık ve eksiklikleri arzetmektedirler. Bununla beraber bu en iyi nüshanın da asıl nüsha olmadığı anlaşılıyor. Çünkü bir defa XVI ıncı asır yaz -

[12] P e r t s c h. *Verzeichnis der türkischen Handschriften der Preuss. Staatsbibliothek zu Berlin*. Berlin 1889.

Bu yazmanın numarası Pertsch de 512 dir. Umumî numarası ise 4° 193 orient. Ms. türcs).

[13] K. F o y. M S O S W. IV. 232. not 2.

[14] Byzantion. V. s. 309. not 1.

ması olduğu gibi, gerekçesine nazaran metnin anlaşılması için kat'iyen lüzumlu bazı yerler bunda eksik bulunmaktadır. Neşirde bunlar işaret edilmiştir.

4 sayılı *Paris Grec Suppl* 80 ise ayrı bir aileye mensuptur. Bunun böylece ayrılmış olmasının sebebi, öteki yazmaların hilâfına, *i* yarıvokalinin işareti olarak *N*'yi muhafaza etmiş olmasıdır. Bu yazmalar ise bu sesin iraesi için gelişigüzel -grekçe- *i, ī, ei, n* kullanıldıkları gibi bazı *i* yarıvokalinin imkânsız olduğu yerlerde de *N* harfini kullanmaktadırlar. Bu iki gurup yazma arasında daha başka ayraçlar da vardır. İşte bu türlü görüşler ve düşüncelere dayanılarak, yazmaların şeceresi, iki ihtimale göre, vurgulanmıştır. Her iki şekil tesbite göre de yeni bir neşrin esas olarak (Vatic, 43) e dayanması ve ancak bunun güçlükler arzettiği yerlerde, *Paris Suppl.* 80 e başvurulması lâzımgeleceği meydana çıkıyor.

Müellif, bundan sonra metnin transkripsiyonu meselesine geçiyor ve bu münasebetle, umumiyetle grek harfleriyle yazılmış Osmanlı metinlerinden bahsediyor.

Anlaşıldığına göre, türkçe metinlerin grek harflerine nakil işi *Gennadios İtikatnamesi*'nden sonra başlamıştır [15]. Filhakika O t t o B l a u'ın tanıttığı Mariupol XVI ıncı asır yazmaları, G e n n a d i o s'unkinin hemen ardınca meydana gelmişlerdir [16].

C h u d a b e r d o g l u 'nun makalesinde zikredilen (71 parça) türkçe kitap ise [17] bunlardan çok sonralara, 1718-1860 senelerine aittirler. Bunların çoğu Venedik basmasıdır ve büyük birkısım bugün de Venediğin Santo Marco kütüphanesinde bulunmaktadır [18].

Grekharfli türkçe metinleri, bilhassa Anadolu Rumları, ananeye bağlı birtakım sebeplerle olduğu gibi [19], bunların arap harflerinden daha kullanışlı olmaları sebebiyle de, istimal etmektedirler.

---

[15] S. A. Chudaberdoglu--Theodotos. İ turkofonikos helliniki filologia (Türkçe sözlü grek edebiyatı). Bizans Tetkikleri Cemiyeti Yıllığı (Rumca)VII. 1930. 299 - 307[Tanıtan *J. Moravcsik*. Egyetemes Filologiai Közlöny (Umumî Filoloji Mecmuası). V. S. 21). Müellif "Chudaberdoğlu'nun bu ifadesi ne dereceye kadar doğrudur ? Buna dair bir şey söyleyemem.„ diyor. (R. Ö.)

[16] *O. Blau. Griechisch - türkische Sprach - Proben aus Mariupoler Handschriften* (1 facs) Z D MG, XXVIII. 562 - 583; ve Über Volksthum u. Sprache der Kumanen. Z D M G. XXIX. 5,68 vs.

[17] Bu kitaplardan bazıları, meselâ 33, 34 ve 40 numaralısı filolojî bakımından işlenmiştir:

C. H u a r t. *Notice sur trois ouvrages en turc* d'Angora *imprimés en caractères grecs.* J A (Journal Asiatique). Sér. IX. vol. XVI. 459-477.

[18] L e g r a n d. J. A. sér. IX. vol XVI. 459 - 477.

[19] Chudaberdoğlau ve Moravcsik EPh K. L. V 21.

Fakat hakikatte, grek alfabesi türkçe metinlerin nakline arapcanınkinden daha elverişli değildir. Nitekim *a* ve *e* haricinde, vokallerin hiç birinin kvalitativ farkını göstermemektedir. Meselâ *ı* harfi aynı zamanda *i* ve *ı* yı; *ou* mürekkep harfi *u* ve *ü*'yü, *o* harfi de *o* ve *ö*'yü *işaretlemekte*dirler. Konsonantlara gelince; grekçe transkripsiyonlardan hiç birinde sertler yumuşaklardan ayırt edilmemektedir. Meselâ *ç, c, ts, dz* için daima tek bir *(tz)* şekli kullanılmakta, hattâ *ş* bile işaret edilmemektedir. Bundan dolayı metinler, yazanlarının fonetik duyguları derecesine göre, birçok kararsızlıklar, dolayısile, sağlamlık bakımından, farklı dereceler arzetmektedir. Meselâ bu bakımdan B l a u 'ın örnekleri H u a r t 'ınkilerden çok daha doğrudur.

Bununla beraber *Gennadios İtikatnamesi*'ni grek alfabesine çeviren kimse, bu dar imkânlar içerisinde de pek güzel işlemiştir. Nakil tarzı umumiyetle doğru ve tutamaklıdır; bu hususta rastlanılan birtakım ayrılıklar ise ilk nakilcinin değil, kopyacıların hatalarıdır. Bütün bu nakillerde esas yeni grekçedir. Bundan dolayı, meselâ bunlardan bir *d* harfi interdental sürekli konsonantı, *N* de yarı vokal *i*'yi işaretler. Ancak şurasını da hatırlatmak icabeder ki bu metinlerin yazılmağa başlandıklarından beri aradan dört asır kadar bir zaman geçmiş olduğu için, daha yeni devirlerde bu nakil tarzlarında da birtakım değişiklikler olmuştur. Meselâ bazı eksik harfler için mevcutlar üzerine birtakım noktalar konulmuştur. *Fenerliler*'de olduğu gibi [20]. Yahut da grekçe bir ses için mevcut ikinci çeşit işaretlerinden birini, türkçede mevcut ikinci çeşit bir ses mukabili kullanmışlardır : türkçedeki *ı* için *N*, *d* için de -yalnız grekçede ayrı kıymeti olan - peltek *s* harfleri gibi. Daha sonraki, en yeni metinler ise, büsbütün ileri gitmişler ve türkçenin arap harfleriyle olan imlâsındaki hususiyetleri muhafaza etmişlerdir.

Bundan sonra müellif, G e n n e d i o s metnindeki transkripsiyon hususiyetlerini mütalâaya girişerek, bunlarda kullanılan harflerin fonetik kıymetlerini birer birer tesbit ediyor [21].

Yeni grekçenin ses kıymetleri hakkında en esaslı menba olmak üzere de *A. Thumb*'ın klâsik eserini gösteriyor [22].

Bundan sonra da asıl metin ve tercümesi başlıyor. Bu metin 20 parçadan ibarettir. On sayfelik macarca tercümesi de kitabta 8 sayfelik bir yer işgal etmektedir. Bunlara beş sayfe kadar tutan notlar ilâve edilmiştir. En nihayet asıl metnin *lisanî tarifi* veya *deskriptiv grameri* geliyor. Bu da tam 50 sayfalık bir tetkik teşkil etmektedir.

Tetkikin sonunda ayrıca 16 sayfelik bir indeks bulunmaktadır ki

---

[20] *Pröhle V. Keleti Szemle (KSz).* XII. 214 - 216.

[21] S. 149-156. s. 156 - 166; 167. 174; 179-229

[22] A. Thumb. *Handbuch der neugriechischen Volkssprache. Strassburg.* 1910. s. 1-26.

metnin içindeki bütün kelimelerin okunuş ve mânalarının, yazmalarda bulundukları yerleri, varak ve satırlariyle göstermektedir.

Kitabın asıl ruhunu teşkil eden ve fakat daha ziyade dil tarihçilerini alâkalandıran asıl metin ve gramer kısmının hülâsa ve tetkikini burada bir tarafa bırakarak, sadece metnin bugünkü yazımıza nakliyle iktifa eder ve değerli müellif türkoloji âlemine böyle sağlam bir eser hediye etmiş olması dolayısile, özden teşekkür ve tebriklerimizi sunarız.

I. (1)

174 v. 17 — 175 r.6 [23]

« İtikadumuz bunun üzerinedür kim Allah [24] vardur, hâliki cümle mevcudattur kim yoktan var eyledi. Ne cisimdür ne cismanîdür; haydur, akıl gibi ve hem akıldur; akla benzemez; kâmil ve mükemmil. Alîm, bâsıt, kadim, bilânihaye. Âlem içündür, dışındadur, lâmekândur; her yerde hazırdur. İşbu zikrolunan sıfatlar Allaha mahsustur. Bunlarla mahlûkattan mümtaz olur, dahi neki bunlara benzer varsa.

(2)

175 r. 16 — 175 v. 7

Yâni alimdür ve halimdür, gerçektür; Ve gerçek kendidür. Nekadar haslet varsa mahlûknda taksim olunmuş, mecmuu âli mertebe ile kendinide mevcuddur. İşte bu zikrolunan hasletler mahlûkunda da vardır. Zira kim mahlûkuna dahi virür. Görmezmisün, kendi halîm olduğu içün mahlûkunda dahi hilim vardur; alimdür, mahlûkunda ilim vardur, sadıktur mahlûkunda sıdık vardur. Dahi nekim bunlara benzer varsa. İllâ bu kadar vardur kim barîde ol hasletler zatîdür, mahlûkuna andandur.

II. (3)

(175 v. 18 — 176 r. 9)

Yâni itikadumuz bunun üzerinedür kim barîde üç sıfat vardur. Gayri sıfatlarun mebdei ve madeni gibidür Ve bu üç sıfatla haydur, hayatı gayrimer'î ile. Âlemi yaratmazdan öndün dahi. Ve âlemi dahi bu üçi ile yaratdı. Ve âlem içinde harekât ve sekenât bu üçüyledür. Eyle olsa, bu üç sıfata üç mahiyet (burası çizilmiştir) ve üç suret diyü tesmiye iderüz. Şunun içinkim işbu sıfat ayırmaz ol bir hakikatını barînün. Bunun için işbu üç sıfatla, bir Allahtur, üç değül.

---

[23] 174 üncü varakın 1 — 16 ıncı satırları "Pek âlim, hâkîm ve muhterem Patrik Gennadios'un Emir Sultan Mehmet tarafından vaki olan sual üzerine Hıristiyan dinine dair kaleme almış olduğu metnin kâtip Mahmut Çelebi'nin babası Karaferyeli Kadı Ahmet tarafından türkçeye tercümesi„ olduğunu bildiren grekçe kayıtlerdir.

[24] Metinde has isimler v. s. küçük harfle yazılmıştır (R.Ö).

III. (4)
(167 v. 17 — 177 v. 10)

Yâni itikadumuz bunun üzerinedür kim, barîden zahir olur nutuk ve iradet, nitekim otdan hararet ve şule; eğerçikim otun hararet mütehar - rir [25] ve şulesi vardur. Hem de mevcudiyle hararet ve şule gönderür. Bi - aynihi kâinat yoğiken dahi nutkı ve iradesi barinün kadim, evvel idi. (Bu- rada bir iki cümle eksikler vardır) .Ol üç kim dirüz : akıl ve nutuk ve iradet. Bu üçe biz Tanrı dirüz. Nitekim Âdemün canında aklı ve nutuk aklı ve iradet aklı vardur. Eyle olsa, ol üçü, canun hakikatına nazaran bir candur ve hem giru barinün nutkuna İlmullah ve Kudretullah ve İbnullah diyü ve hem giru barinün nutkuna İlmullah ve Kudretullah ve İbnullah Netekim Âdemden doğana İbni Âdem dirüz ve netekim Âdemün fikrine ruhdan mütevellit oldu (deriz); ve dahi nurı İradetullah ve Ruhü Kudsî ve Muhabbetullah deyü tesmiye iderüz ve dahi akla Eb dirüz; zirakim akıl kimseden doğmadı. Nutuk ve iradet bundan doğar ve dahi eytürüz kim ba- rinün marifeti heman mahlûkunun hakikatını bilmek içün değüldür, belki kendünün hakikatını dahi yigrek bilür ve anlar, niteliksüz kendünün haki - katun taakkul ittiği içün. Anın içün nutku vardur ve ilmi vardur. Ol ilmi ile ebedî hakikatini anlar ve bilür. Zira heman (bu edatın burada yeri an - laşılmıyor) ve dahi dirüz kim heman mahlûkını sever ve diler değüldür, belki kendüni dahi yigrek sever ve diler. Onun içün nutku ve ruhi kudsi daim haktan gelir ve ebedî kendiyledür. O sebepten bariye bir Allah derüz.

IV. (5)
(178 r. 12 — 178 v. 12)

İtikadumuz şunun üzerinedür: barî nutkiyle ve ilmiyle ve kudretiyle âlemi yarattı ve hem ruhu kudsiyle kim kendünü ahseni ihtiyari ve muhab- betidür, anunla tahiyye ider ve hem kadirdür ve tahrik eder âlem içinde. Herşeyi Allahtan ve kendi hassasına göre ve dahi anın içün (?). İnanırız kim ol vaktın kim Allah tebâreke ve taâlâ diledi kendünün kemali şefka - tinden, döndürmek içün Âdemleri Şeytan itmaından ve putperestlikden. Zirakim Benî İsrâil, kavmi barînün birliğüne ve Musâ'nun kitabına itikat ederler inanırlardı. Anlardan gayri âdemler kim yer yüzündeki var idi, Allaha itikat itmezlerdi, belki mahlûkına taparlardı. Put bigi, ay bigi, gün bigi. Çok Tanrıya taparlardı. Bir gerçek Tanrıya tapmazlardı. Şeytan mağ- latasına, nefisleri havasına uyarlardı. Allah emrine imtisal idüb Musâ Ki- tabına inanmazlardı.

---

[25] Müellif burasını halledememiştir. Ben - Otun - yani ateşin - hararetı "mütehhirdir suretinde dur gulanabileceğini sanıyorum (R. Ö.)

VI. (6)
(179 v. 1 — 180 r. 12)

Anun içün Âdem suretinde nutukla ve ruhi kudsî ile bunları irşad eyledi. Bundan ötürü nutku barî Âdem suretini kisveledi, Âdem gibi; âdemlerle müsahabet etti; nutukla, ilimle âlemde irşad idüb fasid itikadlarını ibtal eyleye, Allahun vahdaniyetine itikat ederler, İsâ gösterdiği bigi. Ve hem Âdem gibi âlemde amel idüb ilim ile irşadını tekmil eyleye deyü ve islâh ide kendi ihtiyarı üzre. Zira mümkün değüldür kim bir kişi cemii âlemi haktın yana döndüre. Öyle olduğu içün ol padişahı âlemi ezel, kadiri kayyum nutku ile, gerçeği kudsî mübarekde andı [26] ve hem ol ruhü kudsi ile Havariyyunu münevver eyledi ve kuvvetlendirdi. Ol gerçeği cemi'i âleme anmak içün. Ve hem ölümünden korkmayıp gerçeğin muhabbeti ve âmirün emri muhabbetinden ötürü ve âlemi dalâletten kurtarmakdan ötürü. Ve dahi İsa gibi kendi ihtiyariyle, âdemlik suretiyle, öldüğü gibi ölmek içün; mahlûkatı Hazreti Bâriye yetişdirmek içün. Öyle itikad iderüz biz, ol bir Allah bu üçiyle hep İbix, Ruh, Kudüs ile irşad eyledi (Burada bir cümle eksiktir). Rabbümüz İsa kendü gerçek olduğu içün, itikat ederiz kim irşadı dahi gerçekdür. Şakirtleri dahi anunla irşad eyledi-ler. Dahi ahseni re'yile (?) anlaruz. Biz dahi ilim kuvvetiyle.

V. (7)
(180 r. 18 — 180 v. 4)

Yâni itikadumuz bunun üzerinedür kim, Allah sözü ve âdemlik, anın gibi âdemlik ki nutku varmış (ve) Allah sözü anı kisveldi : İsâdur. İsânun hayati cismânisi âdem hayatı, veliler hayatı gibidür. Dahi Allah evin (anlaşılamıyor, aslında *aynamis* var) ilmi küllî ve mucizeleri kuvveti ilâhîdür.

VI. (8)
(181 r. 9 — 181 v. 10)

Yâni itikadumuz bunun üzerinedür kim, Allah sözü ve âdemlik, anın bir şahsa nazir bir âdem oldu. Biaynihi barînun nutku tahlisi bir taraftan ve bir taraftan ruh ile cismi, İsâ ibni Meryem sureti İsâ oldu ve nitekim cismi daim âdemde iki hakikat idi, her biri Allah idi, hakikatli hakikatiyle birbirinden ayrı idi, ne hod ol nutku ilâhî cesedi İsa oldu, anasır gibi ve ne hod can oldu ve ne hod İsanın kanı ve canı nutku ilâhî oldu. Evet [27] daim (burada bir iki yarım cümle eksik) hemçün nutkı ilâhî

[26] Tecelli ve ifşa etti manasınadır. Vambéry, *Altosmanisch*. (*K.* T)

[27] Belki mânâsınadır (R. Ö)

nutkı ilâhî ve âdemlik, âdemlik (burada iki cümle eksik) ve dahi her nesne kim barîdedür ve andandur, hakikati barîdür. Zirakim barîde arizi değüldür; zatîdür. Anun için barînün nutkı tahlisine bârî der ve inanırız; zira bu nutkı barî İsâ'da olduğu için, İsâ'ya tanrı ve âdem dirüz. Âdem tesmiye olundu ruh ile cesede nazar; İsmi Bariye tesmiye olundu, barînün nutkı tahlisine nazar.

VII. (9)

(181 v. 18 — 182 r. 6)

Yâni itikadumuz bunun üzerinedür kim nutkı barî idi ve dünyada idi ve gökte idi ve yerde idi ve barîde idi ve barî atasında idi. Zira nutkı barî lâmekândur. Nitekim bunu doğuran barî lâmekândur, kudreti dahi lâ - mekândur. İllâ bu kadar vardur kim barîde ayrıksı cihetledür ve İsâ'da ay - rıksı ve âlemde ayrıksı cihetledür :

VIII. (10)

(182 r. 20 — 182 v. 15)

Yâni itikadumuz bunun üzerinedür kim, şu vakıt ki barî kemali hilminden ve bahşâyişinden mahlûkatından birine atâ ide, bu atâdan kendü için noksan gelmez, belki dahi kemal bulur. Zira kim mahlûkundaki kemalden kendi azameti zahir olur. (bir cümle eksik) ol mikdar Allahın ilmi ve kemâli zâhir olur. Ve dahi bunun için kim Allahun şefkatini ve merhameti barî cem'i kemaliyle İsâ'ya geldiği için, bundan öndün gelen peygamberlere alâkaderi merâtib geldüğünde hasıl olandan. İsâ'ya gelicek, mahlûkunda şefkatullah ve merhametullah dahi ziyade oldu.

IX. (11)

(185 r. 5 — 185 r. 11)

Yâni itikadumuz bunun üzerinedür. İsâ çarmıh oldu ve öldü, kendi ihtiyariyle; çok türlü faidelerden ötürü (bir yarım cümle eksik). İş - bunlar âdemliğe nazardur. Yani bârinün sözü' (ne) cürmiyle ölür ve ne ölür ve ne girü hayat bulur. Evet, kendi ihyayi mevat itti, hem kendi kisvelediği cismi ihya ittiği gibi.

X.

(183 r. 11 — 183 r. 13)

[Burada asıl metinde = pistevome = itikadumuz budur ki] ve hem nurı hayat bulduktan sonra, göğe su'ud eyledi. Geri yere enüp hâkim olsa gerek.

XI. (12)

(185 v. 8 — 184 r. 1)

Yâni itikadumuz bunun üzerinedür kim âdemlerin ruhı ölmez. Zira anlarun tenleri geri hayat bulacaktur; hayatı ebedî ile zahmetsüz, münevver, hafif, yimeden, içmeden beri olalar, ve kisveden, bilcümle nefsanî arzulardan beri olalar. Şol ervah kim hayriameller kılmışlar idi ve itikatlarında halel olmamışdı, anlar Cennete gireler. Şunlar kim günah işledi ve günahlarında musir oldular, israrı üzre geldiler, anlar madeni [28] olacakdur. Cennet gökte ve Cehennem yerde. Ve veliler oldur kim bundan taklit ile bildikleri esrarullahı anda muayene (ile) göreler.

XII. (13)

(184 r. 7 — 184 r. 11)

Yâni nutkı barî cesedi İsâ'yı kisvelediğine hikmet nedür diyü istifsar olursa muhkem cevaba kadiriz. Ol cevablardan gayri yedi türlü hüccetimiz vardur kim bu dinün hakikatına şahittür :

(14)

(185 v. 1 — 185 v. 9)

Yâni evvelki hüccet oldur ki, Benî İsrail kavmi peygamberleri kim, biz de anları tasdiklerüz, İsâ için her ne kim işledi ve kendiyle vakı' oldu cemisi'ni didiler ve şakirdleri kim Havariyyundur, anlarun işlediğini ve onlara vakı' olanın (burada iki cümle eksik) âli tâzimat ile İsâ'nun menakıbına didüğümüz gibi şahadet kıldılar, şahadetleri gerçek idiğin istifsâr olunursa cevaba kadiriz :

(15)

(185 v. 14 — 185 v. 18)

Yâni ikinci hüccet oldur kim, ne kadar dinümize müteallik kitaplarumuz varsa biribine muhalif değül. Zira kim me'hazleri bir idi kim barî idi. Eğer öyle olmaya idi birbirine muhalif ola idi :

(16)

(185 r. 4 — 185 r. 12)

Yâni üçüncü hüccet oldur kim, işbu din yeni ve aceb din idi. Rahmet ve mehabbet birle ol putperestler ve ateşperestler heryerde kabul eylediler. Çok zahmet ve çok meşekkat çekiben; hemen cahilleri bu dine iman getirmedi, belki âlimleri ve akıllıları dahi yegrek itikat eylediler. Bununla ol batıl din fasid oldu :

---

[28] Cehennemlik manasına geldiği anlaşılıyor.

(17)
(185 r. 18 — 185 v. 2)

Dördinci hüccet oldur. Bu din içinde, vecihden muhalif nesne yoktur, *mübteda*'ı nefsânî değüldür, *mübteda*'ı ruhânîdür, bir tariki müstakimdür kim ruhlarımızı merhametullah ve hayatı ebediye iletür :

(18)
(185 v. 8 — 185 v. 14)

Yâni beşinci hüccet oldur kim, şunlar kim işbu dini kabul kıldılar, bunun üzerine sabit oldular ve hayriamel işlediler, mertebe hasıl kıldılar, hem çok mucize işler işlediler, İsa adıyle. Bu böyle olmazdı, eğer bu din hak olmayaydı :

(19)
(185 v. 17 — 185 v. 19)

Yâni altıncı hüccet oldur, her kimse kim işbu dinin aleyhisine mastuh (anlaşılamıyor) ola, cevaba kadiriz :

(20)
(186 r. 9 — 186 r. 20)

Yâni yedinci hüccet oldur. Üçyüz onsekiz yıl işbu dinin iptaline mukatele ile, muharebe ile, mücadele ile ol zamanun padişahları kim, çok tanrıya ve putlara taparlardı, mastuh (?) olup iptal idemediler, belki kuvvet buldu âlemde, ta şimdiye değin. Eğer Allahun rizâsı eyle olmayaydı, böyle olmazdı (bir satır eksik). Yâni öyle diriz biz dinimüz babında, ihtisar idiben (bir satır eksik) temmet tamam oldu.

MAKBER'DE LEYLA VE MECNUN İLE HÜSÜN VE AŞK TESİRLERİ

FEVZİYE ABDULLAH

II.

Makber üzerinde Hüsün ve Aşk'ın tesiri

XVIII inci asrın son yarısında yaşamış olan Şeyh Galib'in, Hüsün ve Aşk adlı mesnevisi, Fuzûli'nin, Leylâ ve Mecnun'u tesirinde kalarak yazılmış bir hikâye, telif bir mesnevî, Divan edebiyatının bir son şaheseri gibidir.

Hüsün ve Aşk'ın, Lelyâ ve Mecnun derecesinde olmamakla beraber, Makber üzerinde bir tesir yapmış olduğu, her iki eserin mukayesesinden anlaşılmaktadır. Şu kadar var ki ekseriya, Makber ile Hüsün ve Aşk'daki benzeyen noktalar, netice itibarile Fuzûli'de mevcuttur. Biz -Leylâ ve Mecnun'un, Hüsün ve Aşk üzerindeki tesiri ayrı bir mevzu teşkil edeceğinden-, bundan önceki bahiste, Leylâ ve Mecnun ile Makber'in müşterek cephelerini tesbite çalıştığımızdan, burada, Fuzûli'nin eserini bir yana bırakarak, sadece Makber ile Hüsün ve Aşk üzerinde duracağız.

Hüsün ve Aşk ta mevzu bakımından, Leylâ ve Mecnun gibi, Makber'e benzemez, bunu anlatabilmek için, vakanın kısaca, ana hatlarının çizilmesini faydalı buluyoruz :

« Bir gece, Arab kabilelerinden birinde Hüsün adlı bir kız, Aşk ismi verilen bir erkek doğar. Kabilenin büyükleri toplanarak, bunları birbirlerine nişanlarlar. Çocuklar, biraz büyüyünce, Mekteb-i Edeb (Edeb Mektebine) giderler. Hocaları Monla-yi Cünûn'dur. Aşk'ı seven Hüsün, kendisinin sevilip sevilmediği hususunda bir endişe içindedir. Nüzhetgâh-ı Mânâ denilen bir bahçede Havz-ı Feyz'in etrafında gezerler. Suhan, o bahçenin sahibi, Hüsün ile Aşk'ın anlaşmalarına yardım ederse de, o diyarda sözü geçen bir kahraman sayılan Hayret, konuşmalarına engel olur. Fakat Hüsün ile Aşk, Suhan delâleti ile mektuplaşmaktadırlar. Hüsün'ün, İsmet adlı bir dadısı, Aşk'ın Gayret adını taşıyan bir lalası vardır. Aşk, Gayret'in yardımı ile kabileden Hüsün'ü ister. Kabile razı olur, fakat bir şartla : Aşk'ın, Kalb Diyarı'nı elde etmesi, zabtetmesi lâzımdır. Kalb Diyarı, binbir güçlük içinde erişilebilecek bir yerdir. Aşk, birçok zorluklara karşı koyduktan sonra, Kalb Diyarı'nı elde eder ve Hüsün'e erişir ».

Görülüyor ki Makber, mevzu itibarile, yukarıda söylediğimiz gibi, hiç bir zaman Hüsün ve Aşk'a benzemiyor. Yalnız, her iki eserin, aynı vezinle yazılarak, şekil bakımından da az çok benzemesi, ıztırabların ifade ediliş tarzı, duaların kabul edilmemesi, şikâyetler, Hâlik'a hitabeler, mutasavvifâne beytler, bazı teşbihler birbirine oldukça yakındır :

Aşk, Hüsnü bulmak için birçok dertlere katlanır. Bunlara sebep olan Hüsün, ona, arasıra bir yabancı, bir düşman gibi görünür :

Ben kaldım esir - i derd - i hicrân — Ağyâr ile yâr - ı cân - ü çânân [3]

Ben hasta - 'i hicr yâr biderd — Müşkül bu ki gamküsâr biderd
(Hüsün ve Aşk, s: 81)

mısraları bu şikâyetleri gösterir. Hâmid'de de bazan yâr olmıyan, bırakıp giden vefasız bir sevgili vardır :

Herşey oluyor gözümde ağyâr — Yârım bana çünkü olmuyor yâr
(Makber, s: 31)

Aşk'ın duyduklarını Hüsün'de duymaktadır, ona yazdığı bir mektupta,

Gerçe gam - ı dil beyân olunmaz — Âteş gibidir nihân olunmaz
(H. A: 109)

beytleri vardır. Hâmid'in de ölüm acısı karşısındaki derdinin az çok yukarıdakine benzer bir şekilde,

Bir tarz - ı beyanla anlaşılmaz — Feryâd - ü figanla anlaşılmaz
(M: 109)

mısralarile ifade edildiğini görüyoruz.

Aşk, ne yapacağını, kimden kime şikâyet edeceğini bilmez, ve

Kaldım yalınız başımda sevdâ — Kimden kime edem âh - ü şekvâ
(H. A: 81)

Hâmid'de aynı haleti ruhiye içinde olduğu zaman,

Bilmen kime eyleyim taza'rru — Bilmem kime eyleyim tekaza
(M : III)

Kimden kime etmeli şikâyet — Bu müşküle kim verir nihâyet
(M : 61)

mısralarını söyler. Böyle zamanlarda sevgili, zulmette, karanlıkta kalan bir güneşe benzetilmektedir :

Bir âh ile kaldırıb nikabın — Zulmette görürdü âfitâbın
(H. A: 27)

Ey nûruna zıl tutan nikabı

Gördüm yere düşmüş âfitabı	Ben anlayamam bu inkılâbı
Tâkib ederim zalâm içinde	Bilmem kime etdiğim hitabı

(M: 111)

Burada, teşbih, ifade ediş tarzı aynı olmakla beraber, Hâmid'in mısra - larını, Galib'e nazaran daha kuvvetli buluyoruz.

Hüsün'e erişmek için, Kalb Diyarı'nın yollarında, birçok ıztırablara uğrayan Aşk, bunları bir aralık, kendisini görmiye gelen Suhan'a anlatır :

Kâm adlı bu çarhtan gedâlar	Ferdâlara kaldı âşinâlar
Durmaz mı o ahdler vefâlar	Geçmez mi bu etdiğim du'alar

(H. A: 165)

diye içini döker, buna,

Kâr etmedi verdiğim devâlar	Geçti yere ettiğim duâlar

(M: 34)

şeklinde, Hâmid'de de rastlıyoruz. Iztırabları, son dereceye varınca, Aşk, Tanrısına yalvarmaya başlar :

Ey Hâlık ı ins - ü cân rahmet	Yok bende tuvan amân rahmet

(H. A: 64)

gibi mısralar, Leylâ ve Mecnun'da da olmakla beraber, Hâmid, burada Fu - zûli'den ziyade, Şeyh Galib'e yaklaşmaktadır :

Elverdi gam - ü melâl rahmet	Geldi serime kelâl rahmet
Gufrân buyur adâlet eyle	Ey Hâlik - i Zülcelâl rahmet

(M: 54)

Yukarıda, Hüsün ve Aşk'ın, Leylâ ve Mecnun tesirinde yazılan bir eser olduğunu söylemiştik.

Haşâ demen iştiyak gitsün	Artsun o sefâ fırâk gitsün
Mest ide beni o câm - ı bâkî	Efzûn ede vasl - ı iştiyakı
Bîmâr - ı gam - ü recâ - yi derdim	Çoktan beri âşinâ - yi derdim

(H. A: 79)

parçalarile, Hâmid'in,

Yok yok edeyim figan - ı hasret	Hem hasrete olmasun medârı

(M: 31)

Etdinse binâ - yi ins - i virân	Hicrânına bâri verme pâyân

(M: 26)

yollu şiirleri, ıztırabın verdiği hazzı duyurmaktadır. Fakat bu tarz beytleri, Galib'in Hâmid'e değil, Fuzûli'nin, Galib ve Hâmid'e tesirleri diye göster - mek, daha doğru olacaktır.

Hüsün ve Aşk, tasavvufî mahiyette bir eserdir. Gerek Hüsün, gerek Aşk ayrı ayrı varlıklar değildirler. Buradaki Aşk, ilâhî aşkı, Hüsün ise hüsnü mutlak'ı temsil etmektedir. Esasen eserde geçen bütün şahsiyetler, birer senbolden ibarettirler,

Efkâra göre verir teselli	Mirâta göre eder tecelli

(*H. A: 32*)

allahlaşmış bir sevgiliyi anlatır. Makber'de de ölen sevgili, arasıra ilâhî bir renge boyanır :

Sen etmez iken bugün tecellî	Ben bîkese kim verir tesellî

(*M. 75*)

Mâziyi anış ne hoş tesellî	Bir katrada nûr eder tecellî

(*M. 101*

Hüsün, dertlerini söylemekle, kimseye duyuramıyacağını, bundan bir fayda hasıl olamıyacağını anlıyor :

Kan yutayım etmeyim anı fâş	El yâreme olmasun nemek pâş
Yansun gamına bu cân bîbâk	Tek gamzesi olmasun zehirnâk
Menbâd olayım sükûta mûtâd	Ölsem dahi nâmın etme-em yâd

(*H. A: 48*)

Iztırablardan, şikâyetlerden, feryatlardan ve birçok perişan hislerden fikirlerden sonra, Hâmid, eserini,

Bu âh ki candan eyleyor cûş	Artık anı kendim eyleyem gûş
Medfen edeyim anâ cihânı	Fevkımde tavâf ede revânı
Artık kalayım sükût içinde	Fikretmek için o yar-ı cânı

(*M. 116*)

mısralarile, sükûtu tercih ederek bitiriyor.

Makber'de, gerek Leylâ ve Mecnun, gerek Hüsün ve Aşk'ın tesirini gösterebilmek için aldığımız misâllerden sonra, bu tesirin derecesi üzerinde söz söylemiye lüzum görmüyoruz.

Makber'in en güzel mısraları, Fuzûli ve Şeyh Galib'de de, bazan hemen hemen aynı, bazan, az çok benzer bir tarzda bulunduğuna göre, eserde, Hâmid'in şahsiyetini gösteren parçalar oldukça az bir yekûn tutmaktadır. Bize öyle geliyor ki, Hâmid'e Makber'i yazdıran şey, kaybedilen bir sevgilinin yokluğundan doğan acı değildir.. Esasen Hâmid'in şahsiyetini gösterdiği mısraları, diğer eserlerinde de bulabiliyoruz ki bu parçaları, Makber'i yazdırtan muayyen hâdise için almak doğru olmıyacaktır. Sevgilinin ölümü hâdisesi, belki, yukarıda bahsettiğimiz iki büyük Türk şairinin, bilhassa Fuzûli'nin tesirni, dile getirmek için bir yol açmış olabilir ve bu yolun sonu, Makber'e varmaktadır.

DEDE KORKUD KİTABINDAKİ BAZI MOTİFLERE VE KELİMELERE AİT NOTLAR

III

Dede Korkut hikâyelerinden, Türk dünyasında en yaygın olanı « Bay Böre Bek oğlu Bamsı Beyrek » hikâyesidir (s. 38-67). Karakalpaklar'ın ve Kazak - kırgızların *Alpamıs* yahut *Alpamsı*, Başkurtlar'ın *Alpamış* yahut *Alpamşa* [1] adlı hikâyeleri, Dede Korkut'daki *Bamsı Beyrek* hikâyesinin coğrafi mıntakalara, o veya bu kabilenin yabancı komşu kavimlerle mücadelelerine ait sakladıkları hatıralara göre işlenmiş varyantlarıdır.

Bu hikâyenin Özbekler'de de diğer bir varyantının söylendiğini Gazi Âlem'in « *Alpamış Destanı* » adlı makalesinden [2] ve Mironof'un Orta Asya musıki kültürüne dair yazdığı eserden [3] öğreniyoruz.

Dede Korkut hikâyelerinin ayrı ayrı motiflerini, biz bütün Türk destanlarında bulabiliriz. Bunlardan bazıları Altay - Yenisey, Kırgız - Kazak ve Nogay destanlarında klişe halinde tekrarlanır. Meselâ, Dede Korkut'un kahramanı Salur Kazanın rüyasile (« *Kargı gibi kara saçım uzanır gö - rüm, uzanup ta gözümü örter görüm, bilegimden on parmağımı kande gö - rüm.* » s. 25) Kazak - kırgızların Er Sayın destanındaki Ayu Bike'nin rü - yası (« *ben bugün bir düş gördüm, saçlarımın omuzlarımda yayıldığını süslü tırnaklarımı kana boyanmış gör- düm* » [4] aynıdır. Fakat Bamsı Beyrek hikâyesi yalnız motiflerinin benzeyişile değil, bütün münderecatı ve kahramanlarının adlarile hattâ hikâyenin adiyle birbirinden çok uzakta yaşayan Türk boylarında söyleniyor. « Alpamşa », « Alpamsı » ve «Alpams» adları « Alp + bamsı » adının, fone - tik değişimle, muhtelif telâffuzlerın - dan başka birşey olmadığı aşikârdır.

*

Dede Korkut'daki *Bamsı Böyrek* hikâyesinin bir varyantı olan Kara -

[1] A. Vildan. *Türk kavimlerinin edebiyatına dair tetkikler* ["*Başkurt Aymağı*„ 1926, No 2, s. 17].

[2] " *Bilim Ocağı* „ 1923, No. 2, sah. 37 - 59.

[3] Miranof. *Obzor muzik. Kültur özbekov...* Semerkand, 1931 sah. 15.

[4] Rodloff. *Proben, III*, s. 203 (text). Profesör A. Samayloviç *Bamsı Beyrek* hikâyesini Türkmen özbeklerin *Bozoğlan Yusuf Ahmet* hikâyesile karşılaştırmıştır.[*Türkmen edebiyatı tarihi* s. 152 - 157].

kalpak rivayeti ilk defa Divay oğlu Abu Bekir tarafından 1902 de *Sırderya eyaleti istatistiği için materyallar mecmuası*'nın Xuncu cildinde Taş - kend'de basıldı [5]. Bu rivayet Karakalpak sazşairi Ciye Murad Bahşı tarafından söylenmiştir. Aynı eserin Kazak - kırgızcası 1922 de *Batırlar* külliyatı serisinin altıncı kitabı olarak Taşkend'de basıldı. Bu iki eser münderecat itibarile birbirinin aynıdır, aradaki fark ancak lehçededir.

Bu rivayet şöyle başlar :

« Eski zamanda Cideli Baysun denilen ilde meşhur iki zengin vardı, birinin adı *Bay Börü* (Karakalpak rivayetinde: *Bay Böre Bek*) ve ikincisinin adı *Bay Sarı* (Dede Korkut'da *Bay Can*) idi. Her ikisinin de evlâdı yoktu .... »

Biz bu rivayetlerin her ikisini de Karakalpak rivayeti olarak kabul ediyoruz. Hakiki Kazak - kırgız rivayeti ise Şeyhülislâm oğlu Yusuf Bek'in neşrettiği Alpamış destanıdır (ikinci tabı Kazan, 1910). Bu rivayet şöyle başlar :

« Eski zamanda Cideli Baysun de - nilen yerde, Koñrat denilen ilde Bay Börü Bek ve Bay Sarı Bay adlı iki zengin vardı .... »

Bu rivayetlerde Bay Böre Bek'in vatanı olarak Cideli Baysun (şarki Buhara) un gösterilmesi dikkate değer..

Sultan Sencer'e karşı isyan eden ve onu esir alan Oğuzların da merkezi, şarki Buhara'da bulunuyordu. Kazak-kırgız rivayetindeki *Koñrat* bugünkü Özbek ve Kırgızlarda bir kabile olan *Konrat* zannolunuyor. Fakat, benim fikrime göre, bu « Koñrat » Dede Korkut hikâyelerinde, bilhassa Bamsı Beyrek hikâyesinde, çok dea tekrar - lanan « Kongur at » (Salur Kazanın Konur atı) ın sonradan kabile adı olan « Konrat » a çevrilmesinden başka birşey değildir.

Karakalpak rivayeti Dede Korkut rivayetinden çok farklıdır. Hikâyenin sonu büsbütün başka bir şekil almış - tır. Fakat, oğuzcaya mahsus *gözay - dın, şölen, albayrak, savaşı* gibi kelime ve cümleler çoktur. Kahraman adlarından « Karacan » Dede Korkut'daki « Deli Karçar » ı hatırlatıyor.

Dede Korkut hikâyesine en yakın olan rivayet Yusuf Bek'in neşrettiği « Alpamsı » (Alp + bamsı) dır. Bu rivayetin hülâsası şudur : « Bay Böre Bek oğlu Alpamsı (yahut Alpa - mış) harba gidiyor. Yolda bir ak otağ (gerdek) de güzel kızla uyurken Kalmuklar tarafından esir edilerek zın - dana atılıyor. Kalmuk Hanının kızı Alpamış'a âşık oluyor.Uzun bir urganla onu zındandan çıkarıyor. Alpamış « Bay Çobar » (Anadolu rivayetlerindeki « Benli Boz ») isimli atına binip

[5] Bu esere dair P. K o m a r a v'un bir makalesi vardır. [*Türkestanskiye Vedomasti* 1902, No. 51 .

Kalmuklara saldırıyor ve mağlup ediyor.. Memleketine dönüyor. Yolda çobanlarına tesadüf ederek evinde olup bitenleri öğreniyor. Kölelerinden biri bunun yerine geçmiş, hemşirelerini hizmetçi yapmış, kadını güzel Barçınla evlenmek üzeredir. Düğün hazırlıkları yapılmaktadır. Bunu işiden Alpamış derhal bir kepenek giyip uzan kıyafetinde düğüne geldi. Güzel Barçın'ın bulunduğu çadıra gelip şiir söyledi. Bu çadırdan keke Bademca adlı bir kadın vardı. Kekeleyerek uzana şiirle cevap veriyor (Dede Korkut'da *Kısırca yenge* ve *Bogazce Fatma. s.* 62). Alpamış bu keke Bademca'yı taklit ederek (kekeleyerek) cevap veriyor ve bütün ayıplarını sayıp döküyor.

Hikâyenin sonu tıpkı Dede Korkut-daki gibi bitiyor. Hemşiresile görüşmesi, güzel Barçın'a kendini tanıtması hep Dede Korkut'daki gibidir.

*

Bamsı Beyrek'in nişanlısı Dede Korkut rivayetinde *Banı Çiçek*'dir. Karakalpak, Kırgız - Kazak ve Başkurt rivayetlerinde *Gül Barçın* yahut *Barçın Suluv*'dır. Abulgazi Hanın « Şecerei Terakime » sinde Barçın Suluv oğuzlarda beylik eden yedi kızın biri olarak gösterilmektedir. Barçın, *Karmış* Beyin kızı ve *Mamış* Beyin (Alp + Mamış ?) ın karısı idi [6].

ABDULKADİR İNAN

---

[6] Abulgazi, *Şecerei Trakime* Tumanskiy *Tercemesi* sah. 73; Türk Dil Kurumu neşri (metin) varak 45 b.

HALKEVLERİNDE GÖZE ÇARPAN ÇALIŞMALAR VE BELİREN DEĞERLER

Bu sefer de 206 Koldan

39 Halkevi daha açılıyor. 206 kışladan birden 100,000 kişilik bir gönüllü ordusu, memleketi yeni baştan ve manen fethe girişiyor.

206 Halkevinin 100,000 den fazla üyesinin Türkiye'nin en genç, en ülkülü, en verimli idealistler zümresi olduğunda kim şüphe edebilir. Gittikçe artan, gelişen, değerlenen böyle bir varlığın ve kurumun yorulmaz ve yılmaz mensupları olmak, halkevi çocuklarının en temiz ve en haklı gururudur. Evler, birbirlerini örnek alarak, birbirlerini imrendirecek çalışmalara girişerek, muhitlerinin en yararlı, en üstün ve kalabalığı en çok kendine çeken kurumları olmasını bileceklerdir.

Gündelik hayatın alelâde yorgunluklarından, hattâ kirlerinden kendi kabına sinmek arzusunu duyanlar, bu pasif kararlarından vaz geçerek halkevlerinin çatıları altına gelsinler; orada istedikleri, özledikleri hava vardır; bu havayı yaratmak kendi ellerindedir.

Program

Halkevlerindeki çalışmalar, rasgele gayretler olmaktan, arasıra ateşlenen birer hamiyet eseri sayılmaktan öteye geçmektedirler.

Halkevlerinde heyecana daima şuur lâhik olmakta; idealist bir ruhu harekete getirecek heyecanlı duygular, olgun bir mantıkı teşvik edecek esasiı düşüncelerle işlenmektedir. Halkevinde her şubenin ilk işi, önündeki çalışma devresi için bir proğram yapmak ve bunu bir uçdan tamamlamaya koyulmak, her ay yerine getirilmesi icabeden kısım tahakkuk etmeyince azap duymak, sebep araştırmak ve engelleri ortadan kaldırmaya girişmek olmalıdır.

Akla estikçe gösterilen gayret, bir evelkine, daha öncekilere eklenmez onları tamamlamazsa verimli olmuş sayılmaz; bir gösterişten ibaret kalır; bir hamle olmaktan öteye geçemez, bir iş görülmüş olmaz. Bu şekilde çalışma, tıpkı uzun zaman muhasarayı icap ettiren bir kaleyi şöyle bir zorlayıp çekilmekten ve akla geldikçe bu iğreti hamleyi bir defa daha tekrarlamaktan farksızdır; kuvveti toparlamak bakımından güzel fakat yıprandırmak bakımından zararlıdır bile.

Yıl dönümümüz yaklaşıyor; her ev, bir yaşına daha giriyor, bir iki çalışma alanına daha kavuşuyor; şartlar gittikçe kolaylaşıyor ve imkânlar artıyor. Yeni çalışma yılı için şimdiden

uzun ve etraflı düşünülürse esaslı proğramlar hazırlamak ve metodlu bir çalışmayı şimdiden sağlamak gerek.

Birçok evler, bu lüzumu duymak - tadırlar. İşte; buna güzel bir misâl olarak, Eminönü Halkevi Ar Şubesi - nin 1938 yılı için hazırladığı proğramı ele alabiliriz; bu şubenin musıki kolu faaliyetini iki yoldan yürütmeyi dü - şünmüş, koro ve orkestra kısımları için öğretici ve öğrenici üyeler ayırmıştır. Her kısım için çalışacak ve çalıştıracak kadrolar tesbit edilmiştir; beş - altı ay sonra Eminönü Halkevi - nin herhangi bir topluluğunda halk - tan yüzlerce kişinin iki ve dört sesli şarkılar üzerinde başarılı tegannilerine şahit olacağız demektir. Orkestra kısmında da eleman yetiştirmek üzere muhtelif musıki âletlerine göre beş kurs açılmıştır; her kurs için öğrenici ve öğreticiler bulunmuştur. Proğram bu ve buna benzer esaslı kararlar ve vazife taksimleri ile yakın bir gelecek için umudlu vaidler taşımaktadır.

Orjinal tedbirler

Halkevleri, her ay bir yeni ve güzel tedbirle büyüklerimizin ve matbuatı - mızın takdirlerini kazanmaktadırlar. Her halkevi kendi köşesinde, kendi imkânları nisbetinde, kendi muhitine göre, bir yeni ve faydalı tedbirle bir millî veya mahallî meselenin halli ve inkişafı yolunda ilk büyük ve güzel adımları atmakta bulunmuşdur. Bu ay içinde bu hükmümüze en uygun misâli, Beyoğlu Halkevi'nin (Kitap Segisi) teşebbüsünde bulduk.

Kitap okuma zevkini artırmaya, kitap satışını fazlalatmaya, kitaba rağ - beti teşvik etmeye çok elverişli olan bu teşebbüsün zaman zaman, mümkün oldukça, her halkevi tarafından tek - rarlanması çok yerinde bir hareket olacaktır. Her halkevi, zaman zaman kütüphanesinde ne kitaplar olduğunu muhitteki okuma meraklılarına bildirmiş olmak, okumanın en güzel ve en zevkli birşey olduğunu telkin etmek yolunda buna benzer kararlar alsa ve hamleler yapsa ne iyi olur. Geçen yıllarda Eskişehir Halkevi'nin (Kitap tanıtma gecesi) adıyle tertip ettiği her toplantı, her üyenin okuduğu, güzel ve faydalı bulduğu kitabı mevzu - unun bir hulâsası ve ana fikirlerinin kısa bir izahile diğer arkadaşlarına tavsiye ve takdim etmesi şeklinde ne lüzumlu ve isabetli bir hareket olu - yordu...

Halkevi mecmualarına toplu bir bakış

Halkevleri mecmualarının gün geç - tikçe sayıları artıyor. Bir çoklarının istenilen şekle yaklaşmakta olduğunu görerek seviniyoruz.

Bize mensup olduğu muhitin tari - hinden ve folklorundan değerli ve özlü haberler veren, halkevinin çalışmalarını gözönüne koyan, çevredeki istidatlardan müjdeler taşıyan, halk - evi gençliğinin iman ve heyecanını yaymak ve kökleştirmek için inanlı ve ateşli yazılar ihtiva eden her halkevi mecmuası, vazifesini tam ifa et - menin huzur ve gururunu duyabilir. Bu satırları yazarken yanıbaşımızda birbirinden olgun ve güzel dört mecmua, bu esaslı dört cepheyi de göz - önünde bulundurmuş ve içine almış oldukları için insanda her satırını ez-

berlercesine okumak arzusunu uyandırıyor: Uludağ, Türkakdeniz, İçel-Gediz.. Dördü de şimdiye kadar mühim bir neşriyat merkezi olmaktan uzak görülmüş birer yurd parçasında ve en mühim ve eski neşriyat merkezlerindeki eski ve yeni eşlerini kıskandıracak bir güzellikle çıkmaktadırlar; demek ki : halkevleri, Türk gençliğinden kabiliyetlerin bir araya gelerek, kaynaşıp gelişerek belirmesine en güzel çare, en mühim âmil olmak yolundadırlar.

Halkevi kitaplarından bir ikisi daha

Halkevleri çıkardıkları broşür ve kitaplarla da muhitlerinin birer hususiyetini tanıtmak bakımından çok faydalı olmaktadırlar. Meselâ elinize bir « Merzifon şairleri » kitabı geçmeden evvel, Merzifon gibi bir yurd köşesinde, yakın bir mazi içinde kaç değerli şairin yaşayıp göçtüğünü tahmin ederdiniz ? Bir, iki, nihayet 3 - 5 değil mi ? Halbuki işte Merzifon Halkevi'nin çalışkan ve değerli üyelerinden Vehbi Cem Aşkun'un neşrettiği bir kitap bize bu yurd parçasında birbiri ardısıra, birbirinden kuvvetli 10-15 şairin yetiştiğini haber veriyor ve en mazbut örneklerini bir arada toplamış bulunuyor.

« Denizli Halkevi köycüler komitesi köylerde » broşürü de bize hergün çalışmalarına ait yeni müjdeler aldığımız gayretli ve ülkülü bir halkevinin köylülerle nasıl içten ve devamlı bir temas temin etmiş olduklarını belirtiyor.

Bu broşürde hem geçen altı aya hem gelecek altı aya ait çalışma programını bir arada görmek, bu kadar metodlu ve nizamlı bir çalışmanın esaslı verimlerini öbür sayfalarda okuyabilmek, bir halkevi için en güzel bir zevk ve gurur vesilesi ....

Her halkevi mecmuası, istediğimiz gibi çıkmaktan henüz uzak bile olsa bize içinde bir yeni değerin müjdesini getiriyor.

Bir örnek Halkevi

Ankara Halkevi'nin verimli olmasını muhitinin ve elemanlarının müsaadesini gözönünde tutarak bir büyük, bir umulmaz hâdise imiş gibi bu yazılarımızda bahis mevzuu yapmıyoruz ama, bu halkevinin bu son aylarda o kadar candan, o kadar humalı, o kadar şuurlu ve metodlu çalışmalarına şahit olmuş bulunuyoruz ki; bunları da birkaç kelime ile tebarüz ettirmeden geçemeyeceğiz.

Ankara Halkevlileri, köylerde, kahvelerde, sahnelerde, her imkân ve fırsatta, her yerde, halka prensiplerimizden bir şeyler telkin etmek, halka biraz daha yakın ve yararlı olmak için her güzel ve verimli çareye baş vurmaktan geri durmamaktadırlar. Halkevi'nin genç hatipleri, şehrin büyük kahvelerini sık sık dolaşmakta, kısa filimler, özlü konuşmalarla birçok kahvelerin yeni baştan istediği telkin ve irşat hamlelerini yapabilmektedirler. Konserler, temsiller, konferanslar, birbirini kovalamaktadır. Ankara'da yalnızlıktan, birşey yapamamaktan, günlerinin hakkını verememekten bunalanlar ! Halkevine geliniz.

B. K. ÇAĞLAR

Halkevleri Neşriyatı

Son ay zarfında Halkevleri dergilerinden *Konya*'nın Ağustos, *19 Mayıs* (Samsun) un İkinciteşrin, *Ortayayla*(Sıvas) ın İkinciteşrin - Birincikânun, *Türk Akdenizin* (Antalya) Birincikânun, *Yeni Türk* (İstanbu Eminönü Halkevi) nin ve *Halk Bilgisi Haberleri* (Eminönü Halkevi) nin, *Uludağ*'ın İkincikânun sayılarını aldık.

19 Mayısın, bu son 24 üncü sayısı ile ikinci cildi tamamlanmıştır. Fihristine bakınca, ekseri yazıların konferanslardan veya şiirlerden ibaret olduğunu görüyoruz. Bunların da çoğu Samsun'da değil, muayyen bayramlarda, toplantılarda söylenmiş konferanslar olup, Samsun'la alâkası hemen hemen yok gibidir. Şiirlere gelince, mühim bir kısmı, diğer mecmualarda çıkan ve yine muayyen günler için söylenmiş olan yazılardır. Bu dergi, Halkevleri mecmuaları araarasında, Halkevleri gayesinden uzak kalan dergi er içinde sayılabilir.. Evvelce gerek umumî gerek hususî olarak yazdıklarımızı tekrarlamaktan vaz geçerken, derginin Samsun'u yaşatan hususiyetlerle, muntazaman çıkmasını temenni ettiğimiz üçüncü cildini, daha müterakkî olarak görmek isteriz.

Ortayayla'daki yazılar arasında *kış hakkında inanmalar* ve *Ruhsatî'den parçalar* faydalı olabilirdi. Fakat bunların nereden toplanıldığı - isim zikredilmeyor - belli olmadığı gibi, neşredilen koşmalar da şekil itibarile başka parçalarla karışmış ve birbirinden tefrik edilmiş değildir.

Yeni Türk, birkaç aydır mevzularını İstanbul'a hasretmekle temsil ettiği şehri yaşatmaya baş ayor demektir. Bu meyanda *İstanbul'un imarı, Osmanlı padişahları ve ecnebi hükümdarlar, İstanbul bibliyografyası* gibi yazıları gösterebiliriz. 19 uncu asır sazşairlerinden Âşık Gülzâri'nın ikinci Mahmut hakkındaki bir mersiyesi ve bir koşması, Âşık Emrah hakkındaki halk edebiyatına ait yazılardan başka şiirler, bir hikâye, gençlerin yazılarını muhtevi bir kısım da vardır.

Halk Bilgisi Haberleri de ismi derecesinde ehemmiyetlibir dergi sayılamaz. Neşredilen metinlerin çoğu basılmış parçalar olduğu - gibi gelecek sayılardan itibaren Halkevleri dergilerinin sazşairlerine ait çalışmalarının bibliyografyasını neşrederek, bu husustaki düşüncelerimizi daha sarih olarak anlatmıya çalışacağız-, masallar da hakikî mahiyetini kaybetmiş bir halde olup, aynen tesbit edilmediğinden bir kıymeti haiz olamaz. Bunlardan başka aruzla yazılmış gazeller de üç sayıdanberi basılıp durmakta - Ereğli şairleridir.

Uludağ'ın, kapak dahil üç formadan ibaret olan bu derginin ilk yazısını O r h a n Ş a i k G ö k y a y' ın kahramanlık edebiyatı başlıklı yazısı teşkil ediyor. Muharrir bu yazısında, edebiyatımızın bir boşluğunu teşkil eden kahramanlık hatıralarını yaşatan, bilhassa İstiklâlharbi'ni canlandıracak hatıraların tesbiti husuaundaki ihmalkârlığı yazmakla, işlenmesi lâzım gelen bir mevzua temas etmiş bulunuyor.

A . E l ö v e' nin *Tuyuğ* hakkındaki makalesinin sona erdiğini görüyoruz. Muharrir, divan edebiyatına Türklerin ilâve ettikleri bir şekil olan Tuyuğ'un, bundan önce malûm olduğu gibi aruz değil, hece ile yazıldığı üzerindeki fikirlerini yürütmektedir. Verilen birkaç misâlde dört mısradan ibaret bulunan bu şeklin, 7 — 4 olduğu ve yalnız üçüncü mısralarının 5 — 6 olduğunu kayd ediyorlar.Yalnız hüküm verirken,hece vezninin,her mısrada durakların altalta gelmesi şartı burada gözönüne alınmamıştır.

Diğer taraftan, gerek Ali Şir'in, gerek Nesimi'nin hece veznile şiir yazmamış olmaları da bu şeklin aruzla yazıldığını gösteren bir delil olmakla beraber, halk şairlerimizin Tuyuğ şeklinde yazmamaları da bu şeklin, Divan edebiyatına has bir tarz olduğunu gösteriyor demektir.

Bursaya ait araştırmalar arasında *Evliya Çelebiye nazaran Bursa,* Bursa'da yetişen şahsiyetlerden *Arabzade Abdurrauf* efendi(mahlası: *Selisî* ve *Baldır zade* diye de şöhret bulmuştur) hakkındaki yazılar vardır.

Leman Canatay'ın, *Evliya Çelebinin kendi eserine göre hayatı* başlıklı yazısı, bu mevzu etrafında göverilecek bir bilgi vermek, ve yine Orhan Şaik'ın Oguz destanından çıkarılmış 12 hikâyeden ibaret bulunan *Dede Korkut* kitabındaki *İç Oğuzun dış Oğuza isyanı ve Beyrek' in ölümü* hakkındaki hikâyevi, bugün anlayacağımız bir dille yazmış olması okuyuculara halk edebiyatı zevkını aşılamak bakımından faydalıdır.

N. R. Karatay, dokuzuncu sayının devamı olan yazısında, Kâtibî hakkında metinlerin 45 inci şiirle sona erdirdiğini görüyoruz. Bu şiirler, bundan evvelkilerde olduğu gibi bazıları basılmış olmayıp, hiç neşredilmeyen şiirlerdir. Muharrir taraf ndan ilâve edilen harfler veya okunamıyan kelimeler not halinde gösterilmekle metinlerin hususiyetleri değiştirilmemiş oluyor. Muharririn

Kaşların kirpiğin akın edersin

mısraındaki kelimeyi okurken şüpheli olduğunu ve eski harflerle اقن ا ترسن şeklinde olduğunu kaydediyor ki, bunun *Okun atarsın* tarzında okunması daha doğrudur. Bunlardan başka, İstanbul'un 19 uncu asırdaki vaziyetine dair, başı geçen sayılarda olan bir yazı, garp edebiyatından bir tercüme ve bir de şiir vardır.

Her sayısında, *Uludağ*'ın eskiye nazaran daha düzgün çıktığını görmekle olan memnuniyetlerimizi söyler ve derginin intizamının devamını, yazılanın daha ziyade Bursayı canlandıracak mahiyette olmasını da bekleriz.

Türk Akdeniz' deki eski yazılara ilâveten *Antalyada Çeltik ekimi, Antalya'da muz,* Antalyanın *Kekova* limanı *Antalya'dan Anamura doğru* başlıklı ve folklora ait halk meteoroleji-si hakkındaki yazılar ve Antalya'ya ait iki de güz 1 şiir vardır. İki ayda bir çıkan dergi, bu sayısıyle birinci cildi tamamlamış oluyor.. Fihriste bakınca, mevcut yazıların çoğu tarihî araştırmalardır. Faydalı yazılar neşreden bu derginin edebiyat ve diğer sahalara da ehemmiyet verdiğini gösteren yazıları, yeni cildinde bulacağımızı ümit ediyoruz. .

BİR OKUYUCUNUN NOTLARI

NAHİD SIRRI

Bir musikişinasın ölümü

Gabriel Fauré ile Claude Debussy' nin ölümlerinden beri Fransa'nın en büyük musikişinasları sayılan Maurice Ravel de öldü. 1875 de doğmuş olduğuna göre daha birçok eserler verebilecek sinde iken bir zamandan beri alil olduğunu, muntazaman ve sürüklene sürüklene gittiği konserleri dili sâmit lâkin gözleri yaşlı dinlediğini ve iradesi hükmetmek kudretini gaip ettiği için belki kafasının içinde yeni şaheserlerin ahenk ve velvelesini duyarken, dilinde ve ellerinde bunları yazmak veya yazdırmak kudretini bulmadığını fransız basını yazdı. Hatta neticesinde öldüğü cerrahî ameliyat ta bu halden kendisini kurtarmak için yapılmış. Eserleri arasında *İspanyol saatı* isimlisi en meşhurları bulunan ve şarktan ilham alarak bir de *Şeherazad* yazan Maurice Ravel, san'atının yüksekliği itibariyle elbette dahî Beethofen in üzerinde tek durduğu şahikadan çok uzakta ve aşagıda idi. Lâkin başının içinde canlanıp yükselen ulvî sadaları kalemi beyaz kâğıtlara naklederken sağır kulaklarının bunları ebediyen duymayacağını bilmiş olan alman dahi-ine, başında yaşayan sesleri müebbeden orada hapsetmeğe ve yok etmeğe tabiatın mahkûm ettiği fransız san'atkârı, bu belki öteninkinden daha kudretli ve derin ıztırabiyle yaklaşmış değil midir ?

Ankara tiyatrosu bahsine avdet

Geçen sayımızda verdiğimiz müjde tahakkuk etmiş ve Ankara şehir tiyatrosu temsillerine Halkevi sahnesinde başlamış bulunuyor. Bu ilk temsil, Raşit Rıza'nın trup'unda vaktile şahsan galiba iki def'a seyretmiş olduğum eski ve boş bir fransız vodvilidir ve Mahmud Yesari tarafından türkçeye adapte edilmiştir İlk günden tenkide girişmek arzusundan çok uzak kalarak itiraf edeceğim ki, tiyatromuzun repertuvarında, adı (Afacan) olan bu oyunun yer almasını kabul edebilirdim, fakat ilk oyun olarak karşıma çıkması beni pek te memnun etmedi. Gönül her halde temsillere daha kuvvetli, zekâ ve heyecana daha fazla hitap eden, daha düşündüren ve tekniği de mevzuu da daha yeni bir eserle başlanmasını isterdi. Bu noktayı itiraftan sonra bazı düşüncelerimi söylemek arzusundayım. Evvelemirde bir noktaya temas edelim. Acaba İstanbul'daki belediye tiyatrosunu doğrudan doğruya devlete maletmek, malederken de bu teşekkül haricinde kalmış kıymetli uzuvları, Raşıd Rıza ve Şadi başta olmak üzere herkesin bildiği ve sevdiği san'atkâ larımızı bu tiyatroya alarak bu tamamile geniş ve kudretli kadro sayesinde de Türkiye'nin üç büyük şehrinde, yani Ankara, İstanbul ve İzmir'de daimi temsiller verilmesini temin eylemek mümkün değil midi? Bu sayede İstanbul sahnesi falan piyeste Raşıt Rıza ve Şadi'yi temin ederken Ankara'nın diğer bir piyeste Ertugrul Muhsin'le Bedia'yı ve İzmir'in Neyyire Neyyir'le, Behzad'ı seyretmesi daima mümkün olacaktı ve hele Ankara ile İzmirdeki temsiller şimdilik haftada dört veya beşe münhasir kalınca bunu temin

hiç te gayrı mümkün birşey olmazdı ve bu pek kuvvetli ve mükemmel bir sahneye malik olurduk. Fakat tiyatroya okadar susamış bulunuyoruz ki, Raşıd Rıza ve arkadaşlarına malik olmakla da çok sevinir ve ötekileri yılda bir, birkaç gün görmeğe pekâla katlanırız. Ancak acaba bu yeni tiyatronun nizamnamesi yapılmış, bütün teşkilâtı kararlaştırılmış mıdır? Buna karşı belki de bu istical neden, hele zaman geçsin, tiyatro halka kendisini sevdirsin, kökleşsin, bu işin de sırası elbette gelir denecektir. Fakat bilmem ki böyle demek doğru ve haklı mıdır! Pekala malum olduğu veçhile Komedi Fransez'in hala tatbik edilmekte olan nizamnamesini imparator birinci Napoleon Moskova şehrinde ve feci rüc'atından çok az evvel tanzim eylemişti. Hamdolsun biz hükûmet merkezindeki tiyatromuzun teşkilâtını kurmak ve nizamnamesini yapmak için daha sıkı ve müşkül bir vaziyette elbette bulunmayoruz. Bu tiyatronun vaziyetini kararken her şeyi layıkıyle tayin etmeli, tiyatroyu kim veya kimler idare edecek, tiyatro kimin veya Temps kimlerin malıdır, mali yardımlar yapanlar idare üzerinde ne dereceye kadar müessir olacaklar, bunları bir bir tesbit etmelidir. İleride nahoş ve mühlik ihtilâflar zuhur etmemesi için teferruata kadar her şeyin tesbiti çok faydalı ve yerinde bir iş olacaktır. Diğer taraftan, piyesleri kabul edecek, repertuvarı tanzim edecek olan edebî hey'et içinde bizzat piyes yazan veya tercüme ve adapte eden güzide arkadaşlarımız var. Bunlar bu mevkide bulundukça kendi eserlerini oynatmasınlar demeye cesaret edemiyor, meselâ yine adını zikretmek icabeden Komedi Fransez'in başında bulunduğu galiba tam on yedi yıl esnasında Fabre'n bu sahnede hiçbir eserini temsil ettirmediğini ve hatta André Rivoire'n Tan gazetesinin tiyatro münekkitliğini yaptığı müddet esnasında sahneye yeni bir eser vermediğini bir numunei imtisal olarak zikredemiyorum. Bizde sahneden anlayan okadar azki! Fakat acaba hey'eti edebiye azası bizzat eser teklif edince arada ihtilaflar ve kırgınlıklar baş göstermeyecek mi?..

Son söz olarak ta şunu söyleyeyim ki, tiyatromuzun bizi Şubat sonundan itibaren kendisinden mahrum bırakarak Yunanistan ve Mısır dahil olmak üzere bir büyük turneye çıkmasını da biraz istical eseri buldum. Bu turneye kadro ve hele repertuvar daha zenginleştikten ve oyunlar ve oyuncular tamamile intizam ve insicam bulmuş bir hal aldıktan sonra çıkılırsa san'atkârlarımızı daha fazla bir ümit ve emniyetle teşyi edebileceğimiz şübhesizdir.

Mecmualar arasında

Ar mecmuasının 12 inci sayısı elimde. Memlekette güzel san'atlardan ve bilhassa resimden bahsetmek üzere çıkan bir aylık mecmuanın arkasında bir yıllık ömür bırakması pek büyük ve güzel ümitler verici birşey. Yazın bir iki ay biraz yorgun ve mecalsiz bir çehre ile karşımıza çıkan *Ar*' ın, bu sayısı ötekilerin belki hepsinden daha kuvvetli ve güzel, hele şahsen ufak tefek bir adam olan ve resimlerindeki insanları hiç güzel ve levend göstermeğe temayül etmeyerek daima eğri büğrü, biçimsiz ve kavruk şeyler ve acayipce manzaralar halketmesini seven Malik Aksel'in *Türk resminde mizahî karakter* hakkında ne alâka verici bir yazısı var. Bu ay Çocuk Esirgeme Kurumu'nun da *Ana* isimli, resimli ve oldukça hacimli bir mecmuası çıkmağa başladı. Çocuktan ve ev kadınından bahsedecek. Uzun ve feyizli bir ömre sahip olmasına dua edelim. Konya halkevinin çıkardığı *Konya* mecmuası da 12 inci nushasını çıkarıp ilk yılını bitirdi. İstifadeli bir takım yazılarla her ay intişar ediyor. Şu halde Bursa Halkevi, mecmuası olan *Uludağ*' ı niçin ancak iki ayda bir çıkarabilmektedir? Babamla dedemin dünyaya geldikleri ve çocukluğumda her yıl en az on beş yirmi gün geçirdiğim bu eşsiz belde ile civarının her taşında ve toprağının her zerresinde uyuyan o uzun

tarih, okadar efsane ve macera ile dolu ve sabırlı tetkiklere o rütbe musaittir ki, *Uludağ* sade bu tarihin tetkikine hasredilse yine çok daha kalın bir hacimde ve her halde ayda bir çıkabilirdi. Kendisinden beklediğim bir hizmet te, Bursa hakkında garp edip ve muharrirlerinin yazdıkları o mest ve hayran sahifeleri itinalı ve kuvvetli kalemlere tercüme ettirib sütunlarında neşretmesidir. Bunların ilerde cilt halinde toplanması ise, dış turizmle beraber ve yan yana inkişafını isteyip beklediğimiz iç turizm için bir büyük fayda temin edecek, sevgilisinin hüsnü her methü sena edilişte aşk ve sevdası daha artan aşıklar gibi Bursa'yı bilenleri de, henüz görmemiş olup görmek için fırsat arayıp kollayanları da, yeşil sıfatını bihakkın taşıyan ve yeşil rengin hesaba sığmayacak tenevvülerini önümüze seren şehire daha fazla bağlayacak, yani yurd sevgisini kuvvetlendirecektir. İlâve edelim ki, bu sade Brusa'nın mecmuasına düşen bir vazife değil. Bursa kadar değilse bile birçok şehirlerimiz hakkında garp edipleri tarafından yazılmış yine bir çok yazılar yok mu? Meselâ Maurice Barrés' ın *L' enquête aux pays du Levant* isimli iki ciltlik eserinde Konya hakkındaki uzun sahifeleri, prenses Bibesco' nun *Les huit paradis* adlı ve hakikaten nefis eserinde sekiz cennetten biri sayılıp Trabzon'a tahsis edilmiş yaprakları hatırlayorum. Ve sonra *Le Temps* gazetesinde tefrika edilirken okuduğum ve pek eski bir zamana ait olmadığı halde adını ve muharririnin adını şimdi hafızamın garip bir oyunile bir türtü hatırlayamadığım bir fransız romanı tahattur ediyorum ki, bütün eşhası Edirneli musevilerdir. Ve Selimiye camiinin nazirsiz minarelerini semaye yükselten o güzel tarihî beldemiz dekorunu teşkil etmektedir. Bu sahifeleri, bu eserleri hep bilmeli değil miyiz, ve Halkevleri mecmuaları bunları bize bildirip öğretmek için en müsait birer kürsü olamazlar mı?

Halka kitap okutmak bahsı etrafında

1804 de Danımarka'nın payıtahtı olan Kopenhag'da dükkân açan bir kitapçının oğulları İsveç'e hicret ederek 1837 de orada bir kitabcı dükkânı tesis etmişler. Müessise kendi evlad ve ahfadlarının elinde yüz sene muammer olarak bu def'a bir asırlık ömrünü tes'id ederken bunun şerefine fransız parasile 13 milyon frank kadar tutan bir para ayırmış ve bunun gelirini memleketin ilim ve neşriyat hayatına yardıma tahsis etmiş. Bu muazzam meblağda İsveç muharrirlerine muavenet ve mükâfatlardan başlayarak müessisesinde çalışan memurların ilmî seyahatler icra edebilmelerine mahsus tahsisata kadar, birçok memleketlerde hükûmetlerin bile yapamadıkları hususata hisseler ayrılmış. Bizde hangi neşriyat müessisesi bunun binde birini yapmış ve yapabilecek hale de gelmiştir ? Bu havadisi aldığım yazıda İsveç'in büyük ve ihtiyar edibesi Selma Lagerlöf'un *Le merveilleuse voyage de Nils Holgersson* isimli kitabının tabı' sayısı 745 inci bini bulmuş olduğunu okuyor ve isveçcenin hiç te beynelmilel bir dil olmadığını, İsveç nüfusunun da altımilyonu pek aşmadığını düşünüyorum. Şu halde nihayet birkaç kitabcının müreffeh denebilecek halde bulunduğu fakat sırf kalemile geçinmek isteyen hiçbir muharririn, ama hiçbir muharririn mütevazı bir maişetten öteye geçemediği memleketimizde kabahat kimde? Arkadaşım Yaşar Nabi geçen gün Varlıktaki bir yazısında muharrir seviyesi düşkün olduğu için memlekette kitap okunmadığı iddiasını asla kabul etmiyor ve bilakis en iyi san'atkârların en az okunduklarını söyleyerek okunacak kitab yok ta okumayoruz diyen entelektüelleri geçen gün varlıktaki bir yazısında muaheze ediyordu. Hakikat şu ki, türk muharrirleri ve san'atkârları bir dairei faside içindedirler. Okunmayacağımızı düşünerek çalışmak kudre-

tini de, arzusunu da kendimizde bulamıyor, tenbelliğe, çaresizliğe ve nevmidîye düşüyoruz. Ben burada şahsî bir hatıramı nakledeceğim. Beni vaktile pek iyi tanıyan monden bir hariciye memuru hayat ve maişet itibarile geçirdiğim hazin bir inkılâb üzerine selâm ve sabahı kesmişti. On senedir yazı hayatına girişim ve on cilt kitabla pekçok yazının imzamı taşıması bu zatın ya hiç kulağına gitmemiş, yahut ta teedidi selâm arzusunu kendisine vermemişti. Sokaklarda her tesadüfte önümden yabancı bir insan edasile geçib giderdi. Ancak.. Ancak üç yıl önce bir gün Ankara Palas'ta bir yemek masasında davetli olarak oturmuştum. Bu zat bana orada tesadüf eder etmez gözü ısırdı ve önümden bu sefer, ilk ve son def'a olarak, selâm vermek isteyen bir insan edasiyle yüzüme bakarak geçti.Maddî kâr da cemiyette bir mevki de temin etmeyen, hatta bazan bedava basacak tab'ıda bulamayan fikir ve sanat mahsulleri vermek için insanda arzu ve his kalmayor. Evet, san'atkâr ve müellifin garp memleketlerinde de aç kaldığı, aç öldüğü vakı. Fakat orada bu istisna. Bizde istisna değil. Bizde büyük halk kitleleri belki okuyacak. Fakat ya okuyacak kitabı hiç bulamıyor, yahut ta pek fena şeyler okuyor. Münevver ve yarı münevver ise, hemen daima, okumasına lâyık eserin türk muharriri ve san'atkârı tarafından yazılmayacağına kail bulunuyor ve başka memleketlerde çok okumak ve neşriyatı dikkatle takib etmek hiç değilse snobisme'le yapılan bir şey ki bizde bunun aksi oluyor. Şunu da ilâve edelim ki, her şeye ve herhale rağmen memlekette münevver ve münevver olmağa başlamış on onbeş bin okuyucu muhakkakki var. Telif ve tercüme yine epey kitap çıkıyor ve hele tercüme eserlerin sayısı bir hayli artmağa başladı. Neçareki, tabı'le müellifin arasındaki münasebetlerin iyi tanzim edilmiş olmaması bu birkaç bin, beş on bin okuyucunun da muharrire heman hiçbir şey temin etmemesini mucib olmaktadır. Ve bundan başka, memlekette mevcut kitabcılık teşkilâtı çıkan kitapların her tarafca bilinmesini de, her tarafa gitmesini de temin edememektedir.

Bu hususta çareler düşünmek üzere iki üç yıl evvel bir içtimaa çağırıldığımı, Burhan Toprak'ın ortaya bir iki amelî fikir attığını ve bunu Ahmet İhsan Tokgöz'ün bazı *Servetifünun* hatıratını nakletmesinin takib ettiğini hatırlayorum. Kendisi de kıymetli bir muharrir olan Dahiliye Vekili ve Parti genel sekreteri Şükrü Kaya'nın bu davaya esaslı bir alâka göstermesini temenni edelim.

Bir fıkranın cevabı

Fransız romancısı Louis Bertrand' ın elinde avucunda kalan son parayı eserinin bir kısım vak'asının geçtiği şehri sıhhat ve isabetle tasvir edebilmek üzere oraya gitmek ve orada kalmak uğrunda sarfettiğini söyleyerek, bunu okuyunca, hiç görmemiş olduğum Karadeniz Ereğlisi'ni bir hikâyeme dekor olarak almış olmaktan dolayı bir kere daha vicdan azabı duyduğumu geçenlerde ve burada yazmıştım. Nurullah Ataç *"Akşam"* daki bir yazısının bir kısmında bu vicdan azabına temas ediyor ve büyük san'atkârların bahsettikleri yerleri iyi bilip tanımağa eserlerinin muvaffakiyet ve kudreti namına hiçbir mecburiyetleri olmadığını, kıymetsizlerin ise bildiklerinden de bilmediklerinden de bahsetseler daima gülünç olacaklarını söylüyor. Doğru, hatta büyük san'atkârlar için bu hak sade şehirler hakkında değil hakikaten yaşamış şahıslar hakkında da mevcuttur ve netekim tarihin hatlarını vuzuh ve sarahatla tesbit ettiği Egmont kontunu tamamile başka bir

şekilde tasvir etmiş olmakla Goethe itham edildiği zaman, büyük alman, biperva "bu Egmont benim Egmontumdur!" demek hususunda kendinde hak bulmuştur. Fakat dünyada sade büyük şairler ve büyük hikâyeci ve romancılar eser vermedikleri ve onlardan ve alelıtlak san'at bahislerinden sade büyük münekkitler bahsetmedikleri için, belki muvaffak olurum ümidile yazı yazan ötekiler hiç değilse bahsettikleri yerleri canlandırmağa çalışırken hakiki malzeme kullanmalı, buna dikkat ve itina etmelidirler. Bu sayede olsun ihtimalki biraz muvaffak olabilirler. İşte ben bunu söylemiş ve kendi hikâyemin verdiği hicab ve azabı sırf bu münasebetle zikretmiştim. Yani fıkramın tabir caizse sıklet merkezi Luis Bertrand'ın hareketi ve verdiği misaldi. Bunu kaleme almayarak ve sırf hikâyemin verdiği bu viedan azabından bahse girerek hiçbir şey olmayanların ne yazsalar gülünç olacaklarını söyleyince, insanın hatırına gayrı ihtiyarı gelen şey acaba Nurullah Ataç' ın durup dururken bir tezyif ihtiyacına mı düşmüş olduğu düşüncesidir. Hele bu hikâyeye dekor olan kasabayı aziz münekkid ziyaret etmediğine ve hiç değilse ziyaret edip etmediğini söylemediğine göre, tasvirlerin sıhhatli ve isabetli olup olmadıklarını bilmek imkânına da demek ki malik değildi. Şu halde, mevzuubahis hikâyemi aziz münekkid okuyup okumadığını hatırlamadığını söylemeğe neden lüzum görmüş!

KİTAPLAR ve MECMUALAR

Balkanlar'da Musiki İlerleyişi Meselesi

"Balkanlarda Musıki İlerleyişi" adlı kitabım hakkında Ülkü'nün 56 ncı sayısında çıkan H. Bedi Yönetken'in bir yazısı münasebetiyle komşularımızın müzik işleri hakkında ben de şu mukayeseli yazıyı çıkarmayı faydalı buldum.

H. B. Yönetken' in yazısı iki kısım halinde görülebilir: 1) Benim kitabımdaki bilgilerin bir iki yanını biraz tevzih veya tashih etmek isteyen fıkraları; 2) kitabım baskıya verildikten sonra çıkmış bazı kaynaklardan toplanarak sıralanmış bazı faydalı bilgiler. Bu ikinci türlüden notlar o kadar çok ki, yazıya, Balkanlardaki Islav unsurunun musıki işleri hakkında kaleme alınmış hususî bir tetkik rengi veriyor. Meselâ, görmemiş olduğumu söyliyerek okunmasını tavsiye ettiği kaynakların başlıcası çekçe *«Pazdırkuv Hudebni Slovnik»* külliyatının Balkanlara ait muhteviyatıdır: halbuki kitabım basıldığı sırada, Yonetken, bu külliyatın o zaman çıkmış ilk cüzülerindeki notları bana vermek zahmetinde bulunmuş, ben de kitabımın 189 ve 190 nıncı sahifelerinde kendisine teşekkür etmiştim. Demek ki Yönetken' in bahsi geçen tenkidindeki fıkraların kaynağı, kitabım basıldıktan sonra çıkan mezkûr çekçe kaynak cüzleridir; yani Yonetken de bu notları henüz öğrenebilmiş, kitabım münasebetiyle araştırmak zahmetinde bulunmuştur. Hiç değilse notlarının çoğu hakkında bu böyledir.

Zamanın merhametsizliği yüzünden kitabıma girmemiş olan bilgilere ait işte bir misal daha: kitabım geçen yılın başında matbaaya verilerek diye ayda bin güçlükle basılmış ve altı ay önce tesellüm olunmuştur: neticede, K. Morfova ile Tabakova'nın geçen yıl öldüklerinden - Yonetken'in uzun uzun anlatmış olduğu gibi - kitabımda bahsedilememiştir.

İlâve bilgileri münasebetiyle şunu söyliyeyim: bu biyografya ve bibliyografya notlarının eksikliği kitabımın Bulgaristan kısmını hiç te zayıf bırakmış değildir; bizzat kendim bu eksik sayılanlardan daha mühim bazı notları neşirden sarfınazar etmiştim: sahife kazanıp paraya göre iş görmek zarureti vardı. Bulgaristan musıki hayatının en dikkate değer kurumu Ulusal Opera olduğu ve en çok onun tarihçesine yer verdiğim halde, orada bile bütün bulgar ses artistlerinin resimlerini çıkaramadım, sanat hayatlarını istisnasız olarak tafsil edemedim; bilhassa klişelerin hepisini temin kaça mal olacağı takdir edilir; halbuki elimde Sofya operasınca çıkarılmış, bütün resimleri ve biyografileri havi nefis bir kitap vardı. Ben bu gibi masraflara katlanmak yerini Bükreş Operası'na ayırdım: çünkü Balkanların en geniş opera kurumu odur; Sofya operası ikinci gelir.

Musıki tarihi ile uğraşan herkes bilir ki musıkicilerin bazıları devirlere hakim olmuş, bir takımları da onların etrafında ancak takliteiler gibi çalışmağa mahkûm kalarak sivrilememişlerdir. Bir artistin falan konservatuardan diplomalı olması, veya filân büyük matbaada eser bastırması gibi şeyler birşey ifade etmez.

Binaenaleyh ben Bulgaristan'da da yalnız nesillerine hakim olmuş kimseleri gösterdim: bunlar bile çokluk gerçekten birinci sınıf kimseler olmadığına

göre, peyklerden söz açmakla, yani en modern bir cereyanın en genç ve harîçte tanınmamış bir bulgarını yazmakla, bir istifade temin etmiş olmazdık. Meselâ kitabımda yeri bulunmamasını Yonetken'in bir kusur saydığı ve biraz Paris'te Schola Kantorum'da tahsil eden İkonamof'u tanırım, okul arkadaşlığı ettik; geçenlerde bilvesile bir fransız üstadından kuvvetini tahkik imkânını da bulmuştum. v. s.. Böylelerini hiç almamıştım. İ. Kamburof, L. Şişmanova gibi musiki yazıcıları hakkındaki notlar da umumî hacme nazaran kâfi idi.

∴

Münekkidin yazısındaki "düzeltmek isteyici„ ifadeleri ise şöylece karşılamayı faydalı buldum:

1 — G. Marşek, A. Förster, ve Fr. Lhotka' nın. yugoslav değil, çek olduklarını söylüyor. Ben çek değillerdir demedim ki! (198, 199 ve 204 ncü sahifelerdeki biyografilerine bakınız). Her artist vatan bildiği yerin ilham ve ananelerine uyarak eser yazdıkça - anababası hangi ulustan olursa olsun - o vatanın artisti sayıldığı hep bilinir: Prens Demetrius, Kandemir Tanburî İsak, Çuhaciyan böylece Türk musikisinin bestekârlarıdır. Halévy, yahudi olduğu halde meslek edebiyatında fransız kompozitörü diye yeri vardır, çünkü fransız müziği yazmıştır. Hırvat asıllı Haydn, çek asıllı Gluck, alman asıllı Handel, sırasiyle Alman, Fransız (?) ve İngiliz müzik tarihlerinin malıdırlar. Bunun gibi A. Förster de *"Gorenjski Slavîy„* adlı ilk sloven operasını yazmak gibi hizmetlerinden dolayı Yugoslavy'anın adamı olmuştur... Bununla beraber ben kitabımda meselâ G. Maşek'ten bahsederken "önce çek usulünde„ yazdığını işaretlemişim (198).

Münekkit, "Kitabın 375 nci sahifesindeki (birkaç not) da Viyana'da yetişmiş olduğu ve operalar bestelediği yazılan D. Karaciyef; Draga Karaciyef değil Dimitri Karaciyef'tir„ diyor. Ben bunun aksini söylemedim ki! Metinlerde bu iki isim dikkatle birbirinden ayırt edilmiştir. Münekkit bu isimler hakkında da fazla nostalar katıyor.. Fakat meselâ Guido Adler'in *"Handbuch der Musikgeschichte„* (c. II, s. 1180 - 1182) kitabında Josef Mantuani tarafından kaleme alınmış Cenup İslavlarının musiki tarihine ait yapraklar okununca fazla bir takım bilgilerin orada bulunduğu, bizim iktibasa lüzum görmediğimiz anlaşılır. Hep aynı ihtisar kaygusu... hem de, kırk anbar gibi her bulduğunu içeri almak doğru olur muydu? Fazla bilgiler için her bahis sonunda bibliyografya notları vermiştim.

Kitabımın sonundaki isimler cedvelinde dört sahife numarasında yalnışlık olmuşsa da hiçbir kitap bu kadar kusursuz olamazdı.

Münekkidin kusur bulmak için mürettip hatalarına kadar inişine sevindim. Kitabımın bir yerinde (s. 139) bir isim *"Tsvelava Tabakova"* diye yazılmış: buradaki bir (v) harfı (n) yazılmış, bu düzeltiliyor. Ancak, aynı isim 150 nci sahifede *"Tsvetana, Tabakova„* diye çıkmış: burada o harf hatası yoksa da, nasılsa iki isim arasına lüzumsuz bir virgül katılarak iltibasa meydan vermiş! kusur bu.. Düzeldi ya, mesele orada.. Teşekkür olunur.. Dalgınlık nelere muktedir değildir!..

Ruayal askerî senfonik orkestra„ dan ben ahstmemişim Bunu gören, kitabım hakkında, "bu nasıl şey?„ demez mi? Fakat kitabımın, 175 nci sahifesi açılınca görülür ki "Saray Orkestrası„ ndan bahsedilmiş, ilk şefin Atanasov, sonrakinin Haciyev olduğu, ve geçirdiği büyük kriz devresi de anlatılmıştır. Buraya şu mukayeseli notu da katabiliriz: bizim orkestramız 1917 de Sofya'da konserler verdiği zaman henüz iki yıldanberi halk konserlerine başlamış bulunan Sofya'nın işte bu saray orkestrasını artistlerimiz dinlemişler, gerek icrayı, gerek programların hafifliğini hiç beğenmemişlerdi. Ankara orkestramız şimdi de çeşit bakımlardan Balkan orkestralarının en iyisididir.

Ben, Bulgar'yanın bütün büyük şehirlerinde iyi korolar bulunduğunu yazmakla iktifa etmiştim; münekkidim ise o takımların malûm isimlerinin cetvelini kitabımda görmek istiyor; neticede ben de şunları açıklamağa mecbur kalıyorum: "Kaval„ adlı bulgar korosunun şefi yedi yıl önce bana bir mektupla baş vurarak Türkiyede paralı konserler vermek istediklerini, yardımımı beklediğini yazmıştı. İşin içinde para ve onların zarar etmesi ihtimali bulunduğu için yük altına girmeden evvel koronun değerini anlamayı doğru bulmuştum: araştırmalarım sonunda bu topluluğun orta birşey olduğunu anlayarak münasip tarzda itizar beyan etmiştim. Koro sonradan yine İstanbul'a geldi, hatta radyoda konser verdi; fakat fazla bir ilgi uyandıramadan, hatta yol masrafını bile kurtaramadan memleketine döndü. Demek istiyorum ki, her takımdan kuvvetini anlayıp dinlemeden ismi ve cismi ile söz açmak pek de haklı bir hareket olmazdı. Ben işte bu sebeplerden Bulgar korolarından topluca bahsetmeyi daha doğru bulmuştum.

Hülâsa, Bulgarya ile, her şeyi genç olan bir ilin musıkisinden bahsetmekteyiz: Romanya gibi bir seviye üzerinde konuşmamaktayız. Romanya, Balkanların en ilerde musıki memleketi olup kitapta en etraflı olarak ondan bahsetmeğe işte bu sebeple ehemmiyet verdim.

Yönetken, kitabın maksadı hakkında gerek başta ve gerek "final„ dediği son satırlarında çok iyi düşüncelerini yazmış ki bunlar mevzuun önemini anlatmış olduğu için sanat namına teşekküre değer. Dediğim gibi, tenkit satırları dışındaki - yeni neşriyata dayanan - notları da enteressandır; uzun yazısına müstakil bir makale rengi vermiştir; esasen yazısının bir tenkit olmadığını da yazmıştır.

***

Fakat, Balkan musiki işlerine ait yeni neşriyatın en mühimleri de Bulgarya'ya değil Romanya'ya ait olarak çıkmıştır. Biraz da onlardan bahsedelim.

Üstat Béla Bartok'un ararştırmalarından doğan fikir müdavelelerinden, ve bu müdavelelerin son safhalarını aksettiren iki yeni eserinden söz açmak istiyorum; işte o kitapların isimleri:

§ B. Bartok, *Melodien der Rumänischen* Colinde (Weinachtslieder, 484 melodi, 1937, Universal Edition A. G. Wien, Nr. 10359).

§ B. Bartok, *La musique populaire des hongrois et des peuples voisins* (Avec 127 *Melodies pour la plupart inédites*, 1937 Budapest).

İkincisi bir yıl önce çıkmış bir yazısının "extrait„ si olan bu kitapların, ikisini de gördüm: Uzun bir emeğin verimi olan şeyler. Onları incelemekle Balkanlardaki türk tesirleri meselesine dair ve pentatoninin şümul derecesi hakkında daha geniş bilgiler edinmiş oluyoruz. Bir kere, pentotonik örnekler olarak verilen notaların hepsini gözden geçirdikten sonra şu inana vardım: bizim şimdiye kadar Anadoluda bulmuş olduğumuz pentatoni örnekleri bu Macar, Romen ve Slovak pentatonik örneklerinden pek daha saftı; saniyen, Türk ve Balkan pentatonikleri arasında ezgi bünyesi bakımından mutlak bir beraberlik var. B. Bartok'un basılmakta bulunan Anadolu gezisine ait musiki notarının mahiyeti böylece şimdiden anlaşılmış gibi oluyor.

B. Bartok, Slovaklar ve Romenler arasında bulunan pentatoniklerin Macarlardan geçtiği faraziyesini güdüyor. Fakat, Romenler, Transilvanyadan geçtiği kanaatinde imişler: bunu ispat için elde ne gibi delilleri bulunduğunu B. Bartok romen müzikologlarından soruyor. Teferrüata ait bazı farklı şekilleri bulunduğuna inandığı Şarkî-Orta Avrupa pentatoniklerinin şimal Türk - Tatar kaynağına bağlılığı meselesine kani ise de, Anadolu'yu gördükten sonra bu menşe ülkeler arasında bakalım Türkiye'yi de görecek midir? Bu yan matbaadaki notları çıkınca anlaşılır. Bununla beraber Romanya'daki Türk musiki tesirinin azametini romen müzi-

kologları zaten muterifler. En büyük romen musiki üstadı B. Georges Enesco bakınız ne diyor: "Romen müziği halita halinde ve henüz iyice inkişaf etmemiş bir şeydir. Arap, İslâv ve Macar musikilerinin terekkübünden ibaret olmakla beraber, ayni zamanda da kendine mahsus bir atmosferi vardır. Yabancı tesirler inkâr edilmeyecek şekilde gözle görülür bir derecededir. *Müntenya'daki musikimiz kısmı azamı itibarıyle Türk* tür, Moldavya'da bilhassa macardır. Oyun havalarının çoğu rus ve yunandır. Fakat bütün bunlar kimseyi meyus etmesin. Tekrar ediyorum ki kendine has bir ferdiyet bütün bu müzik lehçelerinde doğup yükselmiş bulunmaktadır. „ [1] İşte Türk pentatonikleri de Romanya'nın ötelerine kadar bu Türkiye'nin musıki tesirleri arasında neden girmiş olmasın? Bence tamamiyle mümkün bir şey. Fakat ne yazık ki bazı meslekdaşlar böyle ihtimallere değil, pentatoninin varlığına bile muterizdirler!!! Bundan kim ne kaybediyor?

— Kültür tarihimizin kendisi kaybediyor!

B. Bartok' un son kitapları bize Balkan halk musıkilerinin menşeleri hakkında Balkanlı müzikologlar arasında alıp yürüyen münakaşaların yeni bir safhasını daha öğretti ki bunun bilhassa bizdeki menfi meslekdaşlarca ibretle takip olunmasını çok dilerim. Mesele şudur: Cluj Üniversitesi profesörlerinden Coriolan Petranu «*Gând Romanesc*» mecmuasında (yıl 4, No. 2 s. 120 - 125, Cluj, 1936 şubat) şu başlıklı yazısiyle B. Bartok'un ilmî yayınları hakkındaki birkaç itirazını neşretti: «*D. Béla Bartok şi muzica românească*». romen muharrir, bu yazısında, B. Bartok'un "Romen musıkisindeki macar tesirlerini „ açıklamak isteyen eski neşriyatını nakzetmek istiyor. İşte B. Bartok da son iki kitabının fransızca olanında bu romen ataklığını muvaffakıyetle çürütüyor.

Bu çok düşündürücü münakaşadan şu dersi alıyoruz: komşu memleketler arasındaki karşılıklı musıki tesirlerini tetkik işinde ilk davranan taraf az sonra karşılık tarafın hücumlarına uğrayor; fakat davayı mutlak surette hücum eden taraf kazanmıyor: hangi taraf hislerine kapılmadan, tam bir bitaraflık içinde ve gerçekten âlimce çalışmışsa o tarafın sözü beynelmilel ilim hakemi in vicdanı huzurunda kazanıyor. Yani, B. Bartok'un incelemeleri ilk davranmalara mahsus tereddütlerle malûldür denemiyor; çünkü, o, ilk davrandığı halde, tam başarı kazanacak şekilde köklü, emekli ve mutlak usullerle yürümüştür; beynelmilel otorite olmuştur.

Bu bilgi, bize, Balkan müzikolojisinin bizi daha çok ilgileyen başka bir meselesini bir daha hatırlattı: *Anadolu musıki folklorunun Atina'da tetkikine başlanmasındaki tekaddüm keyfiyeti!*

Mesele malûm: mübadele neticesinde Anadolu'dan Yunanistan'a göçen ortodoksların musıki folkloru da orada harıl harıl derlenmeğe, basılmağa, arşive geçmeğe ve - asıl mühimmi - üzerlerinde çeşit incelemeler yapılmağa başlandı. Çoğu türkçe sözlü ve hepisi öz Anadolu malı olan bu folklor malzemesi üzerinde yürütülecek hükümler çokluk bütün Anadolu folkloruna şamil bir mahiyette olacaktır. Fakat, himmetin daha şimdiden kültür tarihimizi müteessir edebilecek tezahürleri görülmeye başladı bile: Atinada basılan "grek musıki folkloruna tetkike mahsus„ bir harita Adriyatik denizinden Kafkaslara kadar uzanmaktadır!!! Şahsen tabiî boş durmadım: Avr. N. Papazoğlu' nun bitaraf tercüme arkadaşlığı ile, Yunan matbuatında, bu gibi mevsimsiz ileri gidişlerin ilmi nasıl yanıltabileceğine dair bir sıra makaleler neşrine başladım; Anadolu musıki kültürünün Asyai ve Etilerden gelen istiklâli maddesinde ısrar ettim... Fakat bukadarı yetmez ki! Kendimize düşen mukayeseli çalış-

[1] "*Enescu despre muzica românească*„ (Muzica, 1921 Bükreş, s. 115).

ma işini istihfafla karşılamağa değil, el bir iği ile hemen başlatmağa mecburuz: Şimal Türk - Tatar folkloru ile Anadolu ezgisini karşılaştırmakta geç kalıyoruz . . . İşte yine o kabul edilmek istenmeyen, çünkü sathilik ve dikkatsizlik yüzünden istisgar edilen pentatonik meselesi ile ilk düşünülecek iş olarak karşı karşıyayız.

* *

Yazımı ben de - Halil Bedi' in tabiri vechile - bir «final» ile bitirmek istiyorum; fakat bu finalin temposunda övünme isticali sezilmemesini dilerim : «Balkanlarda Musıki İlerleyişi» kitabım münasebetiyle Avrupa'dan aldığım bir kaç mektupta, Balkanlar'da ve Avrupa'da çıkan - ele geçirebilerek tercüme ettirebildiğim - kritiklerde, meselâ Ankara Bulgar elçiliğinden bilvasıta telâkki ettiğim yazılı bir mektupta hep kitap konusunun manasındaki ehemmiyete işaret ediliyor, Balkanlar arasında sanat kültürü elbirliğine yol açması temenni olunuyor. Büyük artist Bayan Wanda Landowska' nın, Paris radyosunda kitabım münasebetiyle yaymak lütfünde bulunduğu düşüncelerde de aynı dilekler yaşıyor. Bay Halil Bedi Yönetken'in, Bulgarista'nın musıki kuvvetlerine ait yazısına, Balkan müzikolojisi hakkında katmak istediğim tamamlayıcı notlar şimdilik bunlardır. Balkan dostluğu sağa bağlandıkça komşular arasındaki en çetin kültür davaları da kolaylıkla, kavgasız gürültüsüz hal edilecektir: belli davalar üzerinde el birliği ile zihin teksif etmek şartiyle . . . Güçlüklerle mücadele edeceğiz : meselâ, şahsî cehlim bakımından yükselteceğim şöyle bir şikâyet bile ne feci imkânsızlıklara sebebiyet veren bir noksanın ifadesi oluyor : ne yunanca, ne bulgarca, ne sırpça, ne romence, ne de macarca bilmiyorum; ne yazık ! !

Mahmut R. Kösemihal

M. Schede - H. St. Schultz, *Ankara und Augustus* (Ankara ve Avgustus) (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü neşriyatından) Berlin, 1937.

İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü direktörü Prof. Schede ve mezkûr Enstitü azasından fi-olog Dr. Schultz tarafından yazılmış olan bu küçük risale klâsik çağların Küçük Asya'da meydana getirmiş olduğu âdidelerin en mühimlerinden biri olan Ankara'daki Avgustus mabedi ve bu mabedin ihtiva ettiği mühim kitabeden bahsetmektedir. Ankara'nın en mükim tarihî binalarından biri olan Avgustus mabedi gerek mimarî bakımdan arzettiği birçok karakteristik hususiyetler, gerek Roma tarihi için son derece mühim olan ve *"Monumentum Ancyranum"* ismile yadedilen âbidevî bir kitabeden dolayı on altıncı asırdan itibaren seyyah ve müdekkiklerin nazarı dikkatlerini celbetmişti. 1555 de alman İmparatoru Ferdinand I in elçisi Busbeck Amasya'ya giderken Ankara'da tevakkuf etmiş, bu mabedi tetkik eylemiş ve kitabesini kopya ettirmişti. İşte bu tarihden sonra Avgustus mabedi birçok Avrupalı seyyahlar tarafından ziyaret ve tetkik edilmişti. 1855 de Ch. Texier bu mabedde, o zamana kadar olduğundan daha esaslı bir takım tetkikatta bulunmağ muvaffak olmuştur. Fakat tam ilmî bir surette yapılmamış olan bu tetkikat ve neşriyatı telâfi etmek üzere fransız arkeolog ve filologlarından G. Perrot ve mimar Guillaume 1861 de, mabedin o zamanki vaziyetini esaslı bir şekilde tesbit etmişler, fakat mabedin etrafını kaplayan mezarlıklarda araştırmalar yapamadıklarından mabedin umumî plânını ve bir takım mimarî detaylarının arzettiği bir takım meseleleri halletmeğe muvaffak olamamışlardı. 1925/6 senelerinde Prof. Schede ve mimar Prof. Krencker yalnız mevcut harabe üzerinde tetkikat yapmakla kalmamışlar, fakat mabedin

etrafında hafriyatta dahi bulunarak bir takım mühim neticeler elde etmişler ve bu neticeleri *"Der Tempel in Ankara*, Berlin 1936„ adlı muazzam bir eserde neşretmişlerdir. Bugün mevzuu bahsettiğimiz *"Ankara und Augustus*„ adlı küçük risale ise bu ilmî eserin bir hülâsası mahiyetinde olub açık bir lisanla âsarı atika ve tarih muhiblerine bu mabed ve kitabesinin antik kültür tarihi için arzettiği ehemmiyeti, bunların ihtiva ettikleri meseleleri ve bu meselelerin hal tarzlarını anlatmaktadır.

Bugün Hacı Bayram Veli camiinin yanında yükselen ve arkeolojik âsarın bir deposu olarak kullanılan kısım ilâh evi yadut "sella„ kısmıdır. İleri doğru uzanan ve nimpayelerle tahdid edilen bir dehliz (pronaos) ve oldukça iyi bir surette muhafaza edilmiş olan âbidevî bir kapıdan geçildikte sella'nın içine girilmektedir. Muahhar zamanlarda bir takım tadilâta uğramış olan bu kısım elyevm bütün azamet ve ihtişamını muhafaza etmektedir.

S c h e d e ve K r e n c k e r tarafından bu "sella„kısmının etrafında yapılan hafriyatta, Yunan - Romen mabedlerinin klâsik nümunelerinde olduğu gibi, sella'nın sütunlu bir galeri ile çevrilmiş olduğu meydana çıkarılmıştır. Kısa taraflarda sekiz, uzun taraflarda ise onbeş sütun bulunuyordu. Bu sütunların bir çoğunun temelleri hafriyat neticesinde tesbit edilmiştir. Sella ile sütun çemberi arasındaki galeri ikinci bir sütun çemberi ihtiva edebilecek kadar geniş olduğundan bu mabed, Magnezya'daki Artemis mabedi gibi, "psevdodipteros„ lar serisine dahil olmaktadır.

Şimdiye kadar bu mabedin, kitabe ile aynı zamanda, yani Avgustus'un ölümünden az sonra bina edilmiş olduğu kabul olunuyordu. Halbuki gerek umumî plân, gerek tezyini kısımlar üzerinde esaslı tetkikatta bulunmuş olan Prof. Schede, bu mabedin Romen devrinde değil, fakat Magnezya'daki Artemis mabedi gibi, Hellenistik devrinde, Milâddan önce ikinci asrın ikinci nısfında bina edilmiş olduğunu bir takım kuvvetli delillerle ileri sürmüştür. Mabedin ilk plânında dahi sella'nın etrafında sütunlu bir galeri bulunacaktı. Sondajlarda sütun temellerinin sella temellerile aynı zamanda inşa edilmiş oldukları tesbit edilmiştir. Fakat bugün tesbit edemediğimiz bir takım sebeblerden dolayı, sella bina edildiği halde, sütunlu galeri inşa edilememiş, yalnız dehliz (pronaos) in önünde bir sıra sütun vücuda getirilmiştir. Binaenaleyh mabedin o zamanlar aşağı yukarı bugünkü şeklini almış olduğu anlaşılıyor. Trayan devrine aid bir Ankara sikkesinin üzerinde bu kabil sütunlu galeriden ari bir mabed tasvir olunmuş ve bu mabedin Küçük Asya dinlerinde Frigler zamanından beri mühim bir rol oynamış olan ilâh Men'e aid olduğu zikredilmiştir. Binaenaleyh bu mabedin Hellenistik devrinde bir mabed "Men mabedi„ olduğu anlaşılıyor. Mark Avrel zamanından itibaren Ankara sikkelerinin üzerinde ise kısa taraflarında sekiz sütun ihtiva eden bir mabede rastlanmaktadır. Hiç şüphesiz aynı mabede aid olan bu tasvirler esas projede olmasına rağmen bu zamana kadar inşa edilmemiş olan sütunlu galerinin Mark Avrel zamanında vücuda getirilmiş olduğunu göstermektedirler. Esası Hellenistik devrine dayanan bu mabedin bilâhare Avgustus ve bir ilâhe olarak kabul olunan Roma'ya ithaf edilmiş olduğunu bu mabedde rastlanan bir takım kitabeler vazıh bir surette göstermektedirler. Mabedin hangi zamanda ilâhlarını değiştirmiş olduğunu katiyetle tesbit edebilecek bir vaziyette değiliz. İhtimal bu hâdise Avgustus'un, Galatya'yı bir Roma eyaleti haline ifrağettiği M. E. 25 senesinde vukubulmuştur. Bilâhare Tiberius zamanında, İmparator Avgustus'un icraatına dair müteakib nesillere hesab verdiği meşhur kitabe (müverrih Mommsen tarafından bu kitabeye "Monumentum Ancyranum„ ismi verilmiştir) lâtince olarak dehlizin iç duvarına, yunanca olarak mabedin sağ duvarının harici sathına hâkkedilmiştir. Roma ve

daha umumî olarak cihan kültür tarihi için büyük bir ehemmiyet arzeden bu kitabenin H. Schultz tarafından yapılmış tercemesini ve şerhini sah. 46 v. s. de bulmak kabildir.

Bu mühim âbidenin geçirmiş olduğu muhtelif safhalar hakkında ancak harabe bize malûmat verebilmektedir. Hıristiyanlık dini Roma İmparatorluğu dahilinde zafere iriştikten sonra Avgustus mabedi, diğer putperest mabedler gibi, kiliseye tahvil olunmuş ve bir takım tadilât ve tahribata uğramıştır. Sella'nın zemini yükseltilmiş, arka duvarı ortadan kaldırılarak bu kısma köşeli bir apsid ilâve edilmiştir. Sütunlar tamamile kaldırılmış, sella'nın üzeri yeni bir çatı ile örtülmüştür. Duvarların üst kısımları delinmiş ve bu kısımlarda bir takım pencereler meydana getirilmiştir. 1127 tarihinde Ankara, kat'î olarak Türklerin eline geçmiştir. Ondördüncü asrın sonlarına doğru bu asırdide binanın yanında Hacı Bayram Veli camii bina edilmiş ve bu camiin müştemilâtı olarak kullanılmış olan mabed yine bir takım tadilâta uğramıştır. Uzun seneler pek harab bir vaziyette kalan bu mabed Cümhuriyet devrinde Ankara'nın hükûmet merkezi olması ve bu suretle büyük bir inkişafa mazhar olmasile yeni bir devreye girmiş, etrafındaki evler ve mezarlıklar kaldırılmış ve bu suretle antik mimarînin vücuda getirmiş olduğu bu kıymetli eser bütün ihtişamile meydana çıkmıştır. Arkeoloji ve Ankara'nın eski tarihile iştigal edenlere, popüler bir tarzda yazılmış olmasına rağmen, ilmî esas ara istinad eden bu küçük eseri hararetle tavsiye ederiz.

Arif Müfid Mansel

Ord. Prof. M. Şemseddin, *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark, Elâm ve Mezopotamya*, "Türk Tarih Kurumu" yayılarından, Seri VIII. - n. 3, Ankara, 1937, s. VI. 607, Fiatı 350 Krş.

Ord. Prof. M. Şemseddin Günaltay, *Türk Tarihinin İlk Devirleri Uzak Şark Kadim Çin ve Hind*, İstanbul, 1937, s. 309, 150 kuruş.

Tarih yazı ile başlar vecizesini vazeden YÜKSEK ŞEF, ayrıca "tarih yazmanın tarih yaratmak kadar ehemmiyetli olduğunu", Türk ve beşeriyet tarihini aramakla ve araştırmakla mükellef bulunan "Türk Tarih Kurumu" rehberliğini, bizzat kendi uhtelerine almakla, takdir buyurmuşlardır. Asırlardanberi cihan medeniyetine tarih yaratmakla hizmet eden Türk dünyası, eski tarihçiler mektebinin metod ve tavsifi üzerine, bu vasfını, hakikî Türk tarihi mektebinin mevcut olmaması yüzünden, kaybetmekte iken, ATATÜRK yüksek dehaları ile, Türk varlığının mazisini, dününü ve bu günü bizzat araştırmağa konulmakla, hem yeni Türk Tarihi mektebini, hem de Türk tarihçiliğinin ideolojisini vazetmiş oldular. Son yıllarda birbiri ardınca, çıkmağa başlayan Türk Tarihi tezleri ve ana hatları işbu yeni teessüs eden DAHÎ mektebinin birer vazettiği esasları geniş kütleye tebşir eden tetkikler mahiyetini haiz olmuş ve bu suretle Türk Tarihinin yazılma devrine başlanmıştır. Herbir bahsi, sayfası ve hatta herbir satırı Türk Tarihine birer mevzuu olabilecek olan bu tezler her ne kadar Türk Tarihinin umum anahtarlarını izah etmişlerse de, cihan tarih ve medeniyeti bakımından bunların birer birer tetkiki, şüphesiz Türk tarihçilerine düşen en büyük bir vazifedir. İşte, üstad Profesör Şemseddin Günaltay, birbirini tamamlıyan *Yakın ve Uzak Şark* adlı iki ciltlik eserile, bütün Türk gençliğine Türk mazisinin sayfalarını açmış bulunuyorlar. Sahasının ehli, bulunan müellif, vücuda getirdikleri bu eserleri ile ilk önce kendi milletine, sonra da bütün beşeriyete karşı, bir tarihçi sıfatile, ağır mesuliyet altına girmiş bulunmaktadır.

Türk gençliğine kendini tanımak, mazisini muhakeme etmek gibi fırsat veren bu eserler, her şeyden evvel yeni ATATÜRK • Tarih mektebinin, mahsulü olmasile, şüphe yoktur ki, her bir okuyucuya yeni bir ruh aşılamaktadır. Bu ruh zinde türk varlığının asırlarca yaşamakta olduğunu göstermekle, hem türklük, hem de cihan muvacehesindeki Türklerin medeniyet yolundaki hizmetlerini bütün tafsilâtile tebarüz ettirmektedir.

Malûm olduğu veçhile büyük Türk dünyası ve umumiyetle beşeriyet kendi medeniyet mazisini Uzak Şark'ta, Türkistan'la Çin diyarı arasındaki sahada kurmuş, Çin'de, Hint'te büyük rollar oynadıktan sonra Yakın Şarka doğru uzanarak buralarda da medenî ve tarihî unsur rolünü oynamıştır. Üstad Günaltay, işbu sahanın tarihine girişmeden önce, kâinat ve arzın tarihini, yeryüzündeki uzvî varlıkların ilk zuhurunu, arz tarihinin muhtelif prehistorik, neolitik devirlerini umumî hatlarile aydınlatmıştır. Daha sonra asıl eski Şark'ın ilk sekenesine ve medeniyetine temas ettikten sonra Orta Asya'nın brakisefallerinin göçlerini ve bundan doğan Orta Asya'nın sekenesi ile medeniyeti ve bunların antropolojik ve sosyal bakımdan mahiyetlerini teşrih etmiştir. Bir nevi umumî bakış tarzını andıran bu kısım, mevzuları oldukça sarih bir şekilde tavzih etmiş ve müellif her sahaya ve her mevzua ait harita ve resimler eklemiştir ki, bunlar vasıtasile bu tarz eski yakın şark sahası tetkiki tamamile kolaylaştırılmış bir hale getirilmiştir.

Âdeta bir giriş mahiyetini taşıyan bu kısımdan sonra, müellif daha geniş bir tafsilâtla eserin özünü teşkil eden Yakın Şark sahasının ELÂM mıntakası tarihine başlamaktadır. Eserde silsile ile Elâm mıntakasının heyeti umumiyesi, bu kıtanın prehistorik devirleri ve bu devirleri tasvir eden hafriyat, Elâm'ın satvetli devirleri, devlet şekli alışı, bu devletin teşkilâtı, dinî ve veraset usulü ve nihayet Elâm sanatı hep ayrı ayrı mevzular ve bahisler dahilinde uzun uzadıya tetkik edilmiştir. Herbir bahis ayrıca elde edilen malzeme resimleri ile tevsik edildiği gibi herbir kısıma ait bibliografik malzeme de geniş bir surette gösterilmiştir. Bu mıntaka tarihin 126 ile 134 sahifaları içerisine sığdırılmıştır.

Eserin ikinci müstakil bahsını Mezopotamya teşkil etmektedir. Burası da umumî hatları ile tesbit edildikten sonra bu sahanın prehistorik çağları üzerinde durulmuş ve daha sonra asıl bu saha medeniyetini kuran Ön Sumerler'le Sumerler'e geçilmiştir ki, müellifin eserinin müstakil mevzularından birini de bu saha teşkil etmektedir. Burada Sumerlerin menşei, Tufandan evvelki ve sonraki mitikohitorik devre tarihleri, son keşiflere göre Sumerlerin tarihi devredeki vaziyetleri ve nihayet Sumerlerin Milât'tan evvel 2750 tarihlerine kadar yaşadıkları ilk devirleri ile ıslahatçı ve ayni zamanda kanuncu rölünü oynayan hükümdar Urukagina üzerinde tafsilatla durulmeştur. Her bahse mahsus olmak üzere bu sahaya ait de bütün bibliografik malzeme ve resimler esere katılmıştır. Eserin üçüncü bahsini, Sumerler tarihi ile sıkı bağlı olan Sâmiler teşkil eylemiştir. Üstad bu iki kavim tarihini, aralarındaki bağları, daima gözönünde tutarak önce Sâmilerin mahiyeti ve vaziyetlerini tenvir ettikten sonra, bunlardan evvelki Ön Asya sekenesini, Akad imparatorluğunun mahiyet ve tarihini, bu imparatorluğun üzerindeki Sumer medeniyetinin tesiri ile bu medeniyetin bu çağlardaki yayılımını izah etmiş ve Akad imparatorluğunu inkırazını ve bu yıkılıştan sonra Sinear'ın işgal ettiği mevkii aydınlatmıştır. Ayrıca, Gutiler devri esnasında Sumer medeniyetinin rönesans devri başladığından, müellif tekrar mevzuu büyük Sumer imparatorluğunun yaratıcı ve kurucu devirlerine tahsis etmektedir ki, bu saha eserde cidden mühim bir mevki işgal eylemiştir.

Büyük Sumer mparatorluğunun kuruluşu Yakın şark tarihinin en par-

lak devresini, yüksek Sumer medeniyeti de bu sahanın âdeta medeniyet temelini teşkil eylemiştir. Tedvin ettikleri hukukî kanunlar, hurdukları mâlî teşkilât, edebî ve ilmî hareketler, Sumerlerin dinî ve saire telakkileri hep eserde birer birer izah edilmiş ve bütün bu saha medeniyet abideleri üzerinde kabil olduğu kadar durulmuştur. İlim ve sanata dahil olan ilim şubelerine de temas edilmiştir. Meselâ: Sumer takvimi, tabiî ve riyazî ilim bilgisi, vezin ve mıkyaslar, Sumerlerde çoğrafyacılık, mimarlık, heykeltraşlık ve kabartmacılık hakkâklık ve ilah.. ayrı ayrı izah edilmiştir. Aynı tafsılatla Sumer dinî telakkileri ve dinlerinin menşeyi hakkında izahat verilmiştir. Bu itibarla eserde Sumerler bütün mevcudiyetleri ile tebarüz ettirilmiş ve Sumer tarihi en ince noktasına varıncaya kadar eserde mevki almıştır.

Sumer devletinin sukutu üzerine Yakın Şark tarihinde tabiatile değişmeler hasıl olmuştur. Babil tahtını Hammurabi (2003 - 1961) işgal etmiştir. Bu, az bir zaman sonra tekrar Akad imparatorluğunu kurdu, ki bu devlet bu sahanını bütün sekenesini halita halinde kend çevresi içerisine aldı. Hammurabi'nin kudretli idaresi sayesinde eski Sumer medeniyeti yeni ihtiyaçlara tevafuk ve şartlara uygun bir şekilde yeniden tedvin edilerek Birinci Babil devletinin esas idare sistemini temin eylemiştir. Fakat Birinci Babil devletinin inkırazı üzerine Yakın Şark yeni devletlerin sahneye çıkışına şahit olmuştur. Bunlar eserde müseither ve bir birine bağlı bir şekilde tetkik edilmiştir. Kasit kırallığı bunların en başlıcasını teşkil etmekte idi. Tarihî hadisat neticesinde halef ve selef olarak birbirini istihlaf eden devletlerin esas unsurlarını teşkil eden kavimler arasındaki rekabet, eserde dikkata değer bir şekilde tasvir edilmiştir.

Eserin son kısmı Yukarı Mezopotamya'daki Subarilerle İkinci Babil imparatorluğuna tahsis kılınmıştır. Ön Asuriler idaresini temin eden Subariler diğer Yakın Şark kavimleri gibi kendi üzerlerinde Sumer ve Eti medeniyeti tesirlerini hissetmişlerdir. Neticede, büyük Asuri devleti kurulunca bir zamanlar Yakın Şark tarihinde mühim mevkii bunlar işgal etmişlerdir. En sonda 538-626 tarihlerinde Asur imparatorlarından Şinşarışkun devrinde Babil hidivi tarafından İkinci Babil imparatorluğu tesis edilmiştir. Üstad Şemseddin Günaltay'ın *Yakın Şark* tarihinin birinci cildi, işbu bahisle kapanmıştır. Müellif Yakın Şark'ın Mezopotamya'ya ait müteakip kısmını, Anadolu ile Suriye'nin kadim tarihlerini, ayni adı taşıyacak olan eserinin ikinci kısmına terk etmiştir. Bu itibarla, Yakın Şark tarihi müellifin vadettikleri gibi ikinci ciltle tamamlanmış olacaktır.

Her bahse ait zengin bibligrafya ile beraber eser baştan başa muhtelif harita ve resimlerle, bahse göre, tevsik edilmiş ve en sona da kitabın araştırmasını kolaylaştıran bir indeks ilâve edilmiştir.

Üstadın ikinci eserini Uzak Şark teşkil etmektedir. Başlı baş na kadim Çin'le Hind tarihini muhtevidir. Sayfa 1-152 kâmilen Milâttan evvelki Çin tarihine tahsis edilmiştir. Eserin bu birinci bahsini teşkil eden kısım da bütün teferruatıle Çin sahası vakayii ve ilmî hareketleri tasvir edilmiş ve her mevzua dair muhtelif haritalar ilâve edilmiştir. Eserin ikinci kısmını ihtiva eden Kadim Hind tarihi ise, müellifçe Türk tarihinin ilk devreleri, diye tesmiye edilmiş ve bu suretle Milâttan evvelki Türk tarihine de nazar atfedilmiştir. Eserde bu kısma 155-306 sayfaları tahsis edilmiştir.

Hindistan eski dünya aksamından bir çoklarında olduğu gibi eski ırkların karıştığı bir ülkedir ve hiçbir memleket ahalisi bu kadar vazih bir surette ırklar ayrılığına saha olmamıştır, diyen müellif, küçük bahislerle Hindistan ülkesini ve iklimini tasvir ettikten sonra ayni sahanın bu günkü halkını, en eski halkını - ki buraya Negroidler, Dravidler, Mongoloidler dahildir -, Hindis-

tan'ın Prehistorik devrini ve bu devirdeki Orta Asya Brakisefallerini, Sind medeniyetini tahlil etmektedir. Bu medeniyet müellifçe menşe' itibarile Orta Asya medeniyetinin aynıdır ve bu medeniyeti buraya getirenler Orta Asyalılar olmuştur.

Eserin diğer bahisleri Hindistan'ın Aryanler tarafından istilâsına, bunların Şimali Hind'de ilk devirlerine, Kast teşkilâtlarına, Vedik devirlerindeki din cereyanlarına, Veda tefsirlerine, Brahmanlara raptedilen felsefi mahiyetteki kitaplar olan Üpanişadlara, bir takım Hindistan mezheplerine has diğer edebî parçalara, onların mahiyetlerine tahsis edilmiştir. Hind edebiyatı ile olduğu kadar, Hind hayatı ve dinî telâkkileri ile pek sıkı münasebette bulunan Veda allahları ile onların mahiyetine ve oynadıklar rollere, muhtelif dinî tezahürata, eserde oldukça büyük bir yer verilmiş ve müellif haklı olarak bu mevzuu çok etraflı izah etmiştir. Zira, eski Orta Asya, din çarpışmaları noktasından araştırmağa değer en canlı mevzulardan birini teşkil ettiği gibi uzun zaman Orta Asya Türk medeniyeti ile sıkı bir surette münasebettedir. Bu kadar ehemmiyetli rol oynayan muhtelif din cereyanları, şüphe yoktur ki zaman ve mekân icabı olarak bir sürü mezhepler doğumuna vesile teşkil etmekten geri kalmamıştır. Hindistan tarihi bu bakımdan bol malzemeye maliktir. Bu mezhepler ve dinler her bir kavimde olduğu gibi eski Hind sekenesi arasında da muayyen dinî ibadetlerle tes'id edilmiş ve kendine mahsus ibadetgâhlar ve entitüsyonlar vücuda getirmiştir. Bütün bu ince ve fakat ayni zamanda kâfi derecede hâlâ zamanımıza kadar işlenilemeyen, bu mahallî kültler eserde müellifi tarafından vazih bir şekle raptedilmiştir. Ayni derecede dikkata değer bir bahsi Hind kozmogonisi teşkil etmektedir. Hind kozmogonisinin ana hatları ile eski Altay türk kavimlerinin kozmogonisinden farklı olmayışı dahi Orta Asya ile Hind arasında medeniyet ve kült bakımından sıkı bir münasebet olduğunu göstermektedir.

Eserin diğer müstakil bir bahsı Hind için fazlasile ehemmiyeti olan Brahmanizmden doğan sistemlere, yani Cainizm ve Budizm sistemlerine tahsis edilmiştir. Hele bu sonuncu Milâttan sonraki Türk kavimleri arasında doğurduğu edebiyat ve cereyan bakımından bizi çok alâkadar eder. Üstad bu bahsi, kitabın program ve plançosuna riayet etmek mecburiyetile, yazmakta oldukları ikinci cilde terk etmişlerdir.

Nihayet, eserin son kısmı, Milâttan önceki altıncı asırdan itibaren Hindistan tarihine tahsis edilmiştir. Buraya, ister istemez İskender'in Hind seferi de dahil edilmiştir. Bu itibarla eser ancak Milâttan evvelki Asya tarihine tahsis edilmiş oluyor. Milâttan önceki dördüncü asırdan başlayarak Milâttan sonraki sekizinci asra kadar cereyan eden vakayi ve Türk tarihi kısmı müellifce "Orta Asya„ adlı yazmakta oldukları diğer bir esere terk edilmiştir.

Oldukça zengin ve ayni nisbette ağır bir devir teşkil eden Yakın ve Uzak Şark tarihinin karanlık çağları, nihayet yeni türk tarihçiliğinin yerinde olan himmet ve Üstad Prof. Şemseddin Günaltay'ın yorulmak bilmez faaliyeti ve meşkûr mesaileri neticesinde Türk gençliğine açılmıştır. Böylece Türk tarih edebiyatı için unutulmaz bir boşluk teşkil eden bu devre de, artık tarihe karışmış ve Türk gençliği bu eserler sayesinde ağız rivayetleri ile tekrar ettikleri yarı doğru yarı yanlış eski Şark ve dolayısı ile bizzat kendi mevcudiyetleri ile âşina olmak imkân ve fırsatını elde etmişlerdir. ATATÜRK'ün işaretine medyun bu eseri tebrik ederken Üstadıma da Türklüğe ait bildiklerini yeni yeni eserlerle yaymalarını dilemekten kendimi alamam.

A. Caferoğlu

Dr. Ali Nihat Tarlan, *"Metinler şerhine dair"*, Sühulet Basımevi, 32 sahife. 1937.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Şubesi doçentlerinden Dr. Ali Nihat Tarlan, 1933 de bastırmış olduğu *Edebî Sanatlara dair* kitabından sonra *Şeyhî divânını tetkik* (1935), *Zerdüştün Gataları* (1935), üniversite yayınlarının 24 üncüsünü teşkil eden *Divan Edebiyatında tevhitler* (Ahmedî, Şeyhî, Sadrî, Rebbanî) I, *Divan Edebiyatında Tevhitler* (Fuzûlî, Nabî) II, *Divan Edebiyatında Tevhitler* III, *Divan Edebiyatında Tevhitler* (tasavvufî tevhitler: Umumî tasavvuf esasları) IV, *Şeyhî Divânını Tetkik* II, *Divan Edebiyatında muamma sanatı* (1936) gibi eserlerinden başka, son yıl zarfında *Metinler şerhine dair* iki formadan ibaret bir risale de neşretti.

Muharririn, ön sözdeki ifadesine göre, eserin gayesi, metinlerdeki birleşik noktaları, buna dayanarak tetkik usullerini tesbit etmektir.

Edebî metinler ve ehemmiyetlerinden, bu disiplinin mahiyetinden, gayesinin, edebî tenkid gibi metinlerin bedii güzelliği hakkında hüküm vermek değil, âfakî bir yoldan giderek objektif maddelerden ibaret neticeler elde etmek olduğundan bahisle, esas mevzua, Divan edebiyatında muayyen bir sanat telâkkisi bulunduğu mevzuuna giriliyor. Bu esere nazaran, evvelâ metni okumak için aruz ve gramer bilmek lâzımdır. Bundan sonra Divan edebiyatında nazım vahidi kıyasisi olan beyti anlamak, küllî anlamak için ilk vasıtayı teşkil etmektedir. Yalnız, bu ancak gazel, kaside, bazan da kıt'a içindir. Diğer şekillerde, o şekillerin mahiyetlerine göre başka noktaları da göz önünde bulundurmak lâzımdır.

Bu umumî izahattan sonra muharririn noktai nazarları, 1) eserin sanat anlayışının dış ve geniş birliği, 2) bu geniş birlik altında edebî şahsiyetleri tetkik, 3) edebî şekillerin mahiyetlerini anlamak gibi üç kısımda toplanmıştır.

Burada temas edilen cihetler hulâsa itibarile Divan edebiyatında her şeklin belli başlı bir mevzuu, kendilerine mahsus düşünüş ve duyuş tarzları bulunduğu, yine mahdud, bir hayal - duygu ve düşüncenin haricinde-âleminin mevcudiyetidir. Sanatkârın hakiki kıymetini belirtebilmek için, evvelâ bu muayyen noktaları, bu kaidelerden ne dereceye kadar ayrıldığını tesbit icabetmektedir. Eserin, ayrıca, dil bakımından yapılması gerekli olan tetkikini de sanatkârın âhenk hususundaki kudretini, cemiyetteki dil şuurunu ne dereceye kadar benimsediğini aydınlatması bakımından faydalıdır.

Dr. Ali Nihat Tarlan, bu küçük risalesinde, «bir metnin, onu meydana getiren sanatkârın iç benliğini ve o devrin hususî karakterini bize vuzuh ile ile gösteren bir vesika» olduğundan bu yoldan mümkün olduğu kadar istifade meselesi gibi, üzerinde bu güne kadar, metin şerhinin usullerine dair eser yazılmayan bir mevzua temas etmiş bulunuyor.

Şu kadar varki, verilen bilgi, umumiyet itibarile kâfi gelmeyor. Meselâ: Şekillerin birliğinden bahsedilirken, yalnız gazel ve tevhit şekillerinin müşterek vasıflarından bahsedilerek diğer şekiller hakkında, hiçbir izahat verilmeyor. Yahut, «sanatkârın, şekil değiştirmesinin muhtelif sebepleri olduğu, sanatkârın şahsiyetini ve öteki eserlerini gözönünde tutarak, hadisenin hakiki sebebini tayin etmek lâzımgeldiği» söyleniliyorken, bu muhtelif sebepler nelerdir, hakikî sebep nasıl tayin edilebilir, yine mübhem bırakılıyor.

Risale bu mevzu üzerinde, azçok bilgisi olanların, bu malûmatını vazıhlaştırmak, dolayısile biraz daha kavranmış bir hale getirmek itibarile faydalı olabilir.

Fakat bu mevzuda bilgisi olmayanları, birşey öğrenmek isteyenleri, Divan edebiyatının mahiyeti hakkında bir fikir edinmek arzusunda olanları

tamamile tatmin edici bir mahiyette değildir.

Mamafi, eserde müteaddit def'alar söylenildiğine göre, bu risalenin gayesi «incelediği mevzuun bütün dal budağını kavramak davasında değildir». «Yalnız en göze çarpacak noktalara işaret etmektir. Her bahis, örneklerle uzun uzadıya açılıp genişletilebilirse de, ancak en lüzumlu bir iki yerde örnek verdim. İleride bu boşlukları doldurarak genişletmek ve neşr için de ayni tecrübeyi yapmak fikrindeyim.»

Yukarıda verdiğimiz izahattan, bu küçük risalenin, ne kadar mühim ve faydalı bir tetkikin plânlarını çizmiş olduğu görülüyor.

Bu sahada, en salâhiyetli şahsiyetlerden biri olan Dr. Ali Nihad'ın, hocamızın, bizi birçok sahalarda aydınlatacak, noksanlarımızı tamamlayacak olan kıymetli eserini, sabırsızlıkla bekleyoruz.

Dr. Ali Nihat Tarlan, *Metin Tamiri* (Seminer çalışmalarından, I), İstanbul, Burhaneddin Basımevi, 1937.

Dr. Ali Nihad'ın, İstanbul Üniversitesi yayınlarından olan bu eserinin mevzuunu, «metinde bililtizam düşürülen bir kelimeyi, muayyen usullere göre bulmak tecrübesi» nin neticeleri teşkil etmektedir. Bu çalışmanın gaye i, Divan edebiyatına ait birçok eserler ekseriya yazma ve bozuk bir istinsahı muhtevi bulunduğundan bu müşkülleri kısmen kolaylaştırmaktan başka, Üniversite Edebiyat şubesi talebesinin bu hususdaki bilgisini, muharririn de söylediği gibi, daha kavranmış, bu amelî tatbikat neticesinde, daha nüfuz edilmiş bir hale de getirmektir

Eserde, aruz vezni ile yazılan Divan edebiyatı kadrosuna dahil eserlerde düşürülen kelimeyi bulabilmek için şu noktalar gözönüne alınmıştır :

1) Aruz, 2) gramer, 3) mazmun şekli, 4) umumî sanat zihniyeti, 5) hususî sanat zihniyeti, 6) sanatkârın şahsiyeti.

Bu bahisler üzerinde çok kısa bilgi verilerek, bu bilginin genişletilmesi,misal olarak alınan metinlere bırakılmış, bu münasebetle 37 metin üzerinde tatbikat yapılmıştır.

Divan edebiyatını öğretmek için, bu tarz faydalı ve amelî usuller bulan değerli hocamızı, bu mesaisinden dolayı tebrik ederken onun Divan edebiyatının bir şaheseri mahiyetinde olan ve doktora tezini teşkil eden, Fuzûlî'nin «*Leylâ ve Mecnun*» u hakkındaki tezini, g nişleterek neşredeceğini vadettiği tetkikini de bekleriz.

Sabahaddin Ali, *Ses* (Hikâyeler). Yeni Kitapçı, 1937, 77 sahife, 30 kuruş.

İlk yazılarına *Varlık* da ve *Atsız* mecmuada rastladığımız Sabahaddin Ali, 1934 de ilk neşrettiği *Dağlar* kitabı ile bize, öz dille, hece vezniyle yazılmış, fakat mâna bakımından çok derin olmayan şiirler verdi. Hikâyelerini 1935 de *Değirmen*, 1936 da *Kağnı* adile bastırdı. 1937 de bize biri roman, diğeri hikâye olmak üzere iki eser kazandırdı ki, bizim burada üzerinde duracağımız sonuncusu, yani *Ses* adlı hikâye kitabıdır. Bunlardan başka *Tarihteki garip vak'alar* adlı tercüme bir eseri, *Varlık*'ta çıkan tercüme tiyatro ve hikâyeleri de vardır.

Ses, eserin ismini aldığı ilk hikâye dahil olmak üzere *Köpek*, *Sıcak su*, *Mehtaplı bir gece*, *Köstence güzellik kraliçesi* adlı hikâyelerden, beş hikâyeden ibarettir.

I — *Ses*de, Beyşehir'den Konya'ya giden bir otobüsün yolda bozulması üzerine etrafa dinlenmek üzere dağılan yolcular arasında, hikâyenin esas kahramanı olarak muharriri ve müzik mek-

tebinde vazifesi olan, müzikle uğraşan bir arkadaşını da buluyoruz. Akşamdır, arkada bulunan bir sırta gömülen güneş, yavaş yavaş kaybolunca ağaçlar mavimtrak ve soluk bir ışığa gömülmüştür. Ay doğmak üzeredir. Bu sırada kekik kokularile dolu havayı bir sazın sesi titretiyor.. Bu ses, amele çadırlarından gelmektedir ve tatlı, gür ve güzel bir erkek sesidir. Bunun üzerine, muharririn müzikle alâkadar arkadaşı, Ali'nin, bu köylünün, Ankara'da, o sırada müzik mektebinde açılan imtihana girmesini temin eder. İmtehan eden heyet arasında ecnebiler de vardır. Ali ile beraber imtehana bir de genç mektepli girmektedir. İmtehanı ikincisi kazanır ve Ali bu muvaffakiyetsizliğinin sebebini « ben o odada bir türlü sesimi bulamadım » diye ifade eder.

II — *Köpek* adlı hikâye de, tahsilini Kollej'de ve Amerika'da yapan bir mühendis vardır. Bu, kazancı yerinde, bir de otomobili olan bir gençtir. Yeni nişanlanmıştır. Yine Amerika'da okuyan bir arkadaşını görmek için, Konya'ya nişanlısı ve kaynanası ile beraber giderken, yolda bir çoban görürler. Şımarık ve kafasız bir kız olan nişanlısı, yolda dinlendikleri bir sırada, koyunlarını otlatmakla meşgul olan çobanı konuşmak üzere çağırır. Burada münevver geçinen bir sınıfın, köylüye yaklaşmayı bir fantazi gibi kabul eden bir sınıfın hesabına, bu iki gencin, çobanla onun haleti ruhiyesini hiçte anlamadan konuştuklarını ve « Adam olmaz sersemler » diye mırıldandıklarını duyuyoruz. Otomobil, tekrar yolculuğa başlar, çobanın, çok sevdiği köpeği otomobile doğru haykırmaktadır. Genç mühendis, bu köpekten bir haylı korkan nişanlısını düşünerek veya hiç birşey düşünmeyerek hayvanı vurur. Hikâye, yaşaran gözlerile, ölen köpeğini okşayan çobanın acısını canlandırarak bitiyor.

III — *Sıcak su*da bir köye, suçlu olan İsmaili yakalamak için giden iki jandarmanın, kocasının bulunmadığını söyleyen karısı Emine'nin, namusuna tecavüzden sonra boş olarak geri döndüklerini, ormanda saklanan İsmail'in, evine döndüğü zaman karısını bulamadığını ve Emine'nin böylece ortadan yok olduğunu görüyoruz.

IV — *Mehtaplı bir gece*de ölmek üzere olan, hasta ve zavallı bir erkeğin, rahatça can vermek için, mehtaplı bir gece, kalabalıktan uzaklaşarak o tenha yerlerde, sefil, düşkün bir kadına rast geldiği anlatılıyor. Kadın, bu erkeğin neden sonra çok hasta olduğunu anlayınca; düşkünlüğünü bir yana bırakarak, onu, tavansız, viran, yıkık, dört dıvar arasından ibaret olan yerine getirir. Çay yerine, hasta erkeğe içirmiş olduğu sıcak su, ona biraz can vermiş ve sabaha kadar mes'ud bir uykuya dalabilmiştir.

V — *Köstence güzellik kraliçası*'nın kahramanı isminden de anlaşılacağı üzere çok güzel bir kızdır. Ve bir mağazada çalışmaktadır. Genç bir mektep iyi sevmektedir. Fakat, mektepli tarafından terk edilmek onu kırmıştır, ve artık düşmüştür de. Eski sevgilisi ile bir barda buluşur. Genç erkek te hâlâ onu unutamamıştır. Fakat kızın gururu o kadar derindir ki senelerce, biribirlerile bir arkadaş gibi yaşarlar, birbirlerine hiç birşey söylemeden. Ve genç erkek, her gece, bara uğrayarak, kızla konuşur ve böyle bir hayat, altı senedenberi devam etmektedir.

Birinci hikâyede saf, temiz, hased nedir bilmeyen, feragat sahibi bir köylüyle; İkinci de halka yaklaşmak, halkı anlamak, köylüyü tanımak gibi gayeleri kavrayamayan, bunları birer fantazi olarak kabul eden bazı zavallılarla; üçüncüde, vazifesini suiistimal eden jandarma tiplerile; dördüncüde, yardımın, şefkatın, ızdıraptan sönmek üzere olan bir insanın hâleti ruhiyesinde, onu sakin ve mes'ut edici kuvveti, tesiri; son hikâyede ise, aşkın ve gururun yarattığı bir acıyla karşılaşıyoruz.

Ömer Seyfeddin'den sonra, muvaffakiyetle yazılmış *memleket hikâyeleri*'-

ni Sabahattin Ali'nin verdiği, ilk olarak bizim tarafımızdan verilmiş bir hüküm değildir. Bunlar arasında bilhassa eski devirlerdeki hapishanelerin, adliyenin, adliye doktorlarının, gardiyanların bozuk ve uygunsuz hareketlerini anlatan *Kazlar*, suların iyi idare edilememesi yüzünden, birbirinin kanı bahasına bu işi halleden köylüler arasındaki cinayetleri gösteren *Kanal*, yine dünkü Anadolu'nun iç yüzünü, cinayetlerini henüz mütekâmil olmayan bir kitlenin, cahil ve kendi isteklerine göre hareket eden insanlar, muhtarlar tarafından nasıl idare edilip ezildiği *Kağnı* da en canlı çizgilerle buluyoruz.

Fakat. Sabahattin Ali'nin bu son hikâye kitabında, bahsettiğimiz hikâyeler derecesinde tam manasiyle realist, kuvvetli hatlarla çizilmiş hikâyeleri pek bulamayor gibiyiz. Bilhassa *Köstence güzellik kraliçesi* başlığını taşıyan hikâye bizde oldukça romantik bir tesir bırakıyor.

Bu hikâyelerde teferruata hiç girilmemiş ve okuyucuyu bağlayan noktalar muharrir tarafından iyi kavranmış olduğundan, bazıları hakikata uymasa da, merakla takib edebiliyoruz.

Bizce, Sabahattin Ali'nin zaif tarafı, vak'aların, tiplerin birbirine yakın olması, görüşlerinin muayyen mevzulara inhisar etmesidir. Onu, bize tanıtan hikâyelerini okurken çok seviyoruz. Fakat, bu sevilen muharririn eserlerini takib etmeğe başlayınca, bu sevgi ve verilen hükümler kuvvetlenmeyor. Bunun sebebi, aynı şeylerin tekrarı, eskilere nazaran pek yeni şeyler bulamayışımızdır. Meselâda *Ses*deki hikâyelerde gördüyümüz tipleri bundan önceki hikayelerde bulmak güç değildir. Köylüler, jandarmalar ilâh... Bu düşüncelerimizi kısaca ifade etmek lâzımgelirse, muharrir, ekseriya realist tipler çizmekte iyi bir hikâyeci olmakla beraber, bunların mahdud olması, ondan beklediğimiz değişik mevzulara karşı olan susuzluğumuzu kandıramayor.

Muharririn, *Dağlar ve rüzgâr* adlı şiir kitabından sonra hikâyelerini okuyunca şairliğini unutmuş ve onu iyi bir küçük hikâyeci diye kabul etmişken, *Ses* hikâyesindeki, Ali'nin çaldığı bu koşmayı,

Döndüm daldan kopan kuru yaprağa
Seher yeli dağıt beni kır beni;
Götür tozlarımı burdan uzağa
Yârın çıplak ayağına sür beni . .

Aldım sazı çıktım gurbet görmeye,
Dönüb yâra geldim yüzüm sürmeye,
Ne lüzum var şunu bunu sormaya,
Senden ayrı ne hal oldum gör beni

Ayın şavkı vurur sazım üstüne
Söz söyleyen yoktur sözüm üstüne
Gel ey kildâl kaşlım dizim üstüne
Ay bir yandan sen bir yandan sar beni

Sekiz yıldır uğramadım yurduma
Dert ortağı aramadım derdime
Geleceksen bir gün düşüp ardıma
Kuldan değil yıldızlardan sor beni

okuyunca, insan bu hikâye hatta hikâye kitabından aldığı zevki, bu şiire borçlu olduğunu duyuyor.

Sözlerimizi sona erdirirken şu, nu da söyleyelim ki S a b a h a d d i n A l i'de, mevzuların, tiplerin muayyen oluşunu bir yana bıraksak bile, bu hikâyelerdeki dekor, bizi kendine bağlayor: « Yosunlu ve kararmış kiremitli toprak damlar, kenarlarında yüksek, beyazımtrak yapraklı kavak ağaçları uzanan dereler, köy sırtlarını kaplayan ve oraya çökmüş bir bulut yığını gibi kımıldayan ormanlar, kıvırcık tüylerini, diken midir, ot mudur, pek fark edilmeyen Bozkır nebatlarının üzerine sererek yan üstü uzanan, uyku sersemi gözlerini yarı kapalı tutan yedikleri birkaç cılız otu köye dönmeden eriten tiftik keçileri, beyaz minareler arasına sıkışan köy evleri ve onların döşeniş tarzları...» Anadolu'yu, Bozkırı çok canlı olarak yaşatabiliyor ve biz bunları, « ben buraları gördüm, tanıyorum» diyecek kadar realist buluyoruz. ki S a b a h a d d i n A l i ' yi, bugünün en kudretli hikâyecisi tanımamızın sebeblerinden biri de budur.

Fevziye Abdullah

Ü L K Ü

Cilt: X — Sayı: 54 — 60

1937 — Eylûl 1938 Şubat

EDEBİYAT

EDEBİYAT TARİHİ

HALK EDEBİYATI

HİKÂYE

ŞİİR

TİYATRO

FELSEFE

FEN

FİKİR HAYATI

HALKEVLERİ HABERLERİ

NÖTLAR ve İKTİBASLAR, HABERLER

NUTUKLAR ve KONFERANSLAR

MUSAHABELER

SPOR

TARİH

TÜRKOLOJİ

BİBLİYOGRAFYA

Muharrir adlarına göre

Bibliyografya
Muharrir adlarına göre

İmtiyaz sahibi: Fevziye Abdullah, Umum neşriyatı idare eden: Hasan Âli Yücel
Ankara Ulus Basımevinde basılmıştır.

Bibliyografya
Muharrir adlarına göre

İmtiyaz sahibi : Fevziye Abdullah, Umum neşriyatı idare eden : Hasan Âli Yücel
Ankara Ulus Basımevinde basılmıştır.

HALKEVLERİ DERGİLERİ

Halkevini nadı	Derginin adı	Kaç günde bir çıktığı
Adana	Görüşler	Aylık
Afyon	Taşpınar	«
Antalya	Türk Akdeniz	İki aylık
Bafra	Altın Yaprak	Aylık
Balıkesir	Kaynak	«
Bursa	Uludağ	Üç ayda bir
Burdur	Ülker	Aylık
Denizli	İnanç	«
Elâziğ	Altan	«
Eminönü	Yeni Türk	«
Eminönü	Halk Bilgisi Haberleri	«
Gireson	Aksu	«
Isparta	Ün	«
İzmir	Fikirler	15 günde bir
Konya	Konya	Aylık
Manisa	Gediz	«
Merzifon	Taşan	«
Milâs	Yeni Milâs	«
Muğla	Muğla	«
Niksar	Ülker	«
Trabzon	İnan	«
Samsun	19 Mayıs	«
Sinop	Dıranaz	«
Sıvas	Orta yayla	«
Yozgat	Bozok	15 günde bir

BELLETEN

Türk Tarih Kurumu tarafından yılda dört defa çıkmak üzere neşredilen bu mühim tarih mecmuasının Nisan 1937 ye ait ikinci sayısı 376 sayfalık büyük bir cilt halinde çıkmıştır. Gayet nefis basılmış birçok resimler faksimile'leri ihtiva eden bu nüshanın zengin ve kıymetli muhteviyatı hakkında bir fikir vermek üzere münderecatına göz gezdirmek kâfidir :

Prof. ÂFET T. T. K. Asbaşkanı — Vatan ve Hürriyet (La Société "patrie et Liberté„) —. Belletene —. *Prof. ÂFET T. T. K. Asbaşkanı*: Bir Türk amirah, XVI ncı asrın büyük Ceografı: Piri Reis (Un amiral, Geographe Turc du XVI e siècle Piri Reis, auteur de la plus ancienne carte de l'Amerique) —. *Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILIOĞLU*, — Âmedi Galib efendinin murahhaslığı ve Paristen gönderdiği şifreli mektublar —. *Prof. HİKMET BAYUS*, — Son Osmanlı Hariciye Nazırının bir lâyihası. —. *Prof. Dr. HANS GUSTAV GÜTERBECK* — Alacahüyük civarında ele geçen bir eti mührü (Ein hethitisches siegel aus der gegend von Alacahüyük). —. *AZİZ OGAN* — İstanbul Arkeoloji müzelerinde yeni açılan para, madalya ve mücevherat kolleksiyonları. —. *Prof. H. SADİ SELEN* — Piri Reisin Şimali Amerika haritası (Die Nordamerika — Karte des Piri Reisi "1528„) *Dr. HAMİT ZÜBEYR KOŞAY* — Türk Tarih Kurumu tarafından Alacahüyük'te 1936 yazında yaptırılan hafriyatta elde edilen neticeler. (The results of the excavations made on behalf of the Turkish Historical Society at Alacahüyük in the Summer of 1936). —. *Prof. Dr. ŞEVKET AZİZ KANSU* — Kumtepe neolitik kemikleri üzerinde antropolojik tetkik (Etude anthropologique sur les ossements néolithiques de Kumtepe). —. *Ord. Prof. Dr. FUAD KÖPRÜLÜ* — Yıldırım Beyazıd'ın esareti ve intiharı.

ABONE VE SATIŞ ŞARTLARI

Sayısı : 100 Kuruş (yabancı memleketler için 25 fransız frangı) ; Yıllık abonesi : 300 Kuruş (Yabancı memleketler için 80 fransız frangı) *yazı işleri için Ankara'da* **TÜRK TARİH** [illegible] *Satış ve abone merkezi İstanbulda Ankara caddesinde Türk Kitapçılığı limited şirketidir.*

SAYISI : 25 KURUŞ